

Cahier 2007-1

Eergerelateerd geweld in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije

**Een overzicht van informatie inzake aard,
omvang en aanpak**

**M.H.C. Kromhout (red.)
A.S. van Rijn
E.M.Th. Beenackers
I. Kulu-Glasgow**

Exemplaren van deze publicatie kunnen schriftelijk worden besteld bij

Bibliotheek WODC, kamer KO 14
Postbus 20301, 2500 EH Den Haag

Fax: (070) 370 45 07
E-mail: wodc@minjus.nl

Cahiers worden in beperkte mate gratis verspreid zolang de voorraad strekt

Alle nadere informatie over WODC-publicaties is te vinden op Justweb en op www.wodc.nl

ERRATA in Hoofdstuk 4 Eergerelateerd geweld in Turkije

- Lees ‘cassatie’/‘in cassatie gaan’ waar staat ‘hoger beroep’/‘hoger beroep aantekenen’;
- p. 51: ‘Op basis van artikel 462 van de Turkse strafwet kregen daders door het aanvoeren van ‘eerschending’ als motief voor moord, strafvermindering of werden zij vrijgesproken’. *Toevoegen:* ‘indien er sprake was van overspel of ernstige vermoedens daarvan’;
- p. 51: ‘De bepaling die bovengenoemde strafvermindering mogelijk maakte, is in 2005 uit het Turkse Wetboek van Strafrecht geschrapt’ *vervangen door:* ‘De bepaling die bovengenoemde strafvermindering mogelijk maakte, is op 15 juli 2003 uit het Turkse Wetboek van Strafrecht geschrapt. Uit het nieuwe Wetboek van Strafrecht (2005), zijn nog andere bepalingen weggelaten die strafvermindering mogelijk maakten in geval van moord met ‘eerschending’ als motief’;
- p. 62: ‘Ook is een religieus huwelijk alleen nog geldig na een burgerlijk huwelijk’ *vervangen door:* ‘Net als voorheen is een religieus huwelijk alleen geldig na een burgerlijk huwelijk’.

Inhoud

Samenvatting	1
1 Inleiding	7
1.1 Aanleiding	7
1.2 Probleemstelling en onderzoeksvragen	7
1.3 Methode	9
1.4 Omschrijvingen van eer en eengerelateerd geweld	10
1.4.1 Eer	10
1.4.2 Eengerelateerd geweld	11
1.5 Inhoud van het rapport	13
2 Eengerelateerd geweld in Groot-Brittannië	15
2.1 Inkadering en omschrijvingen van eengerelateerd geweld	15
2.1.1 Huiselijk geweld, gedwongen huwelijken en eermoord	15
2.1.2 Suïcide	17
2.2 Aard en omvang	18
2.2.1 Aantallen en kenmerken van gevallen van eengerelateerd geweld	18
2.2.2 Slachtofferkenmerken	20
2.2.3 Daderkenmerken	21
2.3 Aanpak door de overheid	21
2.3.1 Wettelijke maatregelen	21
2.3.2 Andere overheidsmaatregelen: richtlijnen voor de praktijk	23
2.4 Activiteiten van particuliere instanties	25
2.5 Knelpunten in de aanpak van eengerelateerd geweld	26
2.6 Samenvatting en conclusies	28
3 Eengerelateerd geweld in Duitsland	31
3.1 Inkadering en omschrijvingen van eengerelateerd geweld	31
3.1.1 Gedwongen huwelijken	32
3.1.2 Eermoord	33
3.1.3 Eengerelateerd geweld in de migratiecontext	34
3.2 Aard en omvang	36
3.2.1 Aantallen en kenmerken van gevallen van eengerelateerd geweld	36
3.2.3 Verdachten en hun motieven	39
3.3 Aanpak door de overheid	41
3.3.1 Wettelijke maatregelen	41
3.3.2 Andere overheidsmaatregelen	44
3.4 Particuliere instanties	45
3.5 Knelpunten in de aanpak van eengerelateerd geweld	46
3.6 Samenvatting en conclusies	47
4 Eengerelateerd geweld in Turkije	51
4.1 Inkadering en omschrijvingen van eengerelateerd geweld	51

4.1.1	Eer, eermoord en traditiemoord	52
4.1.2	Andere vormen en gerelateerde verschijnselen	53
4.2	Aard en omvang	54
4.2.1	Aantallen en kenmerken van gevallen van eengerelateerd geweld	54
4.2.2	Kenmerken van slachtoffers van eer/traditiemoord	56
4.2.3	Daders/verdachten van eer/traditiemoord en hun motieven	59
4.3	Aanpak door de overheid	62
4.3.1	Wettelijke maatregelen	62
4.3.2	Andere overheidsmaatregelen	63
4.4	Particuliere instanties	63
4.4.1	Campagnes	63
4.4.2	Hulpverlening	64
4.4.3	Voorlichting	64
4.5	Knelpunten in de aanpak van eengerelateerd geweld	65
4.6	Samenvatting en conclusies	66
5	Conclusies en discussie	69
5.1	Reikwijdte van het onderzoek	69
5.2	Conclusies met betrekking tot de onderzoeksvragen	70
5.3	Tot slot: wat kan men in Nederland hiermee?	73
	Summary	75
	Literatuur	81

Samenvatting

In 2006 heeft de Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie een beleidsprogramma 'eengerelateerd geweld' naar de Tweede Kamer gestuurd. Dit beleidsprogramma richt zich op 'een verdere ontwikkeling van maatschappelijke preventie, het vergroten van de mogelijkheden (mogelijk) eengerelateerd geweld te signaleren bij de juiste instanties, het adequaat bieden van hulp en opvang van slachtoffers en een strafrechtelijke aanpak van de daders'. Om hierbij te kunnen leren van inzichten en ervaringen die in het buitenland zijn opgedaan is het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het Ministerie van Justitie gevraagd een inventariserend literatuuronderzoek uit te voeren, gericht op Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije. Het blijkt dat in deze landen, net als in Nederland, de aandacht voor eengerelateerd geweld van betrekkelijk recente datum is en dat nog slechts in beperkte mate sprake is van overheidsbeleid op dit terrein. Overheidsmaatregelen, maar bijvoorbeeld ook activiteiten van hulpverleningsinstanties, zijn nog nauwelijks wetenschappelijk geëvalueerd. Dit rapport geeft dan ook geen overzicht van effectief gebleken aanpakken, maar biedt een 'state of the art' die beleidsmakers, uitvoeringsorganisaties en hulpverleners kan inspireren en op nieuwe ideeën kan brengen.

Onderzoeksvragen en methode

In het literatuuronderzoek worden de volgende onderzoeksvragen beantwoord:

- 1 Hoe wordt eengerelateerd geweld in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije omschreven en welke verschijnselen rekent men tot eengerelateerd geweld of brengt men daarmee in verband?
- 2 Is er onderzoek gedaan naar de aard en omvang van eengerelateerd geweld in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije? Zo ja, wat zijn de uitkomsten?
- 3 Is er in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije onderzoek verricht naar (risico-) groepen waarbinnen eengerelateerd geweld zich voordoet, mede gespecificeerd naar regio van herkomst of naar etnische, religieuze of politieke achtergrond? Zo ja, wat zijn de uitkomsten?
- 4 Wat is er uit de Britse, Duitse of Turkse literatuur bekend over eventuele overeenkomsten of verschillen in de aard en omvang van eengerelateerd geweld in de landen of regio's van herkomst en de landen of regio's waarnaar mensen gemigreerd zijn?
- 5 Worden er in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije vanuit de (lokale of landelijke) overheid beleidsmaatregelen getroffen met betrekking tot eengerelateerd geweld? Zo ja, welke zijn dit en op welke doelgroepen zijn ze gericht?
- 6 Welke activiteiten worden in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije door particuliere organisaties ontplooid in het kader van de bestrijding van eengerelateerd geweld?
- 7 Zijn de eventuele activiteiten inzake preventie en aanpak van eengerelateerd geweld geëvalueerd? Zo ja, wat zijn de uitkomsten van die evaluatie?

Bij de beantwoording van deze vragen hebben we gebruik gemaakt van wetenschappelijke studies en (overheids-)rapportages over verschillende vormen van eengerelateerd geweld en over verschijnselen die hiermee in de betreffende landen in verband worden gebracht. Daarnaast zijn publicaties van particuliere organisaties gebruikt, die inzicht geven in hun ervaringen met en aanpak van eengerelateerd geweld. De publicaties zijn gevonden door met relevante termen te zoeken op internet, verwijzingen naar relevante literatuur op te volgen en door persoonlijke contacten te leggen met onderzoekers in de betreffende landen. In het rapport is informatie verwerkt uit publicaties die op papier of op internet zijn verschenen in de periode tot en met januari 2006. Verder verwijzen we naar een enkele publicatie die daarna nog is verschenen. Er is geen scherpe grens getrokken ten aanzien van de publicatiedatum vanaf wanneer rapporten zijn opgenomen. De beschikbare bronnen bleken hun beperkingen te hebben. Met name hebben we weinig publicaties aangetroffen op basis waarvan generaliseerbare kwantitatieve uitspraken kunnen worden gedaan. Dit rapport biedt dan ook meer inzicht in de verschillende verschijningsvormen en achtergronden van eengerelateerd geweld dan in het feitelijk vóórkomen ervan.

Omschrijvingen van eer en eengerelateerd geweld

Het begrip 'eer' betekent volgens Van Dale: 'achting, erkenning', maar wat men als 'eer' en 'eervol' ziet verandert in de tijd. Uit de antropologische literatuur blijkt dat 'eer' ook in verschillende culturele contexten verschillend wordt ingevuld. Bij de huidige discussie over eengerelateerd geweld gaat het veelal om eer in de relationele sfeer, met name de zogenoemde familie-eer. Grofweg wordt een onderscheid gemaakt tussen vormen van familie-eer die vooral betrekking hebben op de man en vormen die met name betrekking hebben op de vrouw. Met betrekking tot de man worden begrippen genoemd als 'reputatie', 'trots' en 'aanzien in de vorm status, geld en macht'. De reputatie van de man wordt mede beïnvloed door de kuisheid van zijn vrouwelijke familieleden.

Waar het gaat om eer in relatie tot de vrouw wordt benadrukt dat de kuisheid van de vrouw bepalend is voor de eer van de familie. Vrouwen moeten zich aan bepaalde seksuele gedragscodes houden. Het overschrijden van die codes, of het gerucht daarvan, leidt tot eerverlies voor de hele familie. In groepen waarin sprake is van een sterke beleving van eer, leidt schending van de kuisheid van de vrouw tot de noodzaak de (familie)eer te zuiveren. Een van de middelen om de familie-eer te herstellen is het gebruik van geweld tegen degene die het eerverlies heeft veroorzaakt, met moord als uiterste vorm. In Nederland werd en wordt hiervoor nogal eens de term 'eerwraak' gebruikt. Behalve moord zijn er echter ook andere vormen van geweld die in bepaalde gevallen als 'eengerelateerd' kunnen worden aangemerkt. Daarom hebben Ferwerda en Van Leiden (2005) een bredere, voorlopige, werkdefinitie van eengerelateerd geweld opgesteld. Deze gaat ervan uit dat zowel mannen als vrouwen slachtoffer kunnen zijn. Ferwerda en Van Leiden beschrijven diverse vormen van en aanleidingen tot eengerelateerd geweld. Uit de literatuurverkenning blijkt dat in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije deels andere accenten worden gelegd.

Resultaten

Inkaderingen en omschrijvingen in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije

Zowel in Groot-Brittannië, Duitsland als Turkije wordt aandacht besteed aan eermoord als vorm van eergerelateerd geweld. De Londense politie respectievelijk de Duitse federale recherche leggen daarbij de nadruk op vrouwen als slachtoffers. In Turkije worden de termen eer- en traditiemoord gebruikt, waarbij wetenschappers het er niet over eens zijn welke kenmerken eer- en traditiemoord van elkaar onderscheiden. In de registraties van de Turkse politie en gendarmerie worden ze samengenomen, waardoor de cijfers zowel bloedwraak met mannelijke slachtoffers als eergerelateerde moorden op vrouwen en mannen betreffen. Behalve moord worden in de genoemde landen nog andere verschijnselen in verband gebracht met familie-eer en/of eergerelateerd geweld, met name dwang tot een huwelijk en zelfmoord. In Groot-Brittannië beschouwt men eergerelateerd geweld als een vorm van huiselijk geweld.

Onderzoek naar de aard en omvang van eergerelateerd geweld in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije

In alle drie genoemde landen zijn weinig gegevens over het voorkomen van eergerelateerd geweld aanwezig, en lijden de beschikbare cijfers onder diverse beperkingen. Voor Groot-Brittannië zijn alleen cijfers beschikbaar van meldingen van gedwongen huwelijken bij de Forced Marriage Unit en de Londense politie (honderden gevallen per jaar) en aantallen hulpvragen die worden behandeld door vrouwenopvangorganisaties. De Londense politie is bezig met een onderzoek naar eermoorden. De Duitse federale recherche meldt 55 geregistreerde eermoordzaken (inclusief pogingen) in bijna 10 jaar. Ten aanzien van het aantal gedwongen huwelijken in Duitsland zijn alleen regionale cijfers beschikbaar van het aantal verzoeken om hulp bij verschillende organisaties. Gegevens uit de Turkse verdachtenregistraties van de politie (werkzaam in de steden) en de daderregistraties van de gendarmerie (werkzaam op het platteland) suggereren dat zich tussen 2000 en eind 2005 in Turkije minstens een kleine 1500 gevallen van (poging tot) moord/doodslag met eer of traditie als motief hebben voorgedaan. In Groot-Brittannië gaat men ervan uit dat de slachtoffers van eergerelateerd geweld vooral vrouwen van Pakistaanse, Indiase en Bangladeshi afkomst zijn. Bij de Duitse federale recherche en hulpverleningsorganisaties zijn relatief veel Turkse slachtoffers bekend. Informatie over de regio van herkomst ontbreekt in beide landen. De meeste slachtoffers van eer/traditiemoord in de registraties van de Turkse politie en gendarmerie, waarin ook verschijnselen als bloedwraak zijn meegeteld, zijn mannen. Slachtoffers van gedwongen huwelijken en zelfmoordenaars lijken in Oost-Turkije vooral vrouwen te zijn. Bij de daders gaat het in alle landen vooral om volwassen mannen: echtgenoten of mannelijke familieleden, al dan niet aangespoord door (schoon)moeders.

Onderzoek naar risicogroepen

De Britse overheid, particuliere organisaties en onderzoekers besteden vooral aandacht aan Zuid-Oost-Aziatische vrouwen als mogelijke slachtoffers van eergerelateerd geweld. Veel van deze vrouwen zijn moslim. Specifieke informatie over hun regio van herkomst en hun etnische, religieuze of politieke achtergrond ontbreekt. In Duitsland lijken Turkse vrouwen, eveneens moslims, de voornaamste risicogroep te zijn. Daarbinnen worden de Koerden soms genoemd als groep

waarbinnen eergerelateerd relatief vaak voorkomt. Diverse auteurs stellen echter dat eergerelateerd geweld voorkomt binnen verschillende herkomst-en religieuze groepen in Duitsland. Uit de Turkse registratie- en onderzoeksgegevens blijkt dat eergerelateerd geweld voor een belangrijk deel gepleegd wordt tegen mensen afkomstig uit Zuid, Oost en Zuid-Oost Turkije, zowel mannen als vrouwen, en zowel op het platteland als in de steden. Verschillende onderzoekers in Turkije spreken tegen dat eer/traditiemoord voornamelijk een probleem zou zijn van Koerden.

In de drie bestudeerde landen wordt ter verklaring van het verschijnsel doorgaans aangevoerd dat het een cultuurbepaald fenomeen is, dat oorspronkelijk vooral voorkomt in patriarchale samenlevingen. Diverse overheidsorganen, hulporganisaties en onderzoekers stellen dat eergerelateerd geweld niets met religie, en dan met name de Islam, te maken heeft. Sommige 'gewone' moslims blijken eergerelateerd geweld echter wel te legitimeren met een verwijzing naar (in hun ogen) religieuze normen.

Gebieden van herkomst versus gebieden waarnaar mensen gemigreerd zijn

Omdat betrouwbare cijfers over het voorkomen van eergerelateerd geweld in de genoemde landen schaars zijn, is het niet mogelijk om de omvang van de problematiek in de herkomst- en bestemmingslanden van migranten met elkaar te vergelijken. Wel wijst men in Turkije op binnenlandse migratie als mogelijke verklaring voor het feit dat eer/traditiemoorden voor een belangrijk deel worden gepleegd door mannen uit Zuid-, Oost- of Zuid-Oost Turkije, terwijl de meeste moorden niet in deze regio's worden gepleegd. Verder wordt in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije aandacht besteed aan de vraag welke invloed migratie heeft op eergerelateerd geweld. Daarbij wordt erop gewezen dat migranten onder invloed van een meer moderne omgeving zowel meer als minder belang kunnen gaan hechten aan traditionele normen.

Vergeleken met Nederland heeft Duitsland in het verleden meer geschoolde arbeiders uit stedelijke gebieden in Turkije aangetrokken en Nederland meer ongeschoolde arbeiders uit plattelandsgebieden. Het is echter onduidelijk of de kans op eergerelateerd geweld onder de Turken (inclusief Koerden) in Nederland groter of kleiner is dan onder de Turken in Duitsland.

Beleidsmaatregelen van de (lokale of landelijke) overheid

In de drie genoemde landen is de aandacht van de overheid voor eergerelateerd geweld van betrekkelijk recente datum. De maatregelen die men neemt variëren van het instellen van onderzoekscommissies en het oprichten van instanties die zich speciaal met bepaalde verschijnselen bezig houden tot het doorvoeren van wetswijzigingen en het ondersteunen van particuliere hulporganisaties. Vrouwen zijn hierbij de voornaamste doelgroep.

In Groot-Brittannië besteedt de overheid in het kader van het thema huiselijk geweld al enkele jaren beperkt aandacht aan eergerelateerd geweld. De laatste jaren neemt vooral de aandacht voor eermoord toe. Verder zijn diverse maatregelen genomen op het gebied van gedwongen huwelijken, waarvan echter niet altijd duidelijk is in hoeverre ze al zijn geïmplementeerd. In Duitsland is de aandacht van de overheid voor eergerelateerd geweld, met name gedwongen huwelijken en eermoord, vanaf 2004 toegenomen. Dit hangt samen met de toenemende aandacht voor integratieproblemen. In 2005 en 2006 zijn vanuit de federale Duitse overheid en enkele deelstaten initiatieven genomen om wettelijke

maatregelen te treffen ter bestrijding van gedwongen huwelijken. Enkele deelstaten geven financiële ondersteuning aan particuliere instanties of hebben werkgroepen ingesteld om de problematiek nader te onderzoeken. Ook Turkije besteedt, mede als gevolg van de onderhandelingen met de Europese Unie over toetreding tot de EU, de laatste jaren steeds meer aandacht aan geweld tegen vrouwen. Dit heeft geleid tot verschillende wetswijzigingen, waaronder in 2005 de wijziging van het Turkse Wetboek van Strafrecht. Daarin is opgenomen dat 'bloedwraak' en moord 'met "traditie" als drijfveer' worden bestraft met een levenslange gevangenisstraf, waardoor eerschending als motief niet meer tot strafvermindering leidt. Gesteld wordt dat voor daadwerkelijke veranderingen in de praktijk echter nog een cultuuromslag nodig is.

Behalve op gebied van wetgeving is de Turkse overheid actief op het gebied van slachtofferhulp, door opvanghuizen te (laten) openen.

Activiteiten van particuliere organisaties

Zowel in Groot-Brittannië, Duitsland als Turkije zijn diverse mensenrechten- en vrouwenorganisaties actief. Zij houden zich bezig met het voeren van campagnes tegen diverse vormen van geweld tegen vrouwen, hulpverlening aan slachtoffers en/of voorlichting.

Evaluatie van maatregelen en activiteiten

De aandacht voor eengerelateerd geweld in de bestudeerde landen is van betrekkelijk recente datum. Specifieke overheidsmaatregelen op dit terrein, voor zover al aanwezig, zijn nog maar korte tijd van kracht. Wetenschappelijke evaluaties van overheidsmaatregelen hebben wij dan ook niet aangetroffen. Ook onafhankelijke evaluaties van de activiteiten van particuliere organisaties hebben wij niet gevonden.

Tot slot: wat kan men in Nederland hiermee?

Dit rapport laat zien dat over de aard van eengerelateerd geweld in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije wel het een en ander bekend is, maar dat er geen sprake is van eenduidige omschrijvingen en inkaderingen. Over de omvang van de problematiek bestaat veel onduidelijkheid, als gevolg van onder meer definitieverschillen en onzekerheid over de mate waarin registraties de werkelijke aantallen zaken beschrijven. De aanpak van overheidswege van verschijnselen die tot eengerelateerd geweld worden gerekend staat veelal nog in de kinderschoenen en is derhalve nog niet geëvalueerd. De activiteiten van vrouwenhulporganisaties, die vaak al langer aandacht besteden aan eengerelateerd geweld, zijn tot nu toe evenmin op hun effectiviteit onderzocht. Dit betekent dat degenen die zich momenteel in Nederland bezighouden met het ontwikkelen van een aanpak van eengerelateerd geweld zich wel kunnen laten inspireren door de initiatieven die in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije genomen worden, maar daar nog geen bewezen effectieve aanpakken zullen vinden.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Eergerelateerd geweld, waaronder eermoord, staat in Nederland sinds enkele jaren op de politieke agenda. Aanvankelijk was het onderwerp ingekaderd in het emancipatiebeleid en het beleid ter bestrijding van (huiselijk) geweld tegen vrouwen.¹ Sinds het aantreden van mevrouw Verdonk als minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie (V&I) in 2003, wordt ook in het kader van het integratiebeleid aandacht aan dit verschijnsel besteed.²

Mede in reactie op enkele moties van het kamerlid Hirsi Ali c.s., kondigde de minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie in 2004 een pilotproject in twee politieregio's aan, waarin een poging zou worden gedaan om een registratiesysteem voor gevallen van eergerelateerd geweld en een aanpak ter bestrijding van het verschijnsel te ontwikkelen.³ Deze pilot, die is uitgevoerd in de politieregio's Haaglanden en Zuid-Holland-Zuid, is inmiddels afgerond (Janssen, 2006a; Janssen, 2006b). Naast deze pilot is een onderzoek uitgevoerd door het Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement COT, waarin 20 casus zijn onderzocht waarbij sprake was van ernstig of dodelijk eergerelateerd geweld (Van der Torre en Schaap, 2005).

In 2006 heeft de minister voor V&I een beleidsprogramma 'eergerelateerd geweld' naar de Tweede Kamer gestuurd. Het beleidsprogramma richt zich op 'een verdere ontwikkeling van maatschappelijke preventie, het vergroten van de mogelijkheden (mogelijk) eergerelateerd geweld te signaleren bij de juiste instanties, het adequaat bieden van hulp en opvang van slachtoffers en een strafrechtelijke aanpak van de daders'.⁴ Het programma volgt de werkdefinitie van eergerelateerd geweld die door Ferwerda en Van Leiden (2005) is opgesteld (zie hierna).

In het beleidsprogramma geeft de minister aan haar voordeel te willen doen met de inzichten en ervaringen die in het buitenland zijn opgedaan met betrekking tot de aard, omvang en aanpak van eergerelateerd geweld. Het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het ministerie van Justitie is daarom gevraagd een inventariserend literatuuronderzoek uit te voeren, gericht op Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije. In dit rapport wordt van dit onderzoek verslag gedaan. De bevindingen zijn bedoeld als achtergrondinformatie die kan worden benut bij de verdere ontwikkeling van de aanpak van eergerelateerd geweld in Nederland.

1.2 Probleemstelling en onderzoeksvragen

De probleemstelling van het literatuuronderzoek luidt:

¹ Zie b.v. de Beleidsbrief Emancipatie en Familiezaken 2003 van de toenmalige Staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (TK 2002-2003, 28 680, nr. 1).

² Zie b.v. het plan van aanpak voor de emancipatie en integratie van vrouwen en meisjes uit etnische minderheden van de ministers van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en voor Vreemdelingenzaken en Integratie (TK 2003-2004, 29 203, nr. 3).

³ TK 2003-2004, 29 203, nr. 11.

⁴ TK 2005-2006, 30 388, nr. 6, p.2, zie ook nr. 8.

Wat is er in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije bekend over de aard en omvang van eengerelateerd geweld in het algemeen en eermoord in het bijzonder? Op welke wijze wordt de aanpak van eengerelateerd geweld in het buitenland georganiseerd?

Voor de twee Europese landen is gekozen vanwege de aanwezigheid van omvangrijke groepen allochtonen uit landen waarvan bekend is dat eengerelateerd geweld er voorkomt. In Groot-Brittannië woont een grote Zuid-Oost-Aziatische gemeenschap. Daarbinnen zou eengerelateerd geweld met name voorkomen bij personen afkomstig uit Pakistan, India en Bangladesh. Duitsland is in het onderzoek opgenomen vanwege het feit dat zowel in Duitsland als in Nederland substantiële groepen allochtonen van Turkse afkomst (inclusief Koerden uit Turkije) wonen. Uit de literatuur blijkt dat de Turkse gastarbeiders die naar Duitsland zijn gekomen vaker geschoold waren en voorafgaand aan hun emigratie vaker in stedelijke gebieden woonden dan de Turkse gastarbeiders in Nederland (o.a. Akgündüz, 1993). De vraag is of deze verschillen een rol spelen bij het vóórkomen van eengerelateerd geweld onder Turken in Duitsland en Nederland. Tot slot is Turkije opgenomen in de literatuurstudie. Als een van de herkomstlanden van allochtone groepen waarbinnen eengerelateerd geweld voorkomt, zou er in Turkije meer inzicht kunnen bestaan in de aard van de problematiek en de wijze waarop deze het beste kan worden aangepakt. De Nederlandse overheid zou daarmee haar voordeel kunnen doen, waarbij de vraag is in hoeverre migratie de betekenis van 'eer' binnen allochtone groepen doet veranderen.

De probleemstelling is uitgewerkt in de volgende onderzoeksvragen:

- 1 Hoe wordt eengerelateerd geweld in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije omschreven en welke verschijnselen rekent men tot eengerelateerd geweld of brengt men daarmee in verband?
- 2 Is er onderzoek gedaan naar de aard en omvang van eengerelateerd geweld in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije? Zo ja, wat zijn de uitkomsten?
- 3 Is er in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije onderzoek verricht naar (risico-) groepen waarbinnen eengerelateerd geweld zich voordoet, mede gespecificeerd naar regio van herkomst of naar etnische, religieuze of politieke achtergrond? Zo ja, wat zijn de uitkomsten?
- 4 Wat is er uit de Britse, Duitse of Turkse literatuur bekend over eventuele overeenkomsten of verschillen in de aard en omvang van eengerelateerd geweld in de landen of regio's van herkomst en de landen of regio's waarnaar mensen gemigreerd zijn?
- 5 Worden er in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije vanuit de (lokale of landelijke) overheid beleidsmaatregelen getroffen met betrekking tot eengerelateerd geweld? Zo ja, welke zijn dit en op welke doelgroepen zijn ze gericht?
- 6 Welke activiteiten worden in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije door particuliere organisaties ontplooid in het kader van de bestrijding van eengerelateerd geweld?
- 7 Zijn de eventuele activiteiten inzake preventie en aanpak van eengerelateerd geweld geëvalueerd? Zo ja, wat zijn de uitkomsten van die evaluatie?

De antwoorden op deze onderzoeksvragen zijn om verschillende redenen relevant voor de verdere ontwikkeling van de Nederlandse aanpak van eengerelateerd geweld. Om de informatie uit de verschillende landen goed te kunnen interpreteren is het ten eerste nodig om zicht te krijgen op wat men daar onder eengerelateerd geweld verstaat. Deze informatie kan bijdragen aan de verdere ontwikkeling van de in Nederland momenteel gehanteerde werkdefinities (zie hierna). Inzicht in het vóórkomen van verschillende verschijnselen die tot eengerelateerd geweld worden gerekend of daarmee in verband worden gebracht, kan leiden tot verbreding of juist toespitsing van de aandacht in Nederland op bepaalde vormen van eengerelateerd geweld. Dit geldt ook voor de resultaten van onderzoek naar eventuele risicogroepen en ontwikkelingen die zich onder migranten voordoen na (e)migratie. Ten slotte kan Nederland mogelijk leren van de aanpak die in het buitenland door de overheid en particuliere organisaties is ontwikkeld, zeker indien deze door middel van onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek is geëvalueerd.

1.3 Methode

Ten behoeve van de onderhavige literatuurstudie is gezocht naar wetenschappelijke studies en (overheids-)rapportages over verschillende vormen van eengerelateerd geweld en over verschijnselen die in de betreffende landen met eengerelateerd geweld in verband worden gebracht. Daarnaast is gezocht naar publicaties van particuliere organisaties die inzicht geven in hun ervaringen met en aanpak van eengerelateerd geweld.

Op de volgende wijzen is naar publicaties gezocht:

- met zoekmachine Google zoeken op relevante termen;
- zoeken op websites van ministeries en andere overheidsinstellingen, parlementen, politie, universiteiten en particuliere organisaties;
- opvolgen van verwijzingen naar relevante literatuur;
- persoonlijke contacten van de auteurs met andere onderzoekers.

Het was niet eenvoudig om publicaties met betrekking tot eengerelateerd geweld in de onderzochte landen in handen te krijgen. Gebleken is dat op dit gebied weinig wetenschappelijk onderzoek is uitgevoerd en dat de aandacht van overheidswege in alle onderzochte landen van recente datum is. Bepaalde gegevens konden alleen via emailcontact met onderzoekers of organisaties worden verkregen.

De voor elk land aangetroffen studies, rapporten en verslagen zijn bestudeerd door medewerkers die het Engels, Duits respectievelijk het Turks machtig zijn. In het rapport is zoveel mogelijk relevante informatie opgenomen, afkomstig uit de verschillende typen bronnen. Naast relevantie is bij de selectie gelet op de kwaliteit van de informatie en de conclusies die daarop gebaseerd mogen worden. In de slotparagrafen van elk hoofdstuk en in het slothoofdstuk is de weging van de informatie uit verschillende typen bronnen een belangrijk aandachtspunt.

In het rapport is informatie verwerkt uit publicaties die op papier of op internet zijn verschenen in de periode tot en met januari 2006. Daarnaast refereren we aan een enkele publicatie die daarna nog is verschenen. Er is geen scherpe grens getrokken ten aanzien van de publicatiedatum vanaf wanneer rapporten zijn opgenomen: dit hangt per land mede af van het tijdstip vanaf wanneer aandacht is besteed aan het onderwerp.

1.4 Omschrijvingen van eer en eerge relateerd geweld

Dit rapport gaat over het verschijnsel eerge relateerd geweld, geweld dat gebruikt wordt in verband met 'eer'. Zowel het begrip 'eer' als de uitdrukking 'eerge relateerd geweld' vragen echter om verduidelijking. Hieronder gaan we op beide begrippen in.

1.4.1 Eer

Het begrip 'eer' betekent volgens Van Dale: 'achting, erkenning' (bijvoorbeeld 'z'n eer te grabbel gooien', 'de eer redden'). Wat men als 'eer' en 'eervol' ziet verandert in de tijd. Daar is de archaische betekenis van 'eer' een voorbeeld van: volgens Van Dale is dat 'kuisheid' (bijvoorbeeld 'haar eer verliezen': ontmaagd worden). Uit de antropologische literatuur blijkt dat 'eer' ook in verschillende culturele contexten verschillend wordt ingevuld. Hoewel eergevoelens een rol kunnen spelen in de beleving van mensen ten aanzien van diverse onderwerpen (denk b.v. aan nationalistische eergevoelens en beroepseer) gaat het in de discussie over eerge relateerd geweld veelal om eer in de relationele sfeer, met name de zogenoemde familie-eer. Deze vorm van eer is van belang in diverse groepen en gemeenschappen, ongeacht hun eventuele religieuze achtergrond (zie Janssen, 2006b).

Ferwerda en Van Leiden (2005) en Janssen (2006b) beschrijven de betekenis van deze vorm van 'eer' op basis van onderzoek onder Turken in Nederland. Het blijkt dat er verschillende vormen van 'eer' bestaan, die onderling samenhangen en overlappen. Grofweg wordt een onderscheid gemaakt tussen vormen van familie-eer die vooral betrekking hebben op de man en vormen die met name betrekking hebben op de vrouw. Dit wordt door Ferwerda en Van Leiden respectievelijk de niet-seksuele respectievelijk de seksuele eer van de familie genoemd. Met betrekking tot de man worden begrippen genoemd als 'reputatie', 'trots' en 'aanzien in de vorm status, geld en macht'. De reputatie van de man wordt mede beïnvloed door de kuisheid van zijn vrouwelijke familieleden.

Waar het gaat om eer in relatie tot de vrouw wordt benadrukt dat de kuisheid van de vrouw bepalend is voor de eer van de familie. Vrouwen moeten zich aan bepaalde seksuele gedragscodes houden. Het overschrijden van die codes, of het gerucht daarvan, leidt tot eerverlies voor de hele familie. Voorbeelden daarvan zijn onder andere verlies van maagdelijkheid, overspel en ongeoorloofde zwangerschap. Maar eerverlies kan bijvoorbeeld ook het gevolg zijn van het vertonen van te 'vrij' gedrag (bijvoorbeeld het dragen van 'uitdagende' kleding), het doorzetten van een scheiding of verzet tegen een gearrangeerd huwelijk. In groepen waarin sprake is van een sterke beleving van eer, leidt schending van de kuisheid van de vrouw tot de noodzaak de (familie)eer te zuiveren. Een van de middelen daartoe is het gebruik van geweld tegen degene die het eerverlies heeft veroorzaakt, met moord als uiterste vorm (Ferwerda en Van Leiden, 2005; Janssen, 2006b).

Het bovenstaande is relevant voor dit onderzoek omdat wij hierin de situatie in Duitsland, met zijn vele allochtonen uit Turkije, en Turkije zelf beschrijven. Uit de Britse literatuur blijkt dat ook in groepen afkomstig uit Zuid-Oost Azië die in Groot-Brittannië wonen 'eer' en 'schaamte' centrale begrippen zijn en de vrouwelijke kuisheid erg belangrijk is (Bhopal, 1999; Shaw, 2000; Ballard, ca. 2004; Gilbert e.a., 2004). Dit neemt niet weg dat de precieze waarde en invulling die

daaraan in verschillende families wordt gegeven sterk kan variëren, bijvoorbeeld naar herkomstregio, opleidingsniveau, generatie en leeftijd (vgl. Janssen, 2006b).

1.4.2 Eergerelateerd geweld

In het voorgaande is al gewezen op moord als uiterste vorm van eergerelateerd geweld. Hiervoor werd en wordt nogal eens de term ‘eerwraak’ gebruikt, een begrip dat in 1978 in Nederland werd geïntroduceerd. Behalve moord zijn er echter ook andere vormen van geweld die als eergerelateerd kunnen worden aangemerkt, waarmee politie, justitie en hulpverlening te maken krijgen. In opdracht van het Ministerie van Justitie 2005 hebben Ferwerda en Van Leiden (2005) dan ook geprobeerd een bredere werkdefinitie van eergerelateerd geweld op te stellen. Zij kwamen tot de volgende, voorlopige, omschrijving (p. 25):

‘Eergerelateerd geweld is elke vorm van geestelijk of lichamelijk geweld gepleegd vanuit een collectieve mentaliteit in reactie op een (dreiging van) schending van de eer van een man of vrouw en daarmee van zijn of haar familie waarvan de buitenwereld op de hoogte is of dreigt te raken.’

Volgens deze werkdefinitie zijn schending van de familie-eer (of de beleving van schending), collectieve mentaliteit en publieke bekendheid (of de kans daarop) van de eerschending onderscheidende kenmerken ten opzichte van andere vormen van geweld in de familiesfeer (Ferwerda en Van Leiden 2005). Ferwerda en van Leiden spreken over ‘collectieve mentaliteit’ en niet over een familieberaad of familiebesluit. Vooral voorafgaand aan eermoord kan er sprake zijn van een familieberaad, of in elk geval van overleg tussen familieleden (Van Eck, 2001). De werkdefinitie gaat ervan uit dat zowel mannen als vrouwen slachtoffer van eergerelateerd geweld kunnen zijn. Dat dit in de praktijk ook het geval is blijkt uit de resultaten van de eerdergenoemde pilot eergerelateerd geweld (Janssen, 2006a en b).

Naar analogie met hun onderscheid tussen seksuele (primair vrouwelijke) en niet-seksuele (mannelijke) eer spreken Ferwerda en Van Leiden (2005) in geval van moord over *eermoord* respectievelijk *trotsmoord*. Ook het aanzetten tot *zelfmoord* om de eer te herstellen valt volgens hun omschrijving onder eergerelateerd geweld. Minder extreme vormen zijn bijvoorbeeld wegsturen, verhuizen, afkopen en echtscheiding. Hier is sprake van een glijdende schaal, met aan de ene kant meer zachte vormen van dwang en aan de andere kant strafbare zaken zoals bedreiging, mishandeling en moord (zie ook Janssen, 2006b).

Relationeel geweld zoals *huiselijk geweld* en *passiemoord* (‘crime passionnel’) valt *niet* onder de genoemde werkdefinitie: daarbij gaat het om individuele emoties en persoonlijke eer en niet om de collectieve eer. Bovendien wordt het gedrag veelal afgekeurd door de familie en de omgeving. Publieke bekendheid - als risicofactor - zou geen rol spelen, en deze geweldsvormen worden in de privé-sfeer gepleegd, terwijl de ‘eer zuiveren’ op zichtbare wijze moet gebeuren (Ferwerda en Van Leiden, 2005). Ook in de tweede tussenrapportage van de politie-pilot eergerelateerd geweld (Janssen en El Morabet, 2005) wordt ingegaan op het verschil tussen huiselijk en eergerelateerd geweld: de aanleiding tot huiselijk geweld kan een andere zijn dan een aangetast eergevoel: er kunnen problemen zijn wegens drugs- of alcoholgebruik, of relatie- of opvoedingsproblemen. Het woord ‘huiselijk geweld’ geeft de (al dan niet geografische) context aan waarin het geweld

plaats vindt, terwijl ‘eengerelateerd geweld’ de reden voor het geweld aanduidt, namelijk ‘het herstel van geschonden eer’.

Ferwerda en Van Leiden (2005) stellen dat een *gearrangeerd huwelijk* (een huwelijk dat door de ouders wordt geregeld) de aanleiding kan vormen tot eengerelateerd geweld, bijvoorbeeld als een van de partners zich tegen dit huwelijk verzet, en hierop met geweld wordt gereageerd. In dat geval zijn zowel de seksuele (primair vrouwelijke) als de niet-seksuele (mannelijke) component van de familie-eer in het geding. Daarnaast noemen de onderzoekers *uithuwelijking van de eerschender* (het sluiten van een huwelijk tegen diens wil) als uitingsvorm van eengerelateerd geweld. Hier wordt een gedwongen huwelijk als *vorm* van eengerelateerd geweld beschouwd, wanneer dit is bedoeld om de geschonden eer te herstellen, bijvoorbeeld in reactie op een verkrachting. Het rapport maakt niet duidelijk of gedwongen huwelijken die dit doel niet hebben óók als een vorm van eengerelateerd geweld moeten worden beschouwd. In de bovengenoemde tussenrapportage van de pilot eengerelateerd geweld wordt erop gewezen dat bij dergelijke huwelijken ook financiële aspecten een rol kunnen spelen, omdat huwelijken financiële transacties met zich mee kunnen brengen, zoals het betalen van een bruidschat (Janssen en El Morabet, 2005). In het advies van de Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken over huwelijksdwang (2005) wordt overigens aangegeven dat er geen scherpe grens te trekken is tussen gearrangeerde en gedwongen huwelijken, omdat de uitgeoefende druk kan variëren van zeer subtiel tot regelrechte dwang.

Behalve de eerdergenoemde uitingsvormen van eengerelateerd geweld zijn er verschijnselen die wel met dreigend eerverlies te maken kunnen hebben, maar die niet openbaar worden en daarom buiten de werkdefinitie vallen, zolang ze tenminste niet uitlekken. Hierbij kan gedacht worden aan het ‘doen verdwijnen’ van een fatsoenshalve niet gewenst kind (abortus, babymoord, te vondeling leggen), en aan maagdenvliesherstel.

Naast de *vormen* van eengerelateerd geweld benoemen Ferwerda en Van Leiden (2005) diverse *aanleidingen* tot dit geweld. In de rapportages over de politie-pilot eengerelateerd geweld worden deze en andere mogelijke aanleidingen gerangschikt naar de levensfase waarin het potentiële slachtoffer zich bevindt: voor een huwelijkssluiting, tijdens het aangaan van een huwelijk en na een huwelijkssluiting. In elk van deze fasen staat de persoon onder invloed van de eigen en/of de schoonfamilie en kunnen diverse vormen van verzet tegen de normen van de(ze) familie(s) aanleiding zijn tot eengerelateerd geweld. Wanneer in een specifieke zaak sprake is van een situatie waarvan bekend is dat deze aanleiding kan geven tot eengerelateerd geweld, zou dit, volgens de rapportages over deze pilot, voor de politie reden moeten zijn om extra alert te zijn op de mogelijke rol van eer in die zaak. Dit geldt ook wanneer sprake is van bepaalde vormen van geweld, taalgebruik, emotionaliteit en risico-indicatoren in de achtergronden van betrokkenen. Men noemt dit in de pilot de ‘rode vlaggen’. Wanneer hiervan sprake is kan de politie gebruik maken van een in de pilot ontwikkelde checklist om de zaak nader te analyseren. Daarbij moet men erop bedacht zijn dat zowel de schending van de eer als het herstel daarvan met geweld gepaard kan gaan (Janssen, 2006a en b). In het najaar van 2006 is men begonnen met het gefaseerd implementeren van deze werkwijze in alle 25 politieregio’s.

De genoemde Nederlandse omschrijvingen van eengerelateerd geweld, die bovendien voorlopig van aard zijn, zijn niet zomaar toepasbaar op de landen die in dit rapport centraal staan. In Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije blijken deels andere kaders te worden gebruikt en accenten te worden gelegd. Om de gegevens uit deze landen te kunnen interpreteren besteden we aan het begin van elk hoofdstuk aandacht aan (de discussies over) hetgeen men daar onder eengerelateerd geweld verstaat. Dit biedt mogelijk ook inspiratie voor de verdere gedachtenvorming hieromtrent in Nederland.

1.5 Inhoud van het rapport

De informatie ter beantwoording van de onderzoeksvragen komt in de volgende hoofdstukken per land aan de orde. Achtereenvolgens beschrijven we de situatie in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije. Het rapport wordt besloten met een hoofdstuk conclusies en discussie.

2 Eergerelateerd geweld in Groot-Brittannië

In dit eerste resultatenhoofdstuk gaan we in op de situatie in Groot-Brittannië. Groot-Brittannië heeft een grote migrantenpopulatie, voor een belangrijk deel afkomstig uit Zuid-Oost-Aziatische landen als India, Pakistan en Bangladesh, waar eergerelateerd geweld voorkomt. In dit hoofdstuk bespreken we de wijze waarop het thema eergerelateerd geweld in Groot-Brittannië wordt ingekaderd en omschreven en de beschikbare informatie over de aantallen en kenmerken van gevallen van eergerelateerd geweld, de slachtoffers en de daders. Vervolgens gaan we in op de aanpak vanuit de overheid en particuliere instanties en de ervaren knelpunten daarbij. De nadruk ligt daarbij op de situatie in Engeland en Wales. Schotland heeft haar eigen beleid en wetgeving op dit gebied, dat wel veel overeenkomsten vertoont met dat van de andere gebieden. Soms werken de drie ook samen.

2.1 Inkadering en omschrijvingen van eergerelateerd geweld

2.1.1 *Huiselijk geweld, gedwongen huwelijken en eermoord*

Eergerelateerd geweld ('honour related violence' of 'honour crimes') wordt in Groot Brittannië zowel door de overheid als door vrouwengroepen beschouwd als een vorm van *huiselijk geweld* ('domestic violence'), dat weer onderdeel is van het bredere thema geweld tegen vrouwen (zie b.v. Foreign & Commonwealth Office en Home Office, 2005; Siddiqui, 2005). Sinds 2004⁵ hanteert de Home Office, het Britse Ministerie van Justitie en Binnenlandse Zaken, de volgende definitie van huiselijk geweld (Home Office, 2005, p.7):

'Any incident of threatening behaviour, violence or abuse (psychological, physical, sexual, financial or emotional) between adults who are or have been intimate partners or family members, regardless of gender or sexuality.'⁶

Met 'volwassenen' (adults) doelt men op personen van achttien jaar en ouder, 'familieleden' zijn gedefinieerd als moeder, vader, zoon, dochter, broer, zus, grootouders, hetzij direct verwant, hetzij schoonfamilie of stieffamilie. De 'extended family' is op deze wijze in de definitie opgenomen om te voorkomen dat de aandacht alleen zou uitgaan naar het kerngezin (Home Office, 2005).

In de Britse discussie over huiselijk geweld wordt sinds de jaren negentig aandacht besteed aan 'eer' als specifiek aspect van geweld tegen allochtone vrouwen (Choudry, 1996). Verschillende publicaties wijzen op de rol die eer speelt in de legitimatie van geweld tegen partners of zonen en dochters (b.v. Change, 2004;

⁵ Contribution of the United Kingdom to the in-depth study on all forms of violence against women (A/Res/58/185).

⁶ Vertaald: 'Elk geval van bedreiging, geweld of misbruik (psychologisch, fysiek, seksueel, financieel of emotioneel) tussen volwassenen die partners of familieleden zijn of zijn geweest, ongeacht sekse, of een intieme relatie hebben of hebben gehad.'

Gilbert e.a., 2004; Siddiqui, 2005). De belangenorganisatie Change, die in 1979 is opgericht om de mensenrechten van vrouwen op de politieke en maatschappelijke agenda te plaatsen, meent dat er een rol speelt bij de meeste gevallen van huiselijk geweld tegen Zuid-Aziatische vrouwen. Aan deze bewering ligt echter geen representatief onderzoek ten grondslag.

Een verschijnsel dat met eengerelateerd geweld in verband wordt gebracht en eveneens in de context van geweld tegen vrouwen wordt geplaatst is het *gedwongen huwelijk* (Forced Marriage Unit, 2006).

Een vrouw dwingen tot een huwelijk wordt in Groot-Brittannië beschouwd als een vorm van huiselijk geweld tegen vrouwen en als een schending van de mensenrechten. Het betreft volgens de Britse overheid niet alleen de ontkenning van de rechten van het slachtoffer tijdens de huwelijksplechtigheid zelf, maar ook verschillende vormen van misbruik en strafbare feiten die met dwang tot een huwelijk gepaard kunnen gaan. Zo kan een gedwongen huwelijk vrijheidsberoving van de vrouw tot gevolg hebben, consequenties hebben voor haar onderwijs- of arbeidsmarktkansen, samengaan met emotioneel en lichamelijk misbruik en met diefstal van het paspoort, het geld of andere eigendommen van de vrouw. Ook verkrachting, gedwongen zwangerschap of abortus, verminking en moord behoren volgens deze stukken tot de vormen van geweld die plaats kunnen vinden binnen een gedwongen huwelijk, maar ook als gevolg van weigering van een huwelijk. In de Zuid-Oost-Aziatische gemeenschappen waar men hier op doelt, wordt een huwelijk namelijk niet alleen gezien als een verbintenis tussen twee individuen, maar (vooral) tussen twee families, waarbij ook de kaste een belangrijke rol speelt. Wanneer een huwelijk bekend wordt gemaakt, kan er niet meer van worden afgezien zonder de familie-eer op het spel te zetten. Verzet tegen een door de wederzijdse ouders afgesproken huwelijk leidt in een aantal gevallen tot dwang en daarmee samenhangende eengerelateerde delicten als ontvoering, mishandeling en moord. Overigens is het niet altijd gemakkelijk om onderscheid te maken tussen gedwongen en door de ouders gearrangeerde huwelijken (Foreign & Commonwealth Office en Home Office, 2005).

Ook een echtscheiding kan eerverlies met zich meebrengen. Als een huwelijk strandt, ook als dit het gevolg is van mishandeling, wordt het gezien als de schuld van de vrouw, en wordt zij ervan beschuldigd dat zij de familie-eer afvalt, zowel die van haar eigen familie als die van de schoonfamilie (Choudry, 1996; Parmar e.a., 2005).

Uit een onderzoek van Samad en Eade (ca. 2003) op basis van groepsdiscussies met Pakistani en Bangladeshi uit verschillende lagen van de bevolking – jong en oud, hoog- en laagopgeleid – , blijkt dat ‘eer’ een van de motieven is voor families om voor hun kinderen een huwelijk te arrangeren of hen daartoe te dwingen. Dit kan bijvoorbeeld samenhangen met afspraken over huwelijken die tussen families zijn gemaakt toen de beoogde partners nog kinderen waren (zie ook Working group on forced marriage, 2000). Ook de wens om een huwelijk met een goede familie te gebruiken om aanzien te verwerven kan een rol spelen. Het belangrijkste motief is het uitoefenen van controle op de seksualiteit van met name meisjes. Daarnaast worden het creëren of bestendigen van banden tussen families, het veilig stellen van culturele of religieuze normen en waarden en het faciliteren van migratie als beweegredenen genoemd. Overigens vinden met name de oudere respondenten in dit onderzoek, zowel mannen als vrouwen, dat het verschijnsel van gedwongen huwelijken in Groot-Brittannië schromelijk wordt overdreven. Er is

volgens hen weliswaar een aantal gevallen van gedwongen huwelijken bekend, maar dit zouden uitzonderingen zijn. Het verschijnsel zou met de eerste generatie migranten uitsterven. Jongeren in het onderzoek stellen echter dat dwang tot een huwelijk een wezenlijk probleem is, al vinden zij dat in de media de indruk wordt gewekt dat alle gearrangeerde huwelijken gedwongen zijn (Samad en Eade, ca. 2003).

De Britse overheid benadrukt in de richtlijnen die zijn opgesteld voor politie, onderwijs en maatschappelijke werk (zie hierna), dat huwelijksdwang samenhangt met een culturele traditie – niet met een specifieke religie: alle belangrijke geloofsrichtingen veroordelen dwang tot een echtelijke verbintenis (Home Office, Foreign & Commonwealth Office en Association of Chief Police Officers, 2005; Foreign & Commonwealth Office, Home Office, Department for Education and Skills, Department of Health, en ADSS, 2004). De website van de Home Office weerspiegelde deze opvatting ten tijde van onze dataverzameling echter niet: het onderwerp ‘gedwongen huwelijken’ was gerangschikt onder het thema ‘faith’.

Een vorm van eengerelateerd huiselijk geweld die volgens Siddiqui (2005) steeds meer aandacht krijgt is *eermoord*. Volgens deze auteur worden moorden op vrouwen uit bepaalde allochtone groepen, die vroeger werden geïnterpreteerd als het gevolg van verzet tegen een gedwongen huwelijk, nu gedefinieerd als ‘eermoord’. De toegenomen aandacht blijkt ook uit het feit dat de in januari 2004 gevormde ‘Homicide prevention unit’ van de Londense Metropolitan Police eermoord als aandachtsgebied toegewezen kreeg (Metropolitan Police, ca. 2004). Men hanteert daarbij de volgende definitie (Metropolitan police, ca. 2004, p. 1):

‘Murders in which predominantly women are killed for their actual or perceived immoral behaviour, which is deemed to have breached the honour codes of a household or community, causing shame’.⁷

In deze omschrijving wordt de nadruk gelegd op vrouwen als slachtoffers.

2.1.2 *Suicide*

In de Nederlandse definitiestudie (Ferwerda en Van Leiden, 2005) wordt gewezen op de mogelijkheid dat vrouwen die volgens de familie de eer hebben geschonden onder druk worden gezet om een einde aan hun leven te maken. Ook in Turkije wordt hier aandacht aan besteed (zie hoofdstuk 4). In Groot-Brittannië wordt niet zozeer gesproken over familiedwang tot suïcide, maar wel wordt de familie-eer regelmatig genoemd in verband met zelfdoding. Het is bekend dat de zelfmoordcijfers onder vrouwen uit Bangladesh, Pakistan, India en Oost-Afrika (waar eveneens veel vrouwen afkomstig uit Zuid-Azië leven) twee- tot driemaal hoger zijn dan onder autochtone vrouwen. Onder Zuid-Aziatische mannen is het percentage suïcides juist lager dan onder autochtone mannen (Bhugra, 2002; Hicks en Bhugra, 2003; Anand en Cochrane, 2005). In de literatuur over suïcide bij Zuid-Aziatische vrouwen wordt echter niet ingegaan op de mogelijkheid dat deze vrouwen tot hun daad worden gedwongen. Wel wordt gesteld dat de verantwoordelijkheid die vrouwen voelen voor het in stand houden van de familie-

⁷ Vertaald: ‘Moorden waarvan voornamelijk vrouwen het slachtoffer zijn vanwege hun feitelijk of verondersteld immoreel gedrag dat geacht wordt de eercode van een familie of gemeenschap te breken en dat schaamte veroorzaakt.’

eer en de drempel die 'eer' opwerpt om met psychische of geweldsproblemen naar een hulpverlener te stappen, het risico op zelfverminking en suïcide onder Zuid-Aziatische vrouwen versterken (Chew-Graham e.a., 2002; Gilbert e.a., 2004; Anand en Cochrane, 2005).

2.1.3 Eergerelateerd geweld in de migratiecontext

Eergerelateerd geweld wordt in Groot-Brittannië ook in verband gebracht met modernisering binnen allochtone groepen en de botsing van nieuw verkregen westerse waarden van allochtone jongeren met de traditionele opvattingen van hun ouders. In het onderzoek van Samad en Eade (ca. 2003) nemen verwachtingen over de vrijheid van partnerkeuze binnen de eerste en de tweede generatie allochtonen een belangrijke plaats in. Uit hun (niet-representatieve) bevindingen blijkt dat het voor de oudere generatie veel vanzelfsprekender is dat de partnerkeuze door de ouders wordt bepaald dan voor hun kinderen, die in een Britse omgeving opgroeiden.

Shaw (2000) waarschuwt echter voor een te eenvoudige koppeling tussen migratie en conflicterende waarden. Zijn onderzoek wijst uit dat ook in Pakistan jongeren zich in toenemende mate onttrekken aan gearrangeerde huwelijken. Wel wijst hij op veranderingen in de betekenis van religieuze normen, wanneer zij in een westerse omgeving minder vanzelfsprekend blijken. Dat kan leiden tot een sterkere naleving ervan. De uitwerking daarvan is echter afhankelijk van de individuele invulling en varieert dus sterk. Zelfs binnen één gezin komt het voor dat de ene dochter wordt uitgehuwelijkt en de andere verder kan studeren (Shaw, 2000).

2.2 Aard en omvang

2.2.1 Aantallen en kenmerken van gevallen van eergerelateerd geweld

In diverse studies naar *huiselijk geweld* onder allochtonen wordt ingegaan op geweld in relatie tot eer (zie bijvoorbeeld Macey, 1999; Gill, 2003; Gill, 2004; İrfan en Cowburn, 2004; Parmar e.a., 2005). Daarin worden echter geen concrete aantallen gegeven. Wel zijn gegevens bekend van hulpverleningsorganisaties. Zo meldt de Britse belangenorganisatie Change dat in de periode 2002 – 2003 400 vrouwen in verband met huiselijk geweld hulp zochten bij de Londense Southall Black Sisters (SBS). Deze organisatie, de grootste van circa veertig opvangorganisaties voor allochtone vrouwen in Groot-Brittannië, ontvangt telefonische vragen vanuit het hele land en verleent hulp op afspraak in het eigen werkgebied in Londen. Andere organisaties die vrouwen uit allochtone groeperingen opvangen, bieden zo'n 50 vrouwen per jaar noodhulp. Change meldt echter ook dat volgens schattingen slechts één op de tien slachtoffers van huiselijk geweld hulp zoekt (Change, 2004). Zodoende geven deze cijfers geen betrouwbare indicatie van het jaarlijks aantal gevallen van huiselijk geweld.

Een indicatie van het aantal *gedwongen huwelijken* komt van de in januari 2005 opgerichte Forced Marriage Unit, waarin het Britse Foreign and Commonwealth Office (het Britse Ministerie van Buitenlandse Zaken en het Gemenebest) en de Home Office samenwerken. Dit is een adviespunt voor vertrouwelijk advies en hulp aan mensen met de Britse nationaliteit, die het risico lopen om gedwongen te

worden tot een huwelijk in het buitenland. Er is een telefoonnummer dat mensen kunnen bellen als zij zelf slachtoffer dreigen te worden, of als zij iemand kennen die mogelijk slachtoffer wordt. Ook mensen die al getrouwd zijn kunnen er informatie krijgen. De telefoontjes worden vertrouwelijk behandeld door getrainde maatschappelijk werkers. In het eerste jaar werden circa 250 gevallen van (dreigende) gedwongen huwelijken bij deze unit gerapporteerd. Veel meer gevallen komen echter ter kennis van de politie, het maatschappelijk werk, gezondheids- en onderwijsinstellingen en organisaties van vrijwilligers (<http://www.fco.gov.uk>; Home Office, Foreign & Commonwealth Office en Association of Chief Police Officers, 2005).

De Londense Metropolitan Police heeft in de periode april 2003 tot maart 2005 meldingen ontvangen van 492 incidenten die, volgens de politie, verband hielden met een gedwongen huwelijk. De incidenten werden in een aantal subcategorieën onderverdeeld (meer categorieën per geval mogelijk) (Metropolitan Police, ca. 2005):

- Angst voor gedwongen huwelijk: 192
- Daadwerkelijk gedwongen huwelijk: 177
- Bedreigingen te doden: 128
- Mishandeling 109
- Huiselijk geweld: 91
- Vermiste persoon: 88
- Opsluiting: 60
- Pesten: 46
- Ontvoering; 28
- Verkrachting/aanranding: 25
- Gedwongen abortus: 8
- Brandstichting: 5
- Poging tot vergiftiging: 2
- Genitale verminking: 1

Omdat onduidelijk is hoeveel gevallen niet worden gemeld kan op grond van deze cijfers niets worden gezegd over de werkelijke omvang van het probleem. Bovengenoemde vrouwenhulporganisatie Southall Black Sisters (SBS) schat dat er in werkelijkheid minstens 1000 gedwongen huwelijken per jaar worden gesloten, waarvan de meeste niet bekend worden (genoemd in Change, 2004).

Het werkelijke jaarlijkse aantal moorden dat als *eermoord* kan worden gekwalificeerd is evenmin bekend. Bij het gereedkomen van dit rapport was de Londense Metropolitan Police bezig met een onderzoek naar moordzaken in Londen tussen 1996 en 2006. Tot november 2006 waren negentien moordzaken geïdentificeerd als eermoorden. Daarnaast zijn in nog eens negentien zaken elementen van eengerelateerd geweld aangetroffen in de voorgeschiedenis of het motief voor de moord. Deze worden apart geanalyseerd. Men verwacht het onderzoek in januari 2007 af te ronden.⁸

Als gevolg van de significant hogere *suïcid*cijfers onder Zuid-Aziatische vrouwen, maakt het CPS in het jaarverslag van 2004-2005 plannen om pathologische

⁸ Persoonlijke communicatie van de betreffende onderzoeker bij de Metropolitan Police, dhr. P. Dhothar d.d. 16 november 2006.

gegevens te gaan screenen van zelfmoordzaken waaromheen verdenkingen zijn van druk vanuit de omgeving (Crown Prosecution Service, 2005).

2.2.2 Slachtofferkenmerken

De meeste rapporten met betrekking tot (al dan niet eerge relateerd) *huiselijk geweld* zijn verricht door of in samenwerking met vrouwenopvangorganisaties, waardoor gegevens over slachtoffers uitsluitend over vrouwen gaan. Waar het eerge relateerd geweld betreft zouden de meeste slachtoffers in Groot-Brittannië Zuid-Oost-Aziatische vrouwen zijn (Change, 2004). Een uitzondering is een onderzoek naar homoseksualiteit onder Zuid-Aziatische mannen. Door homoseksuele contacten kunnen ook mannen de familie-eer in gevaar brengen (Yip, 2004). Studies naar huiselijk geweld binnen de Zuid-Aziatische gemeenschap zijn in het algemeen kwalitatief van aard en gebaseerd op kleine aantallen respondenten, waardoor geen generaliseerbare uitspraken gedaan kunnen worden over andere kenmerken zoals opleidingsniveau. Eén van de onderzoekers wijst op weerstand bij de ondervraagde vrouwen om over hun opleidingsniveau te praten (Gill, 2004).

De eerder genoemde Forced Marriage Unit registreert de meldingen van *gedwongen huwelijken* en legt daarbij de leeftijd, het geslacht en de etnische achtergrond van het slachtoffer vast. Bij deze meldingen zijn de slachtoffers vooral vrouwen tussen dertien en dertig jaar; circa vijftien procent van de slachtoffers is man. Degenen die naar de Londense Metropolitan Police gingen wegens angst dat zij gedwongen zouden worden tot een verloving of huwelijk (zie de vorige paragraaf) waren meestal tussen 15 en 21 jaar (Metropolitan Police, ca. 2005). Meer dan de helft van de meldingen bij de Forced Marriage Unit betreft vrouwen met een Pakistaanse achtergrond, daarnaast komen slachtoffers vooral uit Bangladesh en India. Ook worden Jemen, Mauritius, Turkije, Sri Lanka, Tanzania, El Salvador, Somalië, Mali, Amerika en Hong Kong genoemd als herkomstland, van het slachtoffer zelf of van de ouders. Bij dwang tot een huwelijk kan het gaan om twee Britse partners, om een partner die overkomt uit het buitenland, of om een Britse burger die naar het buitenland wordt gestuurd (Foreign & Commonwealth Office en Home Office, 2005). Er zijn geen nadere gegevens over de specifieke buitenlandse herkomstregio's van slachtoffers.

Het eerder genoemde onderzoek van Samad en Eade (ca. 2003) suggereert dat slachtoffers van gedwongen huwelijken vooral jongeren van de tweede generatie zijn. Ook stellen deze onderzoekers dat jonge vrouwen die de wens uitspreken universitair onderwijs te volgen en te gaan werken vaker door hun ouders tot een huwelijk gedwongen worden.

De ervaringen van de eerder genoemde Southall Black Sisters met *eermoord* laten zien dat eermoord voorkomt in allerlei etnische, religieuze en culturele groepen. De meeste gerapporteerde gevallen betreffen vrouwen die afkomstig zijn uit Zuid-Oost-Aziatische landen (India of Pakistan) en het Midden-Oosten, meestal moslims (Siddiqui, 2005).

2.2.3 Daderkenmerken

Brits onderzoek naar vormen van eerderrelateerd geweld geeft geen informatie over daderkenmerken. Wel bestaat er enig inzicht in de relatie tussen daders en slachtoffers.

In geweldszaken waarin Zuid-Aziatische vrouwen slachtoffer zijn worden regelmatig andere familieleden dan de echtgenoten als daders aangemerkt. Volgens onderzoek van de opvangorganisatie voor Zuid-Aziatische vrouwen Ashiana, in samenwerking met de Sheffield Hallam University, is de helft van de cliënten van deze organisatie slachtoffer van een ander familielid dan de partner (Ashiana en Sheffield Hallam University, 2002).

Volgens Gill (2004) kan het gaan om mannelijke familieleden, zoals schoonvaders en ooms (zie ook Metropolitan Police, ca. 2005), en zijn schoonmoeders nogal eens degenen die het geweld uitlokken. Zij hebben een belangrijke rol in het bewaken van de belangen van hun zoons en het beschermen van de reputatie van de familie. Zo kunnen moeders of schoonmoeders opdrachtgever zijn tot de opsporing van (schoon-)dochters die een ongewenst huwelijk of een gewelddadige partner ontvluchten (Samad en Eade, ca. 2003; Gill, 2004). Waar het gaat om gedwongen huwelijken zouden vrouwen – de moeders of schoonmoeders – achter de schermen de voorbereidingen treffen voor een huwelijk van hun kinderen. Mannen brengen de beslissing met wie hun kinderen moeten trouwen vervolgens officieel naar buiten (Samad en Eade, ca. 2003).

2.3 Aanpak door de overheid

2.3.1 Wettelijke maatregelen

Huiselijk geweld

Op het gebied van huiselijk geweld is recentelijk een nieuwe wet van kracht geworden. De 'Domestic Violence, Crime and Victims Act 2004' versterkt onder andere de aanpak van huiselijk geweld door de politie, door de bevoegdheid te creëren om verdachten van 'common assault' (de minst vergaande vorm van mishandeling) te arresteren en het delict 'overtreding van een niet-molestatie bevel' te introduceren, waarvoor vijf jaar gevangenisstraf gegeven kan worden. Rechtbanken kunnen bescherming bieden aan slachtoffers van huiselijk geweld door dergelijke bevelen op te leggen wanneer zij iemand veroordelen voor een delict. Hiervóór kon dat alleen bij daders die veroordeeld waren wegens 'harassment' (kwellen, pesten) of het veroorzaken van angst voor geweld. Rechtbanken kunnen ook beperkende bevelen uitvaardigen bij het vrijlaten van personen die niet veroordeeld worden, als wel is bewezen dat voor anderen bescherming nodig is.

Gedwongen huwelijken

Er zijn in Groot-Brittannië geen wettelijke maatregelen genomen om gedwongen huwelijken te bestrijden. Het Wetboek van Strafrecht noemt geen specifiek delict 'iemand dwingen tot een huwelijk'. Wel biedt het verschillende mogelijkheden om feiten die zich bij gedwongen huwelijken voor kunnen doen te vervolgen en te berechten, zoals (kinder-)ontvoering, bedreiging of mishandeling. Seksuele contacten die tegen de wil van een van de partners plaatsvinden zijn eveneens

strafbaar, ook al vinden ze plaats binnen het (gedwongen) huwelijk (Foreign & Commonwealth Office en Home Office, 2005).

Inmiddels is de vraag opgekomen of het dwingen tot een huwelijk toch apart strafbaar gesteld zou moeten worden. De Forced Marriage Unit heeft hieromtrent onlangs een raadpleging gehouden onder verschillende maatschappelijke organisaties. Men heeft de vraag gesteld of dwang tot een huwelijk als zelfstandig delict strafbaar gesteld zou moeten worden, of wellicht als verzwarende omstandigheid bij andere delicten zou moeten gelden (Foreign & Commonwealth Office en Home Office, 2005).

Daarop zijn diverse argumenten voor en tegen strafbaarstelling naar voren gebracht. Argumenten tegen strafbaarstelling zijn onder meer:

- het kan slachtoffers weerhouden van het zoeken naar hulp, uit angst dat hun ouders vervolgd zullen worden;
- het zal moeilijk te vervolgen zijn, omdat slachtoffers hun familie niet in de problemen willen brengen;
- (latere) verzoening met de familie wordt moeilijker;
- het is moeilijk de grens te trekken tussen gevallen waarin sprake is van dwang en gevallen waarin druk wordt uitgeoefend, maar de betrokkene uiteindelijk wel toestemt;
- om een straf te ontlopen zouden ouders hun kinderen naar het herkomstland kunnen brengen;
- strafbaarstelling kan gezien worden als een aanval op allochtone groepen, omdat het vooral daar voorkomt.

Een probleem bij de vervolging zal zijn dat vaak niet duidelijk zal zijn wie precies de daders zijn, (een van) de ouders of andere betrokkenen.

Argumenten voor strafbaarstelling, met enkele kanttekeningen, zijn:

- ouders kunnen wijzen op de wet om de druk vanuit de gemeenschap te weerstaan;
- kinderen kunnen wijzen op de wet om de druk van hun ouders te weerstaan;
- een wetswijziging kan bijdragen aan mentaliteitsverandering, mits de betreffende groepen zich aan de Britse wet gebonden voelen;
- strafbaarstelling kan een afschrikkende werking hebben, maar het kan ook tot gevolg hebben dat succesvol vervolgde daders een soort ‘martelaren’ worden van een als onrechtvaardig ervaren wet.

Overigens kan in Engeland en Wales een huwelijk nietig verklaard worden als een van beide partijen niet geldig met het huwelijk instemt, maar dit doet ten gevolge van dwang, vergissing, ontoerekeningsvatbaarheid of anderszins (Matrimonial Causes Act, 1973). Een verzoek om het huwelijk te vernietigen moet binnen drie jaar na sluiting daarvan gedaan worden.

Eermoord

Tijdens de bespreking van het onderwerp ‘eermoord’ in de ‘House of Lords’, de Britse Eerste Kamer, op 15 december 2005, stelde de regering dat nagegaan zal worden of het motief ‘eer’ bij het plegen van een moord een verzwarende omstandigheid bij de strafoplegging moet worden. In de richtlijnen voor straftoemeting zal speciale aandacht worden besteed aan verzwarende omstandigheden zoals het plannen van moord en het misbruik maken van

vertrouwen en van macht bij het plannen of plegen ervan. Een beroep op traditie zal geen verzachtende omstandigheid meer zijn.⁹

2.3.2 Andere overheidsmaatregelen: richtlijnen voor de praktijk

Huiselijk geweld

Door de Home Office is onderzoek uitgevoerd naar projecten die zijn opgezet om huiselijk geweld tegen te gaan, waaronder projecten voor allochtonen (Hester en Westmarland, 2005). Met de bevindingen van dit rapport als uitgangspunt worden in een andere Home Office-uitgave (Parmar e.a., 2005) 'good practice points' beschreven die in dergelijke projecten zouden moeten worden toegepast. Over 'eer' wordt daarin slechts vermeld dat het een extra barrière kan vormen bij het zoeken naar hulp bij geweld, omdat de vrouw het als haar fout ervaart als het huwelijk strandt en zal worden beschuldigd van het schenden van de familie-eer. In de Britse bijdrage aan een studie naar geweld tegen vrouwen in opdracht van de Verenigde Naties ('Contribution of the United Kingdom to the in-depth study on all forms of violence against women' (A/Res/58/185)) wordt vermeld dat de Britse overheid probeert om de bewustwording van eengerelateerd geweld bij professionals te verhogen, door het gebruik van risico-taxatie-instrumenten voor huiselijk geweld te stimuleren, waarbij ook aandachtspunten zijn opgenomen met betrekking tot eermisdaden.

Asif¹⁰ heeft verschillende instrumenten voor inventarisatie van het risico op eengerelateerd huiselijk geweld, al dan niet samenhangend met een gedwongen huwelijk, onder de loep genomen. Hij stelt vast dat veel instrumenten zich richten op het gedrag van de potentiële dader: zijn er eerder gevallen van geweld in het gezin geweest, is de mogelijke dader buiten het gezin gewelddadig, dreigt deze met moord of zelfmoord, is er sprake van 'stalking'? Daarnaast wordt gelet op de aard van de relatie tussen de potentiële daders en slachtoffers. Minder risicotaxatie-instrumenten richten zich op de culturele achtergrond van de potentiële dader, diens psychische conditie, de aanwezigheid van een gewelddadige voorgeschiedenis, diens mogelijkheden om in contact te komen met het potentiële slachtoffer, diens mening over de levenswijze van het mogelijke slachtoffer en de opvattingen van de laatste zelf over het gevaar dat zij of hij loopt om te worden vermoord.

Gedwongen huwelijken

Het debat over gedwongen huwelijken leidde in 1999 tot de installatie van de adviescommissie 'Working Group on Forced Marriages'. Deze commissie heeft gesproken met veel betrokkenen, zowel organisaties als slachtoffers van gedwongen huwelijken en hun familie. Zij stelde vast dat er een gebrek aan betrouwbare gegevens was inzake gedwongen huwelijken en heeft een eerste aanzet gegeven tot het ontwikkelen van een aanpak van het verschijnsel. Het bestrijden van gedwongen huwelijken werd beschouwd als onderdeel van een bredere strategie ter bestrijding van geweld tegen vrouwen, ook al kunnen mannen ook slachtoffer worden (Working Group on Forced Marriages, 2000). In 2000 werd vervolgens een plan ter bestrijding van gedwongen huwelijken gepubliceerd door de Foreign & Commonwealth Office en de Home Office. In

⁹ House of Lords, Lords Hansard, 15 december 2005 (51215-23).

¹⁰ Asif, S. Research synopsis, ca. 2005

oktober 2000 werd de Community Liaison Unit van de Foreign & Commonwealth Office opgezet (Foreign & Commonwealth Office en Home Office, 2000). In januari 2005 werd de eerder genoemde Forced Marriage Unit opgericht, een gemeenschappelijke unit van de Foreign and Commonwealth Office en de Home Office, waarin de bestrijding van gedwongen huwelijken werd gebundeld.

Door de Forced Marriage Unit en haar voorganger is sinds 2000 overheidsbeleid ontwikkeld om gedwongen huwelijken en het daarmee mogelijk gepaard gaande geweld tegen te gaan. Dit heeft geresulteerd in een aantal richtlijnen voor verschillende instanties die met gedwongen huwelijken te maken kunnen krijgen, zoals politie, maatschappelijk werk en onderwijs. Deze richtlijnen geven een overzicht van risico-indicatoren en geven aan hoe wel en niet te handelen in gevallen van (dreigende) huwelijksdwang. Het is ons echter niet duidelijk in hoeverre deze richtlijnen ook daadwerkelijk in de praktijk worden gebracht.

De richtlijnen voor de *politie* betreffen vooral maatregelen die het (potentiële) slachtoffer in de gelegenheid moeten stellen zo 'veilig' mogelijk aangifte te doen. Het contact tussen degene die aangifte doet en de politie dient plaats te vinden zonder dat iemand uit de naaste omgeving van het slachtoffer aanwezig is. Met name wordt gewaarschuwd tegen het inschakelen van familie of vrienden als tolk of bemiddelaar. Vertrouwelijke informatie kan via zo'n bemiddelaar naar buiten gebracht worden. Ook kan via een bekende derde partij druk op het slachtoffer worden uitgeoefend om de aanklacht in te trekken. Wanneer een derde partij, als bemiddelaar of tolk, nodig is, moet deze onafhankelijk zijn, maar wel de taal en liefst nog het specifieke dialect van het slachtoffer spreken. Op die manier wordt voorkomen dat de ouders hun kind ongemerkt in de eigen taal kunnen bedreigen tijdens de bemiddeling. Contact tussen de politie enerzijds en het slachtoffer anderzijds dat volgt op de aangifte dient altijd met dezelfde voorzichtigheid plaats te vinden (Home Office, Foreign & Commonwealth Office en Association of Chief Police Officers 2005).

In de richtlijnen voor het *maatschappelijk werk* (de hulpverlening) is opgenomen dat hulpverleners bij aanmelding van een cliënt een risico-inventarisatie moeten maken en zo nodig de normale intakeperiode dienen over te slaan, zodat er geen sprake is van een wachttijd. Wanneer het slachtoffer aangifte heeft gedaan bij de politie moet deze onmiddellijk worden overgebracht naar een opvanglocatie buiten de woonplaats.

De hulpverlenende instantie heeft de verantwoordelijkheid de cliënt ervan te overtuigen dat zij geheimhouding zal betrachten. Wanneer een derde partij, zoals een tolk, wordt ingeschakeld, valt deze onder dezelfde geheimhoudingsplicht. Tegelijkertijd wordt de hulpverlener geacht een inschatting te kunnen maken van situaties waarin een uitzondering gemaakt moet worden op de geheimhoudingsplicht. Wanneer de geheimhoudingsplicht wordt losgelaten, mag dat alleen nadat de cliënt op de hoogte is gesteld.

Omdat het gevaar bestaat dat de cliënt naar het buitenland wordt ontvoerd, dienen kopieën van bijvoorbeeld paspoort, geboortebewijs en verzekeringspapieren aanwezig te zijn bij de hulporganisatie, de politie of de school. Er moeten gegevens verzameld worden over een mogelijke verblijfplaats in het buitenland – zoals namen en adressen van (aanstaande schoon-) familie – zodat bij eventuele ontvoering de opsporing en repatriëring vereenvoudigd worden. Hulpverleners moeten zich ervan bewust zijn dat familieleden erg ver kunnen gaan in het opsporen van hun dochters, zussen of nichten. Er zijn gevallen bekend van familieleden die de vrouwen proberen te 'lokken' met emotionele verhalen over

dierbaren die op sterven liggen, en van families die detectives inschakelen of druk uitoefenen op ambtenaren die toegang hebben tot adressenbestanden (Foreign & Commonwealth Office, Home Office, Department for Education and Skills, Department of Health, en ADSS, 2004).

Een belangrijke rol in de aanpak van gedwongen huwelijken is volgens de Britse overheid weggelegd voor het *onderwijs*. Docenten of schooldecanen merken vaak het eerste dat er iets verandert in het gedrag van een jongere. Dat kan betekenen dat er sprake is van problemen zoals huwelijksdwang. Een overzicht van mogelijke signalen is opgenomen in het protocol dat de Forced Marriage Unit samen met het Ministerie van Onderwijs heeft uitgebracht. De richtlijnen voor het geval een leerling de hulp van de school inroept, of voor het geval er vermoedens bestaan dat een leerling gevaar loopt, vertonen overeenkomsten met die voor de politie en het maatschappelijk werk: neem de leerling serieus, behandel de informatie zeer vertrouwelijk en hou rekening met de mogelijkheid dat er acuut gehandeld moet worden, om de jongere in veiligheid te brengen. Ook hier wordt onderstreept dat bemiddeling gevaarlijk kan zijn. Volgens de rapportages zijn verschillende gevallen van eermoord bekend, die plaatsvonden tijdens een bemiddelingstraject. Behalve bij het signaleren van problemen hebben onderwijsinstellingen een preventieve taak. Zij worden geadviseerd aandacht te besteden aan de problematiek in hun lesprogramma's (Foreign & Commonwealth Office, Home Office, Department for education and skills, 2005).

In de bovengenoemde richtlijnen wordt benadrukt dat de gewenste benadering van gedwongen huwelijken een 'multi-agency aanpak' is, waarbij politie, justitie, NGO's, het maatschappelijk werk, onderwijsinstellingen, de gezondheidszorg, diensten die zich bezig houden met huisvesting en de Forced Marriage Unit samenwerkingspartners zijn. In hoeverre de richtlijnen al in de praktijk worden gebracht is niet duidelijk.

2.4 Activiteiten van particuliere instanties

Eerder in dit hoofdstuk hebben we vermeld dat in Groot-Brittannië circa veertig opvangorganisaties voor allochtone vrouwen actief zijn, die telefonisch advies en persoonlijk hulp en opvang verlenen aan vrouwen die slachtoffer zijn of dreigen te worden van (al dan niet eerderrelateerd) geweld. De grootste organisatie is de Londense 'Southall Black Sisters' (Change, 2004). Deze organisatie houdt zich al jarenlang bezig met het thema geweld tegen allochtone vrouwen. In hun campagnes tegen huiselijk geweld en gedwongen huwelijken vragen zij ook aandacht voor de factor 'eer' in relatie tot geweld. Southall Black Sisters maakt onder meer gebruik van een Indiase 'best practice': 'naming and shaming' van mannelijke daders van huiselijk geweld. Door het openbaar maken van hun namen worden mannen medeverantwoordelijk gemaakt voor de familie-eer, omdat geweld in geen enkele cultuur wordt geaccepteerd en dus ook de familie-eer aantast (Gupta, 2003; Gill en Rehman, 2004).

Eén van de meest laagdrempelige vormen van hulp is onderlinge hulpverlening. De laatste jaren worden daarom steeds meer zelfhulpgroepen opgericht voor bijvoorbeeld Zuid-Aziatische slachtoffers van huiselijk geweld, vrouwen die een zelfmoordpoging deden of zichzelf verminkten (Chew-Graham e.a., 2002). Inmiddels wordt deze vorm van hulpverlening ook aanbevolen door het Department of Health (2004).

2.5 Knelpunten in de aanpak van eergerelateerd geweld

Zowel vanuit de Britse overheid, wetenschappers als hulpverleningsorganisaties worden knelpunten gesignaleerd in de aanpak van (al dan niet eergerelateerd) huiselijk geweld en gedwongen huwelijken.

Het eerste knelpunt betreft de problemen die Zuid-Oost Aziatische vrouwen ondervinden bij *het zoeken en vinden van hulp*. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een kwalitatief onderzoek naar huiselijk geweld onder cliënten van Ashiana, een opvangorganisatie voor Zuid-Aziatische vrouwen (Ashiana en Sheffield Hallam University, 2002), een studie over automutilatie en suïcide onder Zuid-Aziatische vrouwen in Manchester (Chew-Graham e.a., 2002) en een onderzoek naar de subjectieve beleving van Zuid-Aziatische vrouwen die huiselijk geweld hebben ervaren (Gill, 2004). Ook hulp zoeken in verband met een (dreigend) gedwongen huwelijk is moeilijk (Foreign & Commonwealth Office en Home Office 2005). Het gaat zowel om emotioneel-culturele als om praktische problemen.

Volgens enkele van de bovengenoemde onderzoeken is een van problemen de overtuiging in de betreffende groepen dat vrouwen verantwoordelijk zijn voor het in stand houden van de familie-eer. Deze overtuiging wordt ook door de vrouwen zelf uitgedragen. Daardoor zijn zij geneigd het groepsbelang boven het eigen belang te stellen. Bovendien wordt het vragen om hulp door deze vrouwen als een schending van de familie-eer beschouwd: een probleem wordt immers bekend buiten het gezin (Chew-Graham e.a., 2002; Gilbert e.a., 2004).

Als vrouwen toch hulp zoeken is het om deze reden van groot belang dat hun hulpvraag strikt vertrouwelijk behandeld wordt en dat daar niets over naar buiten komt. Uit het onderzoek van Gilbert e.a. (2004) blijkt dat vrouwen de huisarts niet durven te benaderen, omdat zij twijfelen over diens bereidheid tot geheimhouding. Dit hangt samen met het feit dat gezinnen vaak gezamenlijk bij één huisarts geregistreerd zijn. Ook komt het geregeld voor dat de arts dezelfde etniciteit heeft als de hulpzoekende, een vriend van de familie of zelfs een familielid is (Gilbert e.a., 2004). Vrouwen zijn bang bekenden (andere patiënten of personeel van de praktijk) tegen te komen in de wachtkamer – zeker wanneer vrouwen in een Aziatische wijk wonen, is de kans groot dat hun bezoek bekend wordt. Vrouwen worden niet geacht alleen een huisarts (of een andere instantie) te bezoeken en lopen het risico dat er over hen wordt geroddeld, wanneer zij alleen worden gesignaleerd (zie ook Chew-Graham e.a., 2002). Van ‘Europese’ huisartsen verwachten Zuid-Aziatische vrouwen in voornoemde studie evenmin enig heil: die zouden geen begrip hebben voor de problemen waar Aziatische vrouwen mee worstelen (Gilbert e.a., 2004).

Een meer praktisch probleem kan zijn dat vrouwen zich afhankelijk voelen van hun partner, omdat zij geen zelfstandige verblijfsstatus hebben en niet weten dat zij daarvoor in geval van huiselijk geweld wel in aanmerking kunnen komen (Ashiana, 2002; Foreign & Commonwealth Office, Home Office, Department for Education and Skills, Department of Health, en ADSS, 2004). Nieuwkomers zijn gewend aan een situatie waarin vrouwen ondergeschikt zijn aan mannen en komen niet op het idee dat dat in Groot-Brittannië wel eens anders zou kunnen zijn (Gill, 2004).

Een ander probleem van praktische aard is de onbekendheid van Zuid-Aziatische vrouwen met hulporganisaties. Hierin zou verbetering zijn gekomen met de opzet van specifieke noodhulp voor Zuid-Aziatische vrouwen. Analfabetisme en

taalproblemen kunnen er echter nog altijd toe leiden dat vrouwen de weg naar de hulpverlening niet weten te vinden. Zo verstrekt de Forced Marriage Unit informatie aan nieuwkomers over hun rechten, maar zij moeten wel kunnen lezen om die informatie te kunnen begrijpen. Vrouwen die de Engelse taal niet beheersen, worden daarom apart genoemd als risicogroep, zowel in rapporten over gedwongen huwelijken als in studies naar suïcide, automutilatie of huiselijk geweld (Chew-Graham e.a., 2002; Gilbert e.a., 2004; Foreign & Commonwealth Office en Home Office, 2005). Om het taalprobleem op te lossen kunnen tolken ingezet worden, maar zoals eerder vermeld brengt dit het risico met zich mee dat daardoor buiten het gezin bekend wordt dat een dochter of echtgenote zich verzet tegen het gezag van haar ouders of partner (Foreign & Commonwealth Office, Home Office, Department for Education and Skills, Department of Health, en ADSS, 2004). In het verleden is de lange wachttijd tussen aanmelding bij en feitelijke hulpverlening door het maatschappelijk werk een knelpunt geweest (Chew-Graham e.a., 2002). In de eerder genoemde richtlijnen voor hulpverleningsorganisaties is opgenomen dat de normale intakeperiode overgeslagen moet worden als de vrouw acuut gevaar loopt (Foreign & Commonwealth Office, Home Office, Department for Education and Skills, Department of Health, en ADSS, 2004).

Overigens kan het aankloppen bij de hulpverlening verstrekken gevolgen hebben voor vrouwen. Zeker vrouwen die in het kader van een (gedwongen) huwelijk naar Groot-Brittannië zijn gemigreerd, hebben buiten de (schoon-)familie geen netwerk in dat land. Wanneer zij aangifte doen, betekent die stap doorgaans dat ze de enige contacten die zij binnen Groot-Brittannië hebben verliezen. De kans is groot dat zij door hun familie in Azië eveneens als verstotene zullen worden beschouwd. Maar ook voor vrouwen die al langere tijd, of zelfs hun hele leven in Groot-Brittannië wonen, heeft het zoeken van hulp of het doen van aangifte vergaande gevolgen. In de Zuid-Aziatische gemeenschap is het niet gebruikelijk dat vrouwen alleen wonen. Zij trouwen vanuit hun ouderlijk huis om vervolgens bij de schoonfamilie in te trekken. De meeste slachtoffers van gedwongen huwelijken of van ander (al dan niet eengerelateerd) huiselijk geweld hebben dus geen enkele ervaring met het voeren van een eigen huishouden. Gegeven het feit dat in de Zuid-Aziatische gemeenschap de familie voor het individu komt, is de kans aanwezig dat niet alleen de familie, maar ook de bredere omgeving van het slachtoffer diens keuze voor de eigen veiligheid boven het familiebelang zal afwijzen. Keuze voor de eigen veiligheid heeft dan het verbreken van alle familie- en gemeenschapsbanden tot gevolg (Gill, 2004; Foreign & Commonwealth Office en Home Office, 2005).

Een tweede categorie knelpunten betreft *juridische belemmeringen* in concrete gevallen van (dreiging van) gedwongen huwelijken. De juridische mogelijkheden om in dergelijke zaken in te grijpen zijn beperkt. Alleen voor minderjarigen bestaat een wettelijke basis om in te grijpen wanneer het kind in gevaar is: de 'Children's Act' biedt mogelijkheden om kinderen en jongeren tot achttien jaar onder toezicht te stellen van de gemeente of de rechtbank, die bijvoorbeeld het paspoort in bezit kan houden. Vanaf achttien jaar kan gebruik worden gemaakt van de regeling voor 'vulnerable adults', in welk kader onder andere een huwelijk kan worden tegengehouden, maar alleen als iemand als bijzonder kwetsbaar wordt beschouwd, bijvoorbeeld vanwege een verstandelijke of lichamelijke handicap (Foreign & Commonwealth Office, Home Office, Department for Education and Skills, Department of Health, en ADSS, 2004).

Wanneer een Britse ingezetene naar het buitenland is overgebracht voor een gedwongen huwelijk kan het Foreign & Commonwealth Office (Ministerie van Buitenlandse Zaken en het Gemenebest) via de Britse vertegenwoordiger in het buitenland het slachtoffer repatriëren. Wanneer het Foreign & Commonwealth Office tot actie overgaat, coördineert het ook de opvang in Groot-Brittannië: het stelt de politie en/of het maatschappelijk werk op de hoogte van de terugkeer van een slachtoffer, zodat noodopvang tijdig beschikbaar is. Wanneer het slachtoffer echter de nationaliteit bezit van het land waar deze naar toe is vervoerd, al dan niet in combinatie met de Britse nationaliteit, valt deze in het buitenland onder de buitenlandse jurisdictie en is het niet mogelijk de betrokken persoon te repatriëren. In dergelijke gevallen kan de Britse ambassade wel een bemiddelende rol spelen (Foreign & Commonwealth Office en Home Office, 2005).

2.6 Samenvatting en conclusies

Hieronder beantwoorden we voor Groot-Brittannië de onderzoeksvragen uit hoofdstuk 1.

Inkadering en omschrijving van eergerelateerd geweld

In Groot-Brittannië beschouwt men eergerelateerd geweld als een vorm van huiselijk geweld. Huiselijk geweld wordt door de Britse overheid omschreven als elke vorm van bedreiging, geweld en misbruik, zowel psychologisch, fysiek, seksueel, financieel als emotioneel, tussen volwassenen die intieme partners of familieleden zijn of zijn geweest. Deze omschrijving lijkt minderjarigen als daders en slachtoffers uit te sluiten. Zowel mannen als vrouwen kunnen volgens deze omschrijving daders en slachtoffers zijn.

Verschillende Britse auteurs stellen dat 'eer' binnen bepaalde groepen allochtonen wordt gebruikt om huiselijk geweld te legitimeren. Eergerelateerd geweld als zodanig wordt echter niet omschreven. Alleen van eermoord hebben we een meer specifieke omschrijving aangetroffen: de Londense Metropolitan Police omschrijft dit als reactie op werkelijk of gepercipieerd immoreel gedrag, dat wordt beschouwd als een schending van de eercodes van een familie of gemeenschap. Verschil met de Nederlandse werkdefinitie is dat de nadruk wordt gelegd op vrouwen als slachtoffers. De Londense definitie maakt geen melding van de collectieve mentaliteit van waaruit wordt gehandeld en de (dreiging van) publieke bekendheid van de eerschending.

Een vorm van geweld tegen vrouwen die met eergerelateerd geweld in verband wordt gebracht is het dwingen tot een huwelijk. De Britse overheid doelt hier op het onder dwang sluiten van het huwelijk zelf, vormen van geweld die binnen gedwongen huwelijken voorkomen en geweld naar aanleiding van het weigeren van een huwelijk. Een andere aanleiding tot (eergerelateerd, huiselijk) geweld die wordt genoemd is echtscheiding. Hoewel zelfmoorden onder allochtone vrouwen door onderzoekers wel in verband worden gebracht met de familie-eer, wordt niet gesproken over familiedwang tot zelfmoord.

Onderzoek naar aard en omvang van eergerelateerd geweld

Zowel in publicaties van de Britse overheid als in rapporten van onderzoekers en particuliere organisaties wordt voornamelijk over eergerelateerd geweld geschreven in het kader van huiselijk geweld. Afgezien van het onderzoek naar eermoorden

door de Londense politie is er geen sprake van onderzoek dat is opgezet om uitspraken te doen over de aard en omvang van eergerelateerd geweld *an sich*. Veel onderzoek naar huiselijk geweld onder allochtonen is kwalitatief en kleinschalig van aard, waardoor geen generaliserende uitspraken mogelijk zijn. De enige cijfers die er zijn betreffen meldingen van gedwongen huwelijken bij de Forced Marriage Unit en de Londense politie (honderden gevallen per jaar) en aantallen hulpvragen die worden behandeld door vrouwenopvangorganisaties. Een relatie met 'eer' is echter niet in alle gevallen vastgesteld. Bovendien is onbekend hoeveel gevallen niet ter kennis komen van deze en andere instanties. Als gevolg van de genoemde beperkingen kunnen ook geen harde uitspraken worden gedaan over de kenmerken van slachtoffers en daders van eergerelateerd geweld. Duidelijk is wel dat de meeste aandacht van overheid, particuliere organisaties en onderzoekers uitgaat naar Zuid-Oost-Aziatische vrouwen als slachtoffers. De daders kunnen volgens onderzoek zowel echtgenoten als andere mannelijke familieleden zijn, al dan niet aangespoord door (schoon)moeders.

Onderzoek naar risicogroepen

Zoals gezegd richten de Britse overheid, particuliere organisaties en onderzoekers zich vooral op Zuid-Oost-Aziatische vrouwen als mogelijke slachtoffers van eergerelateerd geweld. Het gaat dan met name om jonge vrouwen met een Pakistaanse, Bangladeshi of Indiase achtergrond, die het slachtoffer worden van hun partner, familie of schoonfamilie. Meer specifieke informatie over de regio van herkomst of de etnische, religieuze of politieke achtergrond van de gemeenschappen waar eergerelateerd geweld relatief vaak zou voorkomen hebben wij niet aangetroffen. De Britse overheid stelt dat huwelijksdwang samenhangt met culturele tradities en niet met een specifieke religie. Vanuit de vrouwenopvang wordt gerapporteerd dat het bij eermoord veelal om moslims gaat, maar dat het in verschillende etnische, religieuze en culturele groepen voorkomt.

Eergerelateerd geweld in de migratiecontext

In enkele studies die wij hebben gevonden wordt aandacht besteed aan de mogelijke invloed van het leven in een westerse samenleving op het al dan niet vasthouden aan traditionele praktijken zoals gearrangeerde of gedwongen huwelijken. De minder grote vanzelfsprekendheid van traditionele normen in de westerse context blijkt zowel tot meer als tot minder naleving ervan te kunnen leiden.

Overheidsmaatregelen met betrekking tot eergerelateerd geweld

Als gevolg van het feit dat eergerelateerd geweld in Groot-Brittannië is ingekaderd in het thema huiselijk geweld, valt ook het beleid ter bestrijding van eergerelateerd geweld onder het beleid dat is gericht op huiselijk geweld. Op dit gebied is in 2004 een nieuwe wet opgesteld, die de mogelijkheden van politie en rechtbanken vergroot om verdachten op te pakken respectievelijk slachtoffers te beschermen. Op basis van een onderzoek naar projecten op het gebied van huiselijk geweld tegen vrouwen heeft de Home Office aanbevelingen gedaan ter verbetering van projecten gericht op allochtone vrouwen. Daarbinnen is de aandacht voor eergerelateerd geweld echter zeer beperkt. Wel neemt de laatste jaren de overheidsaandacht voor eermoord toe.

Voorts zijn overheidsmaatregelen genomen op het gebied van gedwongen huwelijken. Zo heeft men in 2000 de Community Liaison Unit opgericht, opgevolgd

door de Forced Marriage Unit in januari 2005. Deze unit biedt ondersteuning aan mensen met de Britse nationaliteit die (dreigen te) worden gedwongen tot een huwelijk in het buitenland. Ook heeft men richtlijnen met risico-indicatoren en aanwijzingen hoe te handelen bij (dreigende) gedwongen huwelijken ontwikkeld voor instanties als de politie, het maatschappelijk werk en het onderwijs. Onduidelijk is in hoeverre deze richtlijnen ook daadwerkelijk in de praktijk worden gebracht. Voorts vindt er discussie plaats over de vraag of het dwingen tot een huwelijk apart strafbaar gesteld zou moeten worden.

Een andere relevante maatregel is het aanwijzen van eermoord als aandachtsgebied voor de in januari 2004 gevormde 'Homicide prevention unit' van de Londense Metropolitan Police. Eind 2005 heeft de regering aangekondigd te zullen bezien of het motief 'eer' in geval van moord een verzwarende omstandigheid zou moeten zijn bij de straftoemeting.

Activiteiten van particuliere organisaties

In Groot-Brittannië zijn circa veertig opvangorganisaties voor allochtone vrouwen actief, die hulp verlenen aan vrouwen die slachtoffer zijn of dreigen te worden van (al dan niet eengerelateerd) geweld. De grootste organisatie is de Londense 'Southall Black Sisters', die in hun campagnes tegen huiselijk geweld en gedwongen huwelijken ook aandacht vragen voor de factor 'eer' in relatie tot geweld. De hulporganisaties geven telefonisch advies en bieden persoonlijke hulp en opvang.

Zijn maatregelen geëvalueerd?

Vanwege de inkadering in het thema huiselijk geweld en de verbinding met het onderwerp gedwongen huwelijken zijn er weinig overheidsmaatregelen of activiteiten van particuliere instanties die zich expliciet richten op de bestrijding van eengerelateerd geweld. Wel krijgt eengerelateerd geweld, en met name eermoord, binnen het bredere kader steeds meer aandacht. Er is echter nog nauwelijks specifiek beleid gericht op eengerelateerd geweld ontwikkeld. Onduidelijk is in hoeverre de recente richtlijnen voor verschillende instanties ter preventie en bestrijding van huwelijksdwang al in de praktijk worden gebracht. In Groot-Brittannië is dan ook (nog) geen sprake van onafhankelijke wetenschappelijke evaluaties van dergelijk beleid. Wel worden door de overheid, hulpverlening en onderzoekers knelpunten gesignaleerd in de aanpak van (al dan niet eengerelateerd geweld) huiselijk geweld en gedwongen huwelijken. Deze betreffen problemen bij het zoeken en vinden van hulp door allochtone vrouwen en juridische belemmeringen.

3 Eergerelateerd geweld in Duitsland

Zoals in hoofdstuk 1 is aangegeven hebben we Duitsland in deze literatuurstudie opgenomen, omdat Duitsland een grote groep allochtonen uit Turkije (inclusief Koerden) herbergt. Ook in Nederland vormen de Turken een van de grootste allochtone groepen, zij het een veel kleinere dan in Duitsland, met ten dele andere achtergrondkenmerken. Bekend is dat eergerelateerd geweld zich onder personen uit Turkije voordoet. Mogelijk kan Nederland van de ervaringen die daarmee in Duitsland zijn opgedaan leren. In dit hoofdstuk gaan we na wat in Duitsland onder eergerelateerd geweld wordt verstaan en bespreken we hetgeen bekend is over de aard en omvang van het verschijnsel en de kenmerken van slachtoffers en verdachten. Vervolgens wordt ingegaan op de maatregelen van de overheid en de activiteiten van particuliere instanties ter bestrijding van eergerelateerd geweld en de ervaren knelpunten daarbij.

3.1 Inkadering en omschrijvingen van eergerelateerd geweld

In 2001 meldde het Duitse parlement nog dat eergerelateerde misdaden in Duitsland niet voorkwamen (Böhmecke, 2005). Vanaf 2004 nam, met de aandacht voor de stagnerende integratie van migranten, de aandacht voor verschijnselen als gedwongen huwelijken en eermoord echter toe. Met name gedwongen huwelijken hebben inmiddels de aandacht van de Duitse overheid. Eermoord begint, sinds een aantal in de media belichte gevallen in 2005, eveneens de aandacht van de overheid te krijgen. De speciale Regeringscommissaris voor Migratie, Vluchtelingen en Integratie, die de federale regering ondersteunt bij de ontwikkeling van het Duitse integratiebeleid, houdt zich inmiddels ook met dit onderwerp bezig.¹¹ Onder vrouwenorganisaties en onderzoekers heerst overigens verschil van mening over de vraag of het vruchtbaar is om te proberen deze verschijnselen te bestrijden in het kader van een beleid gericht op integratie. Sommigen menen dat integratiebeleid eraan bijdraagt dat vrouwenrechten niet meer worden geschonden onder verwijzing naar culturele gebruiken uit de herkomstlanden van migranten (b.v. Akgün, 2004). Anderen waarschuwen voor de gedachte dat de cultuur of de religie (met name de Islam) van allochtonen eergerelateerd geweld veroorzaakt en dat assimilatie het probleem kan oplossen (Bielefeldt, 2005; Korteweg & Yurdakul, 2006).

Hieronder gaan we in op gedwongen huwelijken en eermoorden. Naast deze worden in Duitsland ook andere vormen van eergerelateerd geweld benoemd. Zo beschouwt de vrouwenhulporganisatie Papatya bepaalde vormen van huiselijk geweld, vrouwenbesnijdenis, aanvallen met zuur, vergiftiging, weduwenverbranding en bloedwraak als vormen van eergerelateerd geweld (Papatya, 2005).

¹¹ Een dergelijke regeringscommissaris heeft sinds 1978 onder verschillende benamingen en ondergebracht bij verschillende ministeries bestaan. In november 2005 heeft de nieuwe Bondskanselier Angela Merkel de regeringscommissaris tevens tot Staatsminister benoemd. Staatsministers adviseren de Bondskanselier (<http://www.bundesregierung.de/Webs/Breg/DE/Bundesregierung/BeauftragteFuerIntegration/beauftragte-fuer-integration.html>; Wikipedia).

3.1.1 *Gedwongen huwelijken*

Zoals gezegd besteedt de Duitse overheid sinds kort nadrukkelijk aandacht aan gedwongen huwelijken. Inmiddels is een wetsontwerp inzake gedwongen huwelijken aanhangig gemaakt (zie hierna).

Net als in Groot-Brittannië wordt dwang tot een huwelijk in Duitsland in verband gebracht met bepaalde opvattingen over 'eer'.¹² De hulporganisatie Papatya benoemt het gedwongen huwelijk als vorm van eengerelateerd geweld (Papatya, 2005). Ook wordt het verschijnsel als mogelijke voorspeller van eengerelateerd geweld beschouwd. Meisjes en vrouwen lopen bijvoorbeeld weg voor een huwelijk dat zij niet willen en zijn dan bang dat geweld tegen hen gebruikt zal worden. Daarnaast wordt het gedwongen huwelijk beschouwd als een schending van de mensenrechten: een huwelijk waartoe een vrouw gedwongen wordt, ontnemt haar het recht zelf over haar leven te beslissen (Lehnhoff, 2002).

Terres des Femmes heeft in 2002 een publicatie verzorgd over gedwongen huwelijken, in het kader van een landelijke campagne tegen het verschijnsel. Volgens een van de auteurs kan een gedwongen huwelijk verschillende vormen hebben, namelijk ten eerste het 'importeren' van bruiden om jonge, traditioneel opgevoede vrouwen naar Duitsland te brengen teneinde de traditionele levenswijze voort te zetten, ten tweede het uithuwelijken van meisjes aan een partner in het herkomstland, waarbij terugkeer naar Duitsland onmogelijk wordt gemaakt, en ten derde het uithuwelijken om familieleden en kennissen in staat te stellen naar Duitsland te emigreren. Verzet tegen een huwelijk kan leiden tot geweld dat varieert van het thuishouden van school of werk, tot mishandeling, doodsb bedreigingen en verkrachting. Zo wordt de onwillige partner op de verantwoordelijkheid voor de familie-eer gewezen (Eisenrieder, 2002).

Mede naar aanleiding van deze campagne hebben verschillende auteurs de vraag opgeworpen wat precies de betekenis is van 'dwang' bij het sluiten van een huwelijk. Is ieder huwelijk dat op traditionele wijze wordt voorbereid, namelijk gearrangeerd is door de ouders, afgedwongen? De meningen hierover verschillen. Zo stelt Bielefeldt (2005) dat het slechts uitkiezen van potentiële huwelijkspartners door de familie geen toereikend criterium vormt voor een gedwongen huwelijk. Kelek (2005) daarentegen huldigt het standpunt dat er niet zoiets bestaat als een *vrijwillig* gearrangeerd huwelijk. Uit 'respect' voor hun ouders accepteert menig een huwelijkskandidaat. Respect heeft volgens Kelek echter niet de inhoud die het concept in de westerse samenleving heeft. In plaats van 'wederzijdse erkenning en achting' gaat het om erkenning van de sterkere, waardoor het begrip automatisch met onderwerping is verbonden (Kelek, 2005). Strassburger (2005) ziet het gearrangeerde huwelijk juist als compromis tussen zelfbeschikking enerzijds en familiebelangen anderzijds. Zijdelings komen in haar onderzoek de thema's 'eer' en 'gedwongen huwelijken' aan bod. Zij gaat niet in op de criteria op basis waarvan gedwongen huwelijken van gearrangeerde huwelijken onderscheiden kunnen worden, maar geeft wel aan dat er verschil gemaakt moet worden tussen gedwongen en gearrangeerde huwelijken. Omdat huwelijksbemiddeling aan regels is gebonden, wordt voorkomen dat vrouwen onder druk worden gezet. Het arrangeren van een huwelijk is een gefaseerd proces dat aan het einde van iedere fase kan worden afgebroken. Juist vanwege die fasering stelt Strassburger dat er geen sprake is van een omvangrijk probleem

¹² Zie bijvoorbeeld de titel van een publicatie van Terre des Femmes: "Zwangsheirat: Lebenslanglich fur die Ehre".

binnen de Turkse gemeenschap in Duitsland (Strassburger, 2003; Strassburger, 2005).

Boos-Nünning (2005) maakt bezwaar tegen de wijze waarop veel onderzoek naar allochtone vrouwen en meisjes is opgezet. Volgens haar is dit te zeer gericht op problemen. Er zou een stereotype beeld worden gecreëerd van een van haar vader afhankelijke vrouw, die heen en weer wordt geslingerd tussen normen die zij van huis uit meekrijgt en Duitse normen. Ook zou er weinig oog zijn voor positieve aspecten van het opgroeien met meerdere culturele invloeden. Bovendien is er volgens haar nauwelijks een empirische basis voor de meeste uitspraken over de situatie van meisjes en vrouwen uit allochtone groepen. Boos-Nünning signaleert dat onderzoeksresultaten vaak strijdig zijn en waarschuwt tegen het veralgemeniseren van kleinschalig, kwalitatief onderzoek naar de hele populatie. Vanwege de behoefte aan een empirische basis voor uitspraken over huwelijkspatronen onder migranten in Duitsland heeft Boos-Nünning zelf kwantitatief onderzoek gedaan naar partnerkeuze door meisjes uit verschillende herkomstgroepen in verschillende Duitse steden (Boos-Nünning en Karakaşoğlu, 2005). Deze studie naar opvattingen over de invloed van de ouders op de partnerkeuze wijst uit dat de meeste jongeren het huwelijk beschouwen als een zelfstandige keuze, waar ouders buiten staan. Voor het onderzoek zijn allochtone meisjes ondervraagd, dochters van eerste generatie migranten uit de voormalige Sovjet Unie, voormalig Joegoslavië, Griekenland, Italië en Turkije. Vergeleken met andere groepen vinden Turkse meisjes vaker dat betrokkenheid van de ouders bij de keuze van een huwelijkspartner, in de zin dat zij de huwelijkspartner uitzoeken, juist is. Dit betreft echter slechts 11% van de responderende Turkse meisjes. Evenveel meisjes konden zich een voorstelling maken bij de stelling dat hun huwelijk gearrangeerd zou worden. Ten opzichte van meisjes uit andere herkomstgroepen gaan Turkse meisjes het vaakst akkoord met een gearrangeerd huwelijk (Boos-Nünning en Karakaşoğlu, 2005). Mogelijk worden deze resultaten deels verklaard uit het feit dat de Turkse respondenten veelal deel uitmaakten van arbeidersgezinnen in wijken met veel allochtonen. In gezinnen met een lager opleidingsniveau en in wijken met veel sociale controle zouden meer traditionele opvattingen kunnen leven dan onder hoger opgeleiden in minder gesegregerde buurten.

3.1.2 Eermoord

Het thema 'eengerelateerd geweld' ('Gewalt im Nahmen der Ehre'¹³) werd in Duitsland in februari 2005 definitief op de agenda gezet, toen het land werd opgeschrikt door de moord op de 23-jarige Hatin Sürücü. De vrouw werd door haar drie broers om het leven gebracht, omdat zij de familie-eer had beschadigd, door, zwanger, haar man te verlaten, een neef in Turkije die door de familie als huwelijkspartner was uitgezocht. Gedurende driekwart jaar vanaf haar vertrek bij haar echtgenoot hadden de broers bedreigingen geuit. Uiteindelijk werd zij in het openbaar vermoord. Deze gebeurtenis heeft geleid tot een grotere aandacht voor eermoord in Duitsland, onder meer bij de politie.

¹³ Deze term is geïntroduceerd door een groepje Duitse deskundigen in het kader van een Europees project gericht op de bestrijding van eengerelateerd geweld (Kvinnoforum, 2005).

Volgens een werkdefinitie van het Bundeskriminalamt (2006), de federale recherche¹⁴, gaat het bij eermoorden om delicten tegen het leven, die uit een vermeende culturele verplichting binnen het eigen familieverband begaan worden, om de familie-eer recht te doen. Onder eermoord verstaat het Bundeskriminalamt vooral moord op vrouwen na een (vermeende) schending van de seksuele gedragsnormen. Dergelijke ‘delicten in naam van de eer’ moeten worden onderscheiden van ‘bloedwraak’ of ‘bloedvete’: daarbij gaat het vooral om de moord op mannen, die wordt vergolden door de moord op iemand uit de kring van verwanten van de moordenaar. De aanleiding kan zowel een algemene eerschending zijn, als een schending van de seksuele eer van de vrouw door een vreemde (niet-familielid). Bij bloedwraak kán het dus ook om eermoord gaan (Bundeskriminalamt, 2006).

De vrouwenorganisaties Papatya en Terre des Femmes plaatsen ‘eermoord’ op basis van de rol van de familie tegenover passie moord. Wel wordt onderstreept dat het onderscheid tussen beide vormen van geweld minder absoluut is dan wordt gesuggereerd. Het verschil hangt voor een belangrijk deel samen met de rol van de familie. Een ‘crime passionel’ wordt gepleegd door de partner, waarbij zijn gevoel leidend is – niet de opvatting van zijn familie. Wanneer het gaat om eermoord, is het misdrijf gepland door de familie en wordt het geaccepteerd door de omgeving (Terre des Femmes 2004; Papatya 2005).

3.1.3 Eergerelateerd geweld in de migratiecontext

Al voordat eergerelateerd geweld een maatschappelijk en politiek thema werd, is mondjesmaat onderzoek gedaan naar de functie van het verschijnsel ‘eer’ binnen de Turkse gemeenschap in Duitsland. Dit onderzoek bestaat veelal uit antropologische studies.

Schiffauer (1988) veronderstelt dat door (internationale) migratie de vanzelfsprekende relatie tussen ‘eer’ en de toekenning van status binnen een dorpsgemeenschap vervalt. De functie van ‘eer’ wordt daardoor minder situatiegebonden en krijgt een grotere individuele invulling. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat migranten ‘conservatiever’ zijn in de nieuwe omgeving dan hun landgenoten in het land van herkomst. Zij gaan namelijk op dezelfde voet verder, terwijl er in het herkomstland verdere ontwikkelingen plaatsvinden. Daarnaast bestaat de mogelijkheid dat van de nieuwe omgeving een emancipatoire invloed uitgaat: de goede naam is geen absolute voorwaarde meer voor maatschappelijk aanzien in de relatieve anonimiteit waarin migranten in Duitsland kunnen leven. Eer kan dan een meer persoonlijke invulling krijgen, die niet zozeer betrekking heeft op uiterlijk, eervol gedrag, maar op persoonlijke integriteit. De waarde ‘eer’ blijft, maar de norm verandert: een vrouw mag in Duitsland bijvoorbeeld buitenshuis werken.

Later verklaart Schiffauer (2005) het toenemende aantal eermoorden in Duitsland ook vanuit een migratiecontext, maar dan vanuit de reactie van de omgeving. Door maatschappelijke tendenzen als economische uitsluiting, intolerantie en discriminatie, stelt hij, heroriënteren met name jongeren zich op hun etnische identiteit. ‘Eer’ is een instrument om zich af te zetten tegen de Duitse samenleving en krijgt een betekenis die los komt te staan van de oorspronkelijke context.

¹⁴ Deze deelstaat-overstijgende instelling coördineert de nationale misdaadbestrijding in samenspraak met de recherches van de deelstaten en verricht opsporing bij zware misdaad met buitenlandse kanten

Frustraties van jongeren jegens de Duitse samenleving worden in de visie van Schiffauer afgereageerd op leden van de groep die zich onttrekken aan de verwachtingen binnen de Turkse subcultuur. Met name jonge vrouwen die succes hebben, zouden in deze optiek bijna 'verraad' plegen – zij laten zien dat het leven in de Duitse samenleving niet automatisch uitzichtloos is (Schiffauer, 2005). Het bestaan van een verband met migratie wordt eveneens aannemelijk geacht door Eisenrieder (2002). Mannen missen in de nieuwe omgeving de controle die zij hadden in het land van herkomst en proberen dit te compenseren via machtsuitoefening in de huiselijke kring. Door het vestigen van een parallel-samenleving, geïsoleerd van de Duitse gemeenschap, proberen zij de eigen normen en waarden te handhaven. Vrouwen zijn voor hun eer afhankelijk van de steun binnen hun geïsoleerde gemeenschap (Eisenrieder, 2002).

Volgens Gezik (2003)¹⁵ zijn er echter geen aanwijzingen dat eermoord in de migratiecontext vaker voorkomt dan in het land van herkomst. Hij stelt wel dat er enkele uitzonderingen zijn en noemt als voorbeeld de Koerdische Yezidi, een in Turkije onderdrukte religieuze minderheid. Lid van deze groep wordt men door geboorte. Trouwen met een moslim, die binnen de Yezidische gemeenschap als onderdrukker geldt, is taboe. Yezidische migranten hebben zich vooral in Noord-Duitse steden als Celle en Hannover gevestigd. De identiteit die in land van herkomst duidelijk was, omdat die kon worden afgezet tegen de islamitische meerderheid, heeft in de Duitse context haar betekenis verloren, omdat de ervaren repressie is weggefallen. Gezik stelt dat het daarom moeilijker is geworden om aan in Duitsland opgroeiende kinderen uit te leggen wat het betekent om Yezidi te zijn. Ouders moeten uitleggen dat het voor het in stand houden van de familie noodzakelijk is met een Yezidi te trouwen. De kinderen zien moslims of anderen echter niet als hun vijanden en beginnen dus ook relaties. De ouders lijken machteloos en sommigen vermoorden hun dochters en stoten hun zonen uit. Volgens Gezik laten zij de moord aan huurmoordenaars over (Gezik, 2003).

Over de persoonlijke beleving van eergereleerd geweld in de migratiecontext is ook een aantal biografische gevalsbeschrijvingen verschenen.¹⁶ Haar eigen leven in de naar binnen gekeerde Turkse gemeenschap in een Duitse stad inspireerde de sociologe Kelek (2005) tot haar onderzoek onder ruim vijftig 'importbruiden'. Hoewel iets anders geredeneerd dan Schiffauer, onderschrijft Kelek de stelling dat 'eer' een andere functie binnen de migratiecontext heeft dan in het land van herkomst. Zij koppelt, op basis van haar persoonlijke ervaringen, het verschijnsel aan het teruggrijpen door migranten naar de islam, om zich na de migratie naar Duitsland een identiteit te verschaffen, en aan het ontstaan van parallelle Turkse gemeenschappen in de Duitse samenleving. Waar haar eigen familie in Turkije nog een tamelijk losse geloofsbeleving had, richtte de Turkse gemeenschap zich, eenmaal in Duitsland, steeds meer op in Turkije gehandhaafde traditioneel-religieuze gebruiken (Kelek, 2005).

De door sommige onderzoekers veronderstelde verandering in de betekenis van 'eer' in de migratie-omgeving zien we terug in overheidsstukken. Zo stelt de eerdergenoemde Regeringscommissaris voor Migratie, Vluchtelingen en Integratie dat het eerconcept verandert, wanneer de maatschappelijke context verandert, zoals bij migratie. In het land van herkomst zijn bijvoorbeeld de rol van de

¹⁵ Het gaat hier om een vergelijkende studie tussen Nederland, Duitsland en Turkije, die door het Nederlands Centrum Buitenlanders is uitgegeven.

¹⁶ Zie voor een overzicht: <http://www.serap-cileli.de/Home.htm>

gemeenschap, de sociale controle, de *extended family*, en loyaliteiten tussen families essentieel. In de diaspora verandert de betekenis van deze factoren voor individuen, waardoor deze meer vrijheid krijgen, maar soms juist sterker gaan hechten aan traditionele waarden (Beauftragte der Bundesregierung für Migration, Flüchtlinge und Integration, 2005).

3.2 Aard en omvang

3.2.1 Aantallen en kenmerken van gevallen van eengerelateerd geweld

Gedwongen huwelijken

Ten aanzien van het aantal gedwongen huwelijken zijn geen landelijke gegevens bekend. De enige registratiegegevens die wij hebben aangetroffen betreffen regionale cijfers van het aantal hulpvragen in verband met gedwongen huwelijken, bij verschillende organisaties. De waarde van deze cijfers is beperkt, omdat onduidelijk is hoeveel gedwongen huwelijken niet leiden tot een hulpvraag bij de een of andere instantie. Ook zijn de gegevens niet afgezet tegen het aantal allochtone inwoners in de betreffende regio.

In de deelstaat Baden-Württemberg is onlangs het aantal gedwongen huwelijken geïnventariseerd dat in die deelstaat plaatsvond. Daartoe is een onderzoekscommissie ingesteld, die, op grond van een enquête onder instellingen die met het verschijnsel te maken hebben, vaststelde dat er van januari tot oktober 2005 213 vrouwen en 2 mannen hulp hadden gezocht wegens een gedwongen huwelijk. Bijna de helft van deze hulpvragenden (105) was al (langer) getrouwd, de anderen stonden onder druk om te trouwen. Van de reeds gedwongen gehuwden hadden 46 personen al kinderen gekregen (Fachkommission, 2006).

In 2002 heeft de dienst Economie, Werkgelegenheid en Vrouwenzaken van de stad Berlijn cijfers over gedwongen huwelijken geanalyseerd, die zijn verzameld door jeugd- en vrouwenorganisaties in Berlijn. De dienst komt tot de conclusie dat in 2002 230 maal hulp is gezocht in verband met een gedwongen huwelijk (in Böhmecke, 2005; Kelek, 2005). Van die 230 hulpvragen is niet bekend in hoeverre het een op handen zijnd huwelijk betrof, of een in het verleden gesloten huwelijk. Twintig tot dertig procent van de meisjes en vrouwen die in 2002 hulp zochten bij de Berlijnse hulporganisatie Papatya had te maken met een (dreigend) gedwongen huwelijk (Krebs, 2002). Op de website van de organisatie wordt vermeld dat het percentage door de jaren heen circa dertig procent is gebleven (www.papatya.org). Volgens Böhmecke (2005) gaat het om zestig tot zeventig vrouwen per jaar, van wie twee derde minderjarig is. In de ervaring van Papatya hebben de meeste van deze meisjes ook andere problemen thuis, zoals mishandeling, seksueel misbruik of overbelasting met huishoudelijk werk (Krebs, 2002). In de praktijk blijkt dat het onderscheid tussen dreiging met een gedwongen huwelijk en dreiging met eermoord moeilijk te maken is. Wanneer meisjes weglopen voor een huwelijk kan tevens sprake zijn van een acute dreiging met fysiek geweld (Böhmecke, 2005). Behalve cijfers met betrekking tot het aantal hulpvragen hebben we een onderzoek aangetroffen naar geweld tegen vrouwen (niet specifiek allochtone vrouwen en niet specifiek eengerelateerd geweld), dat is uitgevoerd in opdracht van het Ministerie voor Gezinnen, Senioren, Vrouwen en Jeugd (Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend), waarin ook is gevraagd naar gedwongen huwelijken onder Turkse vrouwen (Müller en Schöttle, 2004). De onderzoekers hebben aan 150

Turkse vrouwen, waarvan er 143 met een Turkse partner getrouwd (geweest) waren gevraagd of zij vrijwillig in het huwelijk waren getreden, . Daarvan heeft driekwart de partner vóór het huwelijk leren kennen, en een kwart niet. De helft van de 143 respondenten geeft aan dat de partner door de familie is uitgezocht. Van deze vrouwen, waren de meesten (53) het eens met de keuze, de rest (18) was voor het sluiten van het huwelijk niet om hun mening over hun toekomstige echtgenoot gevraagd. Van degenen voor wie een partner door de familie uitgekozen was had zeventien procent (12) ten tijde van het huwelijk het gevoel hiertoe gedwongen te zijn. Binnen de groep respondenten is zowel de eerste als de tweede generatie vrouwen vertegenwoordigd, maar de onderzoekers hebben geen uitsplitsing gemaakt (of kunnen maken) naar bijvoorbeeld generatie of leeftijd (Müller en Schöttle, 2004).

Naast bovengenoemde gegevens circuleren er in Duitsland schattingen van de aantallen gedwongen huwelijken, bijvoorbeeld van de CDU-fractie in het Duitse parlement, die verraden dat een zeer ruime definitie van gedwongen huwelijken wordt gehanteerd: het aantal van 30.000 gedwongen huwelijken per jaar dat de CDU opvoert, is gelijk aan het aantal huwelijken dat jaarlijks door Turkse vrouwen wordt gesloten (Strassburger, 2005).

Eermoord

Het Bundeskriminalamt (2006) heeft onlangs een onderzoek gepubliceerd naar eermoorden in Duitsland. Het ging om een landelijke studie van bij de politie bekend geworden eermoorden (inclusief pogingen) in Duitsland, in de periode van 1 januari 1996 tot 18 juli 2005. Daarbij heeft men de eerder genoemde werkdefinitie van eermoord gebruikt. De door de politie van de deelstaten doorgegeven zaken zijn nader geanalyseerd. Het bleek erg moeilijk om te beoordelen wanneer sprake was van eermoord en wanneer niet. Zo werden ook enkele zaken bekend (in het kader van het onderzoek) waarbij het zowel om eermoord als bloedwraak kon gaan. Meegenomen zijn alle gevallen waarin sprake was van eerschending, waarbij eventueel ook sprake was van bloedwraak dan wel jaloezie; niet opgenomen zijn gevallen waarin het motief alleen jaloezie of bloedwraak was, of als de misdrijven gepleegd waren door personen die als psychisch gestoord golden.

Het Bundeskriminalamt kwam tot de volgende aantallen: 55 zaken waarin sprake was van moord, inclusief poging tot moord. Er was in totaal sprake van 70 slachtoffers (er waren gevallen waarin meer dan een slachtoffer viel). Bij 48 slachtoffers was het misdrijf voltooid, bij 22 slachtoffers bleef het bij een poging. Er waren 48 vrouwelijke slachtoffers en 22 mannelijke. Overigens meldt het BKA dat als er slechts een kleine verandering in de werkdefinitie plaatsvindt, de aantallen groter of kleiner kunnen zijn. Bovendien zijn (pogingen tot) eermoorden die niet bekend zijn geworden en eermoorden die niet als zodanig zijn geïdentificeerd, logischerwijs niet meegeteld.

Een andere indicatie van de omvang van het verschijnsel komt van de hulporganisatie Papatya. Deze heeft in 2005 op basis van berichtgeving in kranten en tijdschriften en de administratie van zusterorganisatie Terre des Femmes een overzicht gemaakt van het aantal gevallen van eergelateerde moord, doodslag of zware mishandeling. In deze inventarisatie wordt een misdrijf eergelateerd genoemd, wanneer dader of slachtoffer 'eer' als motief of legitimatie noemen (Papatya, 2005). Volgens dit overzicht hebben zich in de periode 1996 – zomer 2005 in Berlijn 19 zaken van eermoord voorgedaan. Buiten Berlijn zijn 34 zaken bekend geworden. Bij deze eermoorden zijn in totaal 68 slachtoffers van eermoord en

andere vormen van eerge relateerd geweld gevallen, waarbij 77 verdachten betrokken waren (ook hier waren zaken bij waarin meer dan een slachtoffer viel). Hoeveel zaken de media niet hebben gehaald en niet ter kennis zijn gekomen van Terre des Femmes is onbekend.

3.2.2 Slachtofferkenmerken

Gedwongen huwelijken

De onderzoekscommissie van de deelstaat Baden-Württemberg geeft, naast aantallen, ook enkele kenmerken van de tot een huwelijk gedwongen personen. Het rapport maakt onderscheid tussen de volgende situaties:

- in Duitsland wonende migranten halen meisjes en jonge vrouwen uit hun herkomstland naar Duitsland ('importbruiden');
- in Duitsland wonende meisjes worden uitgehuwelijkt als ze op vakantie zijn in het herkomstland, zonder dat van te voren te weten, en moeten daar blijven ('vakantiehuwelijken');
- in Duitsland wonende vrouwen worden uitgehuwelijkt aan een man die woonachtig is in het herkomstland, om deze aan een verblijfsvergunning te helpen.

Uit de enquête die de commissie hield onder instellingen die met het verschijnsel gedwongen huwelijken te maken hebben, blijkt dat slachtoffers (of hun ouders) die hulp zochten uit 25 verschillende landen afkomstig zijn. Van de slachtoffers is 40% minderjarig ten tijde van de huwelijksluiting. De onderzoekers stellen dat gedwongen huwelijken voornamelijk voorkomen bij jongeren tot negentien jaar. Van de slachtoffers heeft bijna 40% de Turkse en 20% de Duitse nationaliteit; de laatste categorie betreft zonder uitzondering leden van migrantengroepen.¹⁷ De slachtoffers met de Duitse nationaliteit zijn voor 60% van Turkse afkomst; andere herkomstgroepen zijn Afghanen, Libanezen en Syriërs. Overwegend zijn de slachtoffers moslim; enkele hangen het christelijke geloof aan en onder de slachtoffers is één Hindu. Slechts twee slachtoffers waren man (Fachkommission, 2006).

De commissie heeft eveneens geïnventariseerd of de betrokkenen voor de wet zijn gehuwd, of alleen een religieuze verbintenis hebben gesloten. Van de 105 feitelijk onder dwang gehuwde personen was voor 58 betrokkenen bekend of het om een religieus of een burgerlijk huwelijk ging. In 30 gevallen bleek er sprake van een religieuze huwelijksluiting. De huwelijksluiting vond, voor zover bekend, slechts in 11% van de gevallen in Duitsland plaats, de rest in het buitenland. Van de slachtoffers was op het moment van het onderzoek 37% nog gehuwd (Fachkommission, 2006).

In 2005 verschenen twee studies waarin het verschijnsel 'gedwongen huwelijken' niet alleen vanuit het perspectief van het vrouwelijk slachtoffer wordt benaderd, maar waarin ook – en vooral – aandacht wordt besteed aan de rol van mannen, die ook als slachtoffer gezien kunnen worden. Toprak (2005) bepleit dat mannen net zo goed tot een huwelijk worden gedwongen, hoewel hij erkent dat mannen meer profijt hebben van zo'n gedwongen huwelijk dan hun echtgenotes. Hij interviewde vijftien in Duitsland geboren mannen uit Turkse plattelandsgezinnen, voor wie het

¹⁷ Voor zover we konden nagaan is er geen onderscheid gemaakt tussen migranten van de eerste en van de tweede generatie.

huwelijk gearrangeerd was. Geen van hen was gekend in de keuze van de huwelijkspartner (Toprak, 2005). Kelek stelt in haar onlangs verschenen boek 'Verlorene Sohne' eveneens de vraag of Turkse mannen als slachtoffer beschouwd kunnen worden van een patriarchale familiestructuur en geeft hierop een bevestigend antwoord. In haar kwalitatieve onderzoek onder Turkse mannen die een misdrijf hebben gepleegd wijst zij op het gebrek aan mogelijkheden tot zelfbeschikking, als gevolg van de dominantie van (elementen uit) een patriarchaal waardensysteem (Kelek, 2006).

Eermoord

Uit het bovengenoemde onderzoek van het Bundeskriminalamt (2006) blijkt dat de meeste slachtoffers van eermoord volwassen vrouwen zijn. Onder de minderjarigen zijn de slachtoffers uitsluitend vrouwelijk, waaronder twee kinderen en een ongeboren kind. Van de slachtoffers hebben er 18 de Duitse nationaliteit, 36 de Turkse en de rest een andere nationaliteit. Bij de mannelijke slachtoffers gaat het meestal om degene die medeverantwoordelijk is voor het eerverlies van de vrouw (de geliefde of vriend). Ook volgens een nadere analyse van gegevens van Papatya over de periode 1996 - zomer 2005 (Böhmecke, 2005) zijn de meeste slachtoffers van eermoord afkomstig uit Turkije. Andere slachtoffers zijn afkomstig uit Libanon, voormalig Joegoslavië, Marokko, Afghanistan of Jordanië. Slachtoffers van eermoord hebben vaak eerder te maken gehad met huiselijk geweld. De meeste slachtoffers zijn tussen 18 en 25 jaar. Ook vallen relatief veel slachtoffers in de leeftijdscategorie 31 tot 40 jaar (Böhmecke, 2005).

Risicogroepen voor eergerelateerd geweld

De hulporganisatie Papatya stelt dat eergerelateerd geweld voorkomt binnen verschillende herkomst-en religieuze groepen, en vooral bij gezinnen met een sociaal-economische achterstand en een laag opleidingsniveau. Veelal zou een verband bestaan met generatieconflicten die samenhangen met het spanningsveld tussen traditionele en moderne waarden (Beauftragte der Bundesregierung für Migration, Flüchtlinge und Integration, 2005). Bielefeldt (2005) stelt dat eergerelateerd geweld voorkomt in patriarchale familiestructuren, die voorkomen bij moslims, maar zeker niet exclusief islamitisch zijn. Overigens wordt door verschillende auteurs gepleit voor een genuanceerde discussie: niet iedere moord op een Turks meisje in huiselijke kring is eergerelateerd, niet ieder migratiehuwelijk is het gevolg van dwang (Terre des Femmes 2004; Boos-Nünning 2005; Papatya 2005; Strassburger 2005).

3.2.3 Verdachten en hun motieven

Gedwongen huwelijken

In de rapportage van de deelstaat Baden-Württemberg wordt vermeld dat de slachtoffers meestal de ouders noemen als verantwoordelijken. In 14 % van de gevallen werden de schoonouders medeverantwoordelijk geacht (Fachkommission, 2006).

Ten aanzien van de motieven voor gedwongen huwelijken stelt Toprak (2005) op basis van zijn kleinschalige onderzoek dat disciplineren van zowel jongens als meisjes het motief kan zijn. Daarnaast wijst hij, mede op basis van de literatuur, op economische motieven. Via een huwelijk kunnen in Duitsland wonende ouders van jongens de migratie van een familielid faciliteren en zo de bruidsprijs betalen

die zij verschuldigd zijn aan de familie van de bruid. Ook de onderzoekscommissie van Baden-Württemberg (2006) wijst op huwelijken die door migranten in Duitsland worden gesloten om familieleden of kennissen aan een verblijfsvergunning in Duitsland te helpen. Wanneer ouders in Turkije erin slagen hun dochter uit te huwelijken aan een in Duitsland wonende man, verwachten zij te kunnen profiteren van de welvaart die migratie met zich meebrengt, omdat het meisje zich zal bekommeren om de situatie van haar ouders (Toprak, 2005). In de toelichting bij het wetsontwerp op gedwongen huwelijken van de federale Duitse regering¹⁸ (zie hierna) wordt eveneens ingegaan op redenen die ouders hebben om hun dochter tot een huwelijk te dwingen. Het zou dan vooral om Turkse en Koerdische meisjes gaan. Meestal willen zij dat hun dochter 'goed verzorgd' achterblijft, waarbij de vraag wat de dochter zelf wil ondergeschikt is. Daarnaast is, zoals ook in de studie van Toprak wordt betoogd, disciplineren een belangrijke reden. Ook zou het een middel zijn om banden tussen families te smeden dan wel te bestendigen. Ook het trouwen om iemand aan een verblijfsvergunning te helpen wordt als motief genoemd, evenals het financiële motief betaling van een bruidsprijs.

Eermoord

Uit het eerder genoemde onderzoek van het Bundeskriminalamt (2006) blijkt dat in de 55 zaken van (pogingen tot) eermoord er in totaal 70 verdachten waren: 4 vrouwen en 66 mannen. Een duidelijke meerderheid van de verdachten was volwassen (57 verdachten waren 21 jaar of ouder, 8 verdachten waren in de leeftijd van 18 tot 21 jaar, 4 verdachten waren jeugdigen in de leeftijd van 14 tot 18 jaar, één verdachte was een kind in de leeftijdscategorie van 6-14 jaar). Het aantal Turkse verdachten bedroeg 50.

Het motief voor de (poging tot) eermoord was in de meeste zaken (30) een voorgenomen of daadwerkelijke echtscheiding van de partner. In andere gevallen was er sprake van een buitenechtelijke (11) of niet getolereerde (7) relatie. In enkele gevallen (4) werd de westerse levensstijl van het slachtoffer beschouwd als een bedreiging van de eer. In de overige zaken waren andere gebeurtenissen oorzaak van de eerschending.

In het onderzoek is ook gekeken naar de relatie tussen de verdachten en de slachtoffers: deze bleken meestal aan elkaar verwant of met elkaar getrouwd/verloofd te zijn (geweest).¹⁹ Bij de slachtoffers gaat het in tweederde van de gevallen om vrouwelijke familieleden: echtgenoten, zusters, dochters enzovoorts. In enkele gevallen werd alleen de aan het eerverlies medeschuldige (de geliefde, c.q. de niet aanvaarde vriend van de vrouw) gedood of verwond. Deze was meestal niet verwant aan de dader. In veel zaken (31) was de verdachte de (ex-)echtgenoot, verloofde of vriend en was het slachtoffer zijn (ex-)echtgenote, verloofde of vriendin, of haar minnaar. In de overige zaken werd de vrouw of haar vriend, minnaar of echtgenoot door anderen vermoord, of werd dit gepoogd, namelijk door haar broer (9), vader (5), moeder (2), of andere dan wel een

¹⁸ Gesetzentwurf des Bundesrates: Entwurf eines Gesetzes zur Bekämpfung der Zwangsheirat und zum besseren Schutz der Opfer von Zwangsheirat (Zwangsheirat-Bekämpfungsgesetz). Deutscher Bundestag, 15. Wahlperiode, Drucksache 15/5951, 11.08.2005.

Wederom ingebracht in 2006: Deutscher Bundestag, 16. Wahlperiode, Drucksache 16/1035, 23.03.2006

¹⁹ In de Polizeiliche Kriminalstatistik verstaat men onder verwanten (Angehörigen) ook schoonfamilie, verloofden en ex-partners.

combinatie van familieleden (8) (bijvoorbeeld neven en broers of leden van de schoonfamilie).

Ook uit de gegevens die de hulporganisatie Papatya (2005) verzamelde over de periode 1996 - zomer 2005, en de daarop uitgevoerde nadere analyse van Böhmecke (2005), blijkt dat de meeste verdachten mannen waren en hun (voormalige) echtgenoten de slachtoffers. De grootste groep verdachten bevond zich in de leeftijdsgroep 26 tot 30-jarigen; enkelen waren minderjarig. Het geweld had veelal te maken met een echtscheiding of een buitenechtelijke relatie en enkele keren met een weigering van een gedwongen huwelijk (Papatya, 2005; Böhmecke, 2005).

Volgens Papatya (2005) worden ongetrouwde meisjes en vrouwen vooral slachtoffer van hun broers en soms van hun vaders, terwijl binnen het huwelijk de echtgenoot de 'hoeder van de eer' is. Bij eermoord binnen het huwelijk zou vaak sprake zijn van een voorgeschiedenis van geweld in het huwelijk en van een gedwongen huwelijk (Böhmecke, 2005; Papatya, 2005). Geweld tegen vrouwen en het legitimeren daarvan zou vooral onder Koerdische Turken veel voorkomen (Böhmecke, 2005).

Andere motieven voor eengerelateerd geweld

Op basis van zijn (kleinschalige) onderzoek onder mannen geeft Toprak een aanvulling op bovengenoemde motieven voor eengerelateerd geweld. Hij noemt naast echtscheidingen en buitenechtelijke relaties, diefstal en drugsmisbruik als belangrijke vormen van eerschending. Wanneer een kind wordt veroordeeld wegens diefstal, zal de omgeving van zijn ouders concluderen dat de vader zijn gezin niet kan onderhouden. Druggebruik wordt de vader van de gebruiker aangerekend, die in staat had moeten zijn zijn kind te weerhouden van zijn verslaving. Toprak wijst er voorts op dat strakke of blote kleding niet alleen tot roddels over meisjes, maar ook over jongens kan leiden. Waar het bij meisjes gaat over vermeende promiscuïteit wordt van jongens die zich uitdagend kleden al snel gezegd dat zij homoseksueel zijn. In bovengenoemde gevallen kan disciplinerend als overkoepelend motief voor eengerelateerd (fysiek en/of verbaal) geweld worden gezien, zowel ten aanzien van meisjes als jongens (Toprak, 2005).

3.3 Aanpak door de overheid

3.3.1 Wettelijke maatregelen

Duitsland kent een federale structuur, waarbij sommige zaken op federaal, 'Bundes' niveau geregeld worden en andere op het niveau van de afzonderlijke deelstaten (Länder). Wetgeving is vooral een Bondszaak, de uitvoering vindt vooral op deelstaatniveau plaats. Initiatieven tot wetten kunnen genomen worden door de deelstaten, die ze inbrengen in de Bondsraad (Bundesrat) waarin zij zijn vertegenwoordigd, door de Bondsraad zelf en door de Bondsdag (Bundestag), het Duitse parlement. De behandeling van een wetsvoorstel kan lang duren doordat het mogelijk is dat een wetsontwerp van de Bondsregering in meerdere rondes door de Bondsdag en de Bondsraad behandeld moet worden.

Ten aanzien van *eermoord* waren er in het voorjaar van 2006 geen specifieke wetswijzigingen doorgevoerd of voorgesteld. Wel zijn initiatieven genomen om

wettelijke maatregelen te treffen om *gedwongen huwelijken* te bestrijden: in het Wetboek van Strafrecht is sinds 19 februari 2005 geregeld dat dwang om een huwelijk aan te gaan een bijzonder zware vorm van bedreiging met geweld vormt (Nötigung).²⁰ Daardoor is het mogelijk daders zwaarder te bestraffen dan voorheen, namelijk met een vrijheidsstraf van maximaal vijf jaar in plaats van drie jaar. Het initiatief hiertoe werd genomen in het kader van een verandering van het Wetboek van Strafrecht van de artikelen met betrekking tot mensenhandel en mensenroof, met name vrouwenhandel en gedwongen prostitutie.²¹ De Bondsregering heeft geen gegevens over de vraag in hoeverre het wetsartikel binnen de deelstaten wordt toegepast.

De deelstaat Baden-Württemberg²² heeft daarnaast, mede omdat het uitbreiden van bedreiging met geweld met 'bedreiging met geweld tot het aangaan van een huwelijk' onvoldoende werd gevonden, in september 2004 een wetsontwerp²³ ingediend bij de Bondsraad, met het voorstel om 'gedwongen huwelijk' als een apart, zelfstandig delict te benoemen, met een strafdreiging van maximaal vijf jaar gevangenisstraf. Ook werden wijzigingen in het burgerlijk recht voorgesteld, namelijk inzake vernietiging (ongedaan maken) van gedwongen huwelijken (zie hierna). In juni 2005 bracht de deelstaat Berlijn een iets afwijkend wetsvoorstel in.²⁴ Een belangrijk verschil met het voorstel van Baden-Württemberg was het voorstel om bepalingen aangaande het verblijfsrecht van vreemdelingen te veranderen, om de terugkeer naar Duitsland voor slachtoffers van gedwongen huwelijken te vergemakkelijken: zij die als minderjarigen legaal verblijf in de Bondsrepubliek hadden gehad en in het buitenland slachtoffer werden van een gedwongen huwelijk zouden een verblijfstitel moeten krijgen. Ook zou de verblijfsvergunning van slachtoffers van gedwongen huwelijken niet moeten vervallen als deze binnen drie maanden na het beëindigen van de dwang zouden terugkeren naar Duitsland. Daarnaast deed de deelstaat Berlijn enigszins afwijkende voorstellen ten aanzien van de vernietiging van een gedwongen huwelijk.

In juli 2005 stemde de meerderheid van de deelstaten in met het Baden-Württembergse wetsvoorstel. Op kleinere punten werd ook het Berlijnse wetsvoorstel gevolgd (bijvoorbeeld met betrekking tot het verlengen van de aanvraagtermijn voor vernietiging van een gedwongen huwelijk). De voorstellen voor veranderingen in het verblijfsrecht van vreemdelingen kregen echter geen gevolg. Het uiteindelijke wetsvoorstel werd door de Bondsraad in de Bondsdag ingebracht²⁵. Het voorstel hield de volgende wijzigingen in:

1. In het strafrecht: geweld of dreiging met geweld tot het aangaan van een huwelijk zal bestraft worden met een vrijheidsstraf van zes maanden tot 10 jaar, ook als iemand zich in het buitenland bevindt (in een situatie van dwang

²⁰ Art. 240 Wetboek van Strafrecht.

²¹ Zie o.a. Plenarprotokoll, Deutscher Bundestag 15. Wahlperiode, 135 Sitzung, Berlin, Donnerstag dem 28 oktober 2004; Beschlussempfehlung und Bericht des Rechtsausschusses (6. Ausschuss), Deutscher Bundestag 15. Wahlperiode, Drucksache 15/4048, 27-10-2004.

²² De deelstaat Baden-Württemberg, waar een grote Turkse gemeenschap woont, stelt op de website dat zij een voortrekkersrol inneemt in Duitsland, zie www.baden-wuerttemberg.de.

²³ Entwurf eines Gesetzes zur Bekämpfung von Zwangsheirat und zum besseren Schutz der Opfer von Zwangsheirat (Zwangsheirat-Bekämpfungsgesetz); Gesetzesantrag des Landes Baden-Württemberg; 6-10-2004. Bundesrat Drucksache 767/04.

²⁴ Entwurf eines Gesetzes zur Bekämpfung von Zwangsheirat und zum besseren Schutz der Opfer von Zwangsheirat (Zwangsheirat-Bekämpfungsgesetz); Gesetzesantrag des Landes Berlin., 3-6-2005, Bundesrat Drucksache 436/05.

²⁵ Zie voor de vindplaats noot 18

of hulpeloosheid) en ook als iemand naar het buitenland gebracht wordt, bijvoorbeeld door middel van een list, met geweld of onder bedreiging met geweld. In minder zware gevallen kan een straf van drie maanden tot vijf jaar opgelegd worden;

2. In het burgerlijk recht, ten aanzien van de vernietiging van een gedwongen huwelijk:
 - De aanvraagtermijn voor het vernietigen van een huwelijk dat door dwang tot stand gekomen is, wordt verlengd van een jaar tot drie jaar.
 - Levensonderhoudsaanspraken (alimentatieaanspraken) van de gedwongen partner na het vernietigen van een gedwongen huwelijk zullen niet meer afhangen van de vraag of de dreiging door de andere partner zelf of met zijn medeweten uitgevoerd is (in het huidige recht geldt de beperkende omstandigheid dat de andere echtgenoot weet heeft van de dreiging, indien deze dreiging niet van hemzelf uitgaat). Daarmee wordt voorkomen dat de gedwongen partner van een vernietigingaanspraak afziet en in plaats daarvan een scheidingsprocedure begint omdat er anders levensonderhoudsproblemen te voorzien zijn.²⁶
 - Bij de dood van de gedwongen partner wordt de andere partner ook uitgesloten van het wettelijk erfrecht als er nog geen aanvraag voor vernietiging van het huwelijk aanhangig is gemaakt, mits vernietiging nog wel mogelijk is.

Dit wetsontwerp kon in 2005 niet meer behandeld worden omdat er eind 2005 verkiezingen gehouden werden.²⁷ Wel was het onderwerp inmiddels zo belangrijk geworden, dat in het coalitieverdrag van de nieuwe regering (CDU, CSU en SPD) van 11 november 2005 werd vastgelegd dat de regering gedwongen huwelijken wilde voorkomen en tot dat doel alle geëigende maatregelen wilde onderzoeken. Het wetsvoorstel werd vervolgens in 2006 opnieuw door Baden-Württemberg ingebracht, en door de Bondsraad ingebracht bij de Bondsdag.²⁸ Opnieuw had de deelstaat Berlijn aan de Bondsraad aangegeven dat het verandering in het verblijfsrecht noodzakelijk achtte, maar dit werd -wederom- niet overgenomen.²⁹ In de reactie van de Bondsregering op het wetsvoorstel in 2006 gaf zij aan positief te zijn over de strafbaarstelling van gedwongen huwelijken. Daarnaast zou nog worden gekeken of er verdere veranderingen nodig zijn, met name in het verblijfsrecht. De Bondsregering is het niet eens met het voorstel om de aanvraagtermijn voor vernietiging van een gedwongen huwelijk te verlengen van een jaar naar drie jaar, omdat men meent dat er zo snel mogelijk duidelijkheid moet zijn over het voortbestaan van het huwelijk, zowel in het belang van de echtgenoot als in het algemeen belang. Wat betreft de alimentatieaanspraken wordt geen noodzaak voor de voorgestelde regeling gezien: het gaat slechts om een kleine verbreding, aangezien de andere echtgenoot immers bijna altijd zal weten dat de ander gedwongen is. Dit geldt ook in de gevallen waarin de andere

²⁶ Op dit punt deed de deelstaat Berlijn geen voorstellen.

²⁷ Er is in 2005 nog wel een motie ingediend door de Fraktion Bündnis 90/Die Grünen. Deze vond verdere maatregelen noodzakelijk om migrantenvrouwen te beschermen en gedwongen huwelijken tegen te gaan. Zij stelde een "Aktionsplan Zwangsverheiratung bekämpfen" voor, waarbij de federale overheid en de deelstaten samen de (verblijfs)rechten van slachtoffers versterken en hulp aan slachtoffers bieden. Bovendien moet volgens deze de preventie uitgebreid worden, met name via het onderwijs. (Deutscher Bundestag, 16. Wahlperiode; Drucksache 16/61, 8-11-2005; Antrag der Abgeordneten, 2005. Bündnis 90/Die Grünen: Zwangsverheiratung bekämpfen- Opfer schützen).

²⁸ Zie voor de vindplaats noot 18

²⁹ Antrag des Landes Berlin, 7-2-2006, Bundesrat Drucksache 51/1/06.

echtgenoot eveneens gedwongen is. Een regeling die het huwelijkserfrecht ontnemt, ook bij het bestaan van verdere opheffingsgronden, acht men wel zinvol, omdat de echtgenoot die de ander wederrechtelijk tot het huwelijk gebracht heeft net zo min beschermwaardig is, als iemand die er weet van heeft dat de ander geen inzicht in de situatie heeft. De Bondsregering denkt dat het wel nodig is dat de bedreigde echtgenoot zélf het huwelijkserfrecht behoudt, en zal daartoe voorstellen doen.

In het najaar van 2006 was het voorgaande nog niet omgezet in wetgeving.

3.3.2 Andere overheidsmaatregelen

Gedwongen huwelijken

Wat betreft gedwongen huwelijken worden, behalve de bovengenoemde (voorstellen tot) wetswijzigingen, tot nu toe van overheidwege weinig andere instrumenten ingezet om gedwongen huwelijken tegen te gaan.

In de eerdergenoemde rapportage van de onderzoekscommissie van de deelstaat Baden-Württemberg is geïnventariseerd wat er in andere deelstaten gebeurt in de strijd tegen gedwongen huwelijken. Uit deze inventarisatie blijkt dat vijf deelstaten geen ervaring hebben met het verschijnsel. In de deelstaat Beieren verleent het Ministerie voor Arbeid en Sociaal werk, Familie en Vrouwen financiële ondersteuning aan een adviescentrum voor buitenlandse vrouwen in nood (Fachkommission, 2006). Ook in Berlijn gebruikt men financiering van particuliere initiatieven op gemeenteniveau als instrument, zij het niet specifiek van organisaties die zich richten op migrantenvrouwen of specifieke etnische groepen. Zo ontvangt de Berliner Interventionszentrale bei häuslicher Gewalt (BIG) subsidie van het Ministerie voor Gezinnen, Senioren, Vrouwen en Jeugd voor een project gericht op scholieren, over huiselijk geweld. Het BIG onderscheidt migrantenvrouwen wel als aparte doelgroep voor zijn activiteiten, zonder daarbij overigens expliciet in te gaan op eengerelateerd geweld.³⁰ In Nedersachsen is in 2005 een interministeriële werkgroep ingesteld voor de aanpak van gedwongen huwelijken. Resultaten zijn nog niet bekend. Ook in Nordrhein-Westfalen heeft de deelstaatregering een werkgroep ingesteld (Fachkommission, 2006).

Eermoord

Voor zover bekend, worden er tot nu toe van overheidwege geen speciale instrumenten ingezet in de strijd tegen eermoorden. Wel heeft de Regeringscommissaris voor Migratie, Vluchtelingen en Integratie gesteld dat de culturele achtergrond van de dader geen verzachtende factor zou mogen zijn, dat wil zeggen dat geen rekening gehouden zou moeten worden met de factor 'eer' als motief. Deze gedachte weerspiegelt zich in recente uitspraken van het Bondsgerechtshof. Enerzijds heeft dit gerechtshof een aantal vonnissen van rechtbanken van de deelstaten vernietigd, waarin te weinig rekening gehouden zou zijn met de culturele achtergrond van de dader. De laatste tijd heeft het gerechtshof echter ook vonnissen vernietigd waarbij culturele motieven voor moord tot een lichtere straf hadden geleid, terwijl aan de strenge criteria die daar

³⁰ Zie <http://www.big-interventionszentrale.de/home>.

door het Bondsgerechtshof aan gesteld worden, niet werd voldaan (Beauftragte der Bundesregierung für Migration, Flüchtlinge und Integration, 2005).³¹

Juridisch gezien gaat het erom of er sprake is van moord dan wel doodslag. In het Duitse strafrecht wordt een daad als moord gekwalificeerd als er zogenoemde 'minderwaardige motieven' ('niedrigen Beweggründen') aanwezig zijn voor het plegen ervan. Als 'minderwaardige motieven' ziet het Bondsgerechtshof die motieven die naar algemeen moreel inzicht verachtelijk zijn en op het laagste zedelijke peil staan (voorbeelden zijn: moordlust, hebzucht, bevrediging van de geslachtsdrift). Het gaat om een totaalwaardering van de daad en het motief van de dader. Of de motieven voor de daad minderwaardig zijn wordt gezien aan de hand van de geldende normen in de rechtsgemeenschap in Duitsland, en niet aan de hand van opvattingen van een groep die de waarden van deze rechtsgemeenschap niet erkent.

In die gevallen wordt de dader dus veroordeeld wegens moord. Uitzondering hierop is alleen mogelijk als de dader nog volledig geworteld is in de afwijkende voorstellingswereld van zijn herkomstland, en dit tot een vermindering van zijn persoonlijke beslissingsvrijheid voert. Daarbij wordt gekeken in hoeverre de dader in Duitsland geïntegreerd is, dat wil zeggen hoe lang en in hoeverre de dader de gelegenheid heeft gehad zich met de in Duitsland geldende maatstaven vertrouwd te maken (Beauftragte der Bundesregierung für Migration, Flüchtlinge und Integration, 2005)

Onderzoek

In een motie van een aantal met name genoemde afgevaardigden in de Bondsdag alsmede die van de fractie van Bündnis 90/Die Grünen, wordt gepleit voor een landelijke studie naar gedwongen huwelijken en eermisdaden. Tevens zou volgens de motie moeten worden onderzocht of de aanpak van huiselijk geweld vrouwen uit migrantengroepen in voldoende mate bereikt³². Ook de eerder genoemde Regeringscommissaris pleit voor meer onderzoek (Beauftragte der Bundesregierung für Migration, Flüchtlinge und Integration, 2005). Zoals gezegd is het dwingen tot een huwelijk sinds 2005 strafbaar als bijzondere vorm van bedreiging met geweld. Nog niet duidelijk is in hoeverre dit nieuwe strafvoorschrift in de deelstaten wordt toegepast. Daarom wordt in de genoemde motie ook voorgesteld te onderzoeken in hoeverre gedwongen huwelijken nu consequent worden vervolgd en na te gaan of er verdergaande strafrechtelijke maatregelen nodig zijn om slachtoffers beter te beschermen³³.

3.4 Particuliere instanties

Door verschillende opvangorganisaties in de grotere steden, zoals Keulen, Neurenberg, Stuttgart en Berlijn³⁴, wordt noodhulp geboden aan meisjes en jonge vrouwen. Sinds enkele jaren besteden zij ook aandacht aan de specifieke kenmerken van geweldsproblemen binnen allochtone gemeenschappen. Ook

³¹ Beauftragte der Bundesregierung für Migration, Flüchtlinge und Integration. Sechster Bericht über die Lage der Ausländerinnen und Ausländer in Deutschland, Unterrichtung der Beauftragten der Bundesregierung für Migration, Flüchtlinge und Integration. Deutscher Bundestag, 15. Wahlperiode, Drucksache 15/5826, 22.06.2005 p. 169.

³² Zie noot 27

³³ Zie noot 27

³⁴ Het betreft respectievelijk de organisaties Arbeitskreis für das ausländische Kind, SAADET/Arbeiterwohlfahrt, Rosa en Papatya.

bestaat er in Duitsland een stelsel van voorzieningen voor slachtoffers van huiselijk geweld. In het kader van een onderzoek voor de Duitse overheid is het gebruik van deze opvanghuizen en adviescentra door slachtoffers uit verschillende etnische groepen onderzocht. Volgens Müller en Schöttle (2004) worden deze opvangfaciliteiten vaker benut door allochtone vrouwen dan door autochtone vrouwen. De onderzoekers tekenen daarbij aan dat het gaat om allochtone vrouwen die de Duitse taal machtig zijn.

De organisatie Terre des Femmes heeft ten aanzien van gedwongen huwelijken en eergerelateerd geweld afzonderlijke publiciteitscampagnes gevoerd en een aantal publicaties uitgebracht (respectievelijk 'Zwangsheirat' onder redactie van R.Volz, in 2002 en 'Tatmotiv Ehre' onder redactie van M.Böhmecke, in 2004). In 'Tatmotiv Ehre' komen deskundigen aan het woord die vanuit een maatschappelijke instelling werken met slachtoffers van eergerelateerd geweld. In het kader van beide campagnes publiceerde Terre des Femmes brochures en boeken, organiseerde lezingen en discussiebijeenkomsten en probeerde een politiek draagvlak te creëren voor het bevorderen van mensenrechten voor vrouwen.³⁵ Behalve eermoord en gedwongen huwelijken probeert Terre des Femmes ook andere vormen van geweld tegen vrouwen te agenderen, zoals vrouwenbesnijdenis en gedwongen prostitutie. Ook andere organisaties geven voorlichting, bijvoorbeeld middels websites waarop eergerelateerd geweld en gedwongen huwelijken onder de aandacht worden gebracht.³⁶

3.5 Knelpunten in de aanpak van eergerelateerd geweld

Zoals in andere (Europese) landen wordt ook in Duitsland de aanpak van eergerelateerd geweld beperkt door *juridische belemmeringen*. Preventief kan er nauwelijks worden opgetreden en, wanneer een kind bijvoorbeeld in het geval van een gedwongen huwelijk naar het geboorteland van de ouders wordt gebracht, heeft de Duitse justitie alleen (beperkte) mogelijkheden tot ingrijpen wanneer het meisje de Duitse nationaliteit heeft. Hierbij is het van belang te vermelden dat een relatief klein percentage van de in Duitsland wonende migranten de Duitse nationaliteit aanvraagt. Bovendien zijn de eisen die aan migranten worden gesteld voor het verkrijgen van het Duitse staatsburgerschap, bijvoorbeeld met betrekking tot verblijfsduur, relatief streng (Erf, 2000). Duitsland staat slechts in bepaalde gevallen toe dat mensen een dubbele nationaliteit hebben, met uitzondering van de 'Aussiedler' – de etnische Duitsers (Dam e.a., 1998; zie voor de naturalisatieregels ook 'Wie werde ich Deutscher? Een voorlichtingsfolder van de Beauftragte der Bundesregierung für Migration, Flüchtlinge und Integration, 2005). Op vreemdelingrechtelijk gebied kan echtscheiding van allochtone partners bijzondere problemen opleveren, omdat zij vaak geen zelfstandig verblijfsrecht hebben. Als hun huwelijk minstens twee jaar rechtmatig in Duitsland geduurd heeft, kan dit verblijf met een jaar verlengd worden, mits de buitenlandse partner een verblijfsvergunning had. Dit kan ook als de vreemdeling korter dan twee jaar in Duitsland verblijft, mits het huwelijk rechtmatig in Duitsland heeft bestaan, en het weigeren van een verblijfsvergunning 'van bijzondere hardheid' (schrijnend) zou zijn

³⁵ Zie www.frauenrechte.de.

³⁶ Literatuurtips, nieuwe publiciteitscampagnes, cijfers, preventiemogelijkheden, en links naar instanties zijn bijvoorbeeld verzameld op http://www.zwangsheirat.de/deutsch/start_dt.html en op <http://www.serap-cileli.de>.

(en tenzij het verlengen van het verblijfsrecht om andere redenen uitgesloten is).³⁷ Een dergelijke bijzondere situatie kan aangenomen worden, bijvoorbeeld als terugkeer naar het thuisland kan leiden tot bedreiging door familie van de partner, of wanneer aannemelijk is dat de teruggestuurde partner de eigen kinderen niet meer mag zien, of als zij wil scheiden vanwege lichamelijke, seksuele of psychische mishandeling door de echtgenoot. Dit wordt per geval beoordeeld, waarbij de bewijsplicht op de vrouw rust. De Regeringscommissaris voor Migratie, Vluchtelingen en Integratie pleit voor verbetering van de verblijfsrechtelijke positie van allochtone slachtoffers van eengerelateerd geweld en verbeteringen in de opsporing en berechting van verdachten (Beauftragte der Bundesregierung für Migration, Flüchtlinge und Integration, 2005).

Voorts maken we uit de Bondsdagdiscussie die in 2005 werd gevoerd op dat de Duitse federale structuur hulp aan slachtoffers en preventie kan bemoeilijken. In een motie van een aantal afgevaardigden en Bündnis 90/Die Grünen wordt er op gewezen dat er geen samenwerking is die het niveau van de deelstaten overstijgt, als het gaat om maatregelen om slachtoffers te beschermen³⁸.

Naast structurele belemmeringen lijken er *problemen te bestaan met het bespreekbaar maken van problemen* die binnen migrantengemeenschappen spelen. De angst om beschuldigd te worden van vreemdelingenhaat ligt aan de basis van die terughoudendheid. Sommige auteurs, zoals Çileli (2002) en Kelek (2005) hebben de indruk dat die angst samenhangt met het Duitse oorlogsverleden. In aansluiting hierop citeert Gezik (2003)³⁹ Uçar, deskundige op het gebied van multiculturele kwesties in Berlijn. Volgens hem is de weerstand tegen het benoemen van problemen met betrekking tot diversiteit in de Duitse samenleving één van de belemmeringen in het vergaren van kennis over het verschijnsel eengerelateerd geweld.

3.6 Samenvatting en conclusies

De antwoorden op de onderzoeksvragen uit hoofdstuk 1 luiden voor Duitsland als volgt.

Inkadering en omschrijving van eengerelateerd geweld

Volgens de werkdefinitie van het Bundeskriminalamt (de federale recherche) gaat het bij eermoord om levensdelicten, die vanuit een vermeende culturele verplichting binnen het eigen familieverband begaan worden, om de familie-eer recht te doen, waarbij de nadruk wordt gelegd op moord op vrouwen na een (vermeende) schending van de seksuele gedragsnormen. Bloedwraak op mannen wordt alleen als eermoord beschouwd als dit verband houdt met een schending van de seksuele eer van de vrouw door een niet-familieelid. Dit onderscheid sluit aan bij het onderscheid dat Ferwerda en Van Leiden (2005) maken tussen eermoord en trotsmoord. Verschil met de Nederlandse werkdefinitie is dat niet expliciet wordt gesproken van een collectieve mentaliteit noch van het publiek bekend worden van de eerschending. Behalve eermoord wordt het gedwongen

³⁷ Par. 31 Aufenthaltsgesetz 2004

³⁸ zie voor de vindplaats noot 25

³⁹ In de vergelijkende studie tussen Nederland, Duitsland en Turkije, die door het Nederlands Centrum Buitenlanders is uitgegeven.

huwelijk in Duitsland beschouwd als vorm van eergerelateerd geweld of, in geval van verzet tegen een dergelijk huwelijk, als mogelijke aanleiding tot eergerelateerd geweld. Duitse vrouwenorganisaties onderscheiden net als Ferwerda en Van Leiden eermoord van passie moord.

Onderzoek naar aard en omvang van eergerelateerd geweld

Het onderzoek naar de aard en omvang van eergerelateerd geweld in Duitsland is zeer beperkt. De meest harde cijfers komen van het Bundeskriminalamt en betreffen bij de politie bekend geworden zaken van (poging tot) eermoord. Aan de hand van de bovengenoemde werkdefinitie komt men tot 55 zaken in bijna 10 jaar. De slachtoffers waren meestal volwassen vrouwen, en de verdachten bijna allen volwassen mannen, waaronder zowel bij de slachtoffers als de verdachten relatief veel personen met de Turkse nationaliteit. Informatie over de regio van herkomst ontbreekt. In een groot deel van de gevallen was de dader de (ex-)echtgenoot, verloofde of vriend van het slachtoffer en was (dreigende) echtscheiding of een buitenechtelijke relatie het motief. Hulporganisatie Papatya komt op basis van berichtgeving in kranten en tijdschriften en de administratie van zusterorganisatie Terre des Femmes tot vergelijkbare aantallen zaken en kenmerken (inclusief gevallen van zware mishandeling). Omdat (pogingen tot) eermoorden die niet bekend zijn geworden bij de politie, de media of de hulpverlening en eermoorden die niet als zodanig zijn geïdentificeerd logischerwijs niet zijn meegeteld, is hier sprake van een onderschatting, waarvan de omvang niet duidelijk is.

Ten aanzien van het aantal gedwongen huwelijken hebben we alleen regionale cijfers aangetroffen van het aantal verzoeken om hulp dat in verband met gedwongen huwelijken is gedaan bij verschillende organisaties. Deze betreffen vooral vrouwen en meisjes, voor een belangrijk deel van Turkse afkomst, die het slachtoffer zouden zijn van hun ouders of schoonouders. De waarde van de cijfers is beperkt, omdat onduidelijk is hoeveel gedwongen huwelijken niet leiden tot een hulpvraag en omdat de gegevens niet zijn afgezet tegen het aantal (allochtone) inwoners in de betreffende regio. In het enige beschikbare onderzoek was voor de helft van de Turkse vrouwelijke respondenten de partner door de familie uitgezocht, van hen had zeventien procent ten tijde van het huwelijk het gevoel hiertoe gedwongen te zijn.

Onderzoek naar risicogroepen

Specifiek wetenschappelijk onderzoek naar eergerelateerd geweld is in Duitsland nog weinig uitgevoerd. De beschikbare gegevens over slachtoffers wijzen in de richting van Turkse vrouwen als voornaamste risicogroep. Ook worden de Koerden wel genoemd als groep waaronder eergerelateerd relatief vaak voorkomt. De hulporganisatie Papatya stelt dat eergerelateerd geweld voorkomt binnen verschillende herkomst- en religieuze groepen en vooral bij gezinnen met een sociaal-economische achterstand en een laag opleidingsniveau. We hebben echter geen onderzoeksgegevens aangetroffen die dit bevestigen. Anderen merken op dat eergerelateerd geweld voorkomt in patriarchale familiestructuren, die ook, maar zeker niet alleen, voorkomen bij moslims, en waarschuwen tegen het al te gemakkelijk lokaliseren van eergerelateerd geweld in bepaalde culturele of religieuze groepen.

Eergerelateerd geweld in de migratiecontext

Er is een aantal antropologische studies uitgevoerd naar de functie van 'eer' binnen de Turkse gemeenschap in Duitsland. De onderzoekers zijn het erover eens dat de migratie naar Duitsland de betekenis van 'eer' voor migranten uit Turkije doet veranderen. Deze verandering kan verschillende vormen aannemen. Verschillende auteurs wijzen erop dat in Duitsland geïsoleerde Turkse gemeenschappen zijn ontstaan waarbinnen mannen meer controle op hun gezinnen uitoefenen dan zij voor de migratie deden. Jongeren van de tweede generatie zouden 'eer' en de bijbehorende gedragscodes gebruiken om zich af te zetten tegen de Duitse samenleving. Aan de andere kant hebben Turken in Duitsland meer mogelijkheden om zich te onttrekken aan de sociale controle van conservatieve landgenoten, waardoor gedragsnormen in sommige gezinnen juist losser worden. Wat precies de gevolgen zijn van deze ontwikkelingen voor de aard en omvang van eergerelateerd geweld is niet duidelijk. Eén onderzoeker stelt dat er geen aanwijzingen zijn dat eermoord onder Turken in Duitsland vaker voorkomt dan in Turkije, maar noemt wel een specifieke Koerdische groep als een van de uitzonderingen op deze regel.

Overheidsmaatregelen met betrekking tot eergerelateerd geweld

Met de toenemende aandacht voor integratieproblemen is vanaf 2004 de aandacht van de Duitse overheid voor eergerelateerd geweld, met name gedwongen huwelijken en eermoord, toegenomen. In 2005 en 2006 zijn vanuit de federale Duitse overheid en enkele deelstaten initiatieven genomen om wettelijke maatregelen te treffen ter bestrijding van gedwongen huwelijken. In het Wetboek van Strafrecht is sinds begin 2005 geregeld dat dwang om een huwelijk aan te gaan een bijzonder zware vorm van bedreiging met geweld vormt, hetgeen het mogelijk maakt daders zwaarder te bestraffen dan voorheen. Over de mate waarin het betreffende wetsartikel binnen de deelstaten wordt toegepast ontbreken gegevens. Voorts dienden de deelstaten in 2005 een wetsvoorstel in bij het federale parlement. Hierin worden wijzigingen voorgesteld in het strafrecht (met betrekking tot straftoemeting) en in het burgerlijk recht (met betrekking tot de vernietiging van een gedwongen huwelijk). De nieuwe federale regering heeft in 2006 positief gereageerd op de voorgestelde wijzigingen in het strafrecht en een van de voorstellen met betrekking tot het burgerlijk recht. In het najaar van 2006 was de wet echter nog geen feit. Andere overheidsmaatregelen op gebied van gedwongen huwelijken of eermoord hebben wij niet aangetroffen. Wel geven enkele deelstaten financiële ondersteuning aan particuliere instanties of hebben werkgroepen ingesteld om de problematiek nader te onderzoeken. Ook op federaal niveau wordt gepleit voor onderzoek.

Activiteiten van particuliere organisaties

Verschillende opvangorganisaties in de grotere steden bieden noodhulp aan meisjes en jonge vrouwen, waarbij sinds enkele jaren ook aandacht wordt besteed aan de specifieke kenmerken van geweldsproblemen binnen allochtone gemeenschappen. Daarnaast is er een stelsel van voorzieningen voor slachtoffers van huiselijk geweld. Terre des Femmes heeft enkele publiciteitscampagnes gevoerd en publicaties uitgebracht ten aanzien van gedwongen huwelijken en eergerelateerd geweld. Deze en andere organisaties geven ook voorlichting over deze onderwerpen.

Zijn maatregelen geëvalueerd?

Aangezien de maatregelen van de Duitse federale en lokale overheden ter bestrijding van gedwongen huwelijken en eermoorden nog zeer beperkt zijn, hoeft het niet te verbazen dat er nog geen evaluaties van dergelijke maatregelen zijn uitgevoerd. Ook van de activiteiten van particuliere instanties hebben wij geen onafhankelijke wetenschappelijke evaluaties aangetroffen. Wel worden in de praktijk knelpunten gesignaleerd bij de bestrijding van eengerelateerd geweld. Deze betreffen juridische belemmeringen in het optreden tegen gedwongen huwelijken en het beschermen van slachtoffers, gebrek aan afstemming tussen de federale overheid en de deelstaten, en de veronderstelde angst in de Duitse samenleving om problemen die zich voordoen in allochtone groepen te bespreken.

4 Eergerelateerd geweld in Turkije

In dit laatste resultatenhoofdstuk richten we de blik op Turkije. Als herkomstland van allochtonen in onder meer Nederland en Duitsland waarbij eergerelateerd geweld voorkomt, heeft Turkije mogelijk meer inzicht in het verschijnsel en de wijze waarop het kan worden bestreden. In tegenstelling tot Groot-Brittannië en Duitsland gaat het hier niet zozeer om eergerelateerd geweld in een context van internationale migratie, maar om een verschijnsel in het herkomstland zelf. Wel kan hier sprake zijn van binnenlandse migranten.

Net als in de vorige hoofdstukken bespreken we eerst de (discussie omtrent de) omschrijvingen van eergerelateerd geweld. Daarna gaan we in op de beschikbare informatie met betrekking tot de aard en omvang van het verschijnsel en de kenmerken van slachtoffers en verdachten/daders. Vervolgens komen de maatregelen en activiteiten van de overheid en particuliere instanties aan bod, evenals de knelpunten die bij de bestrijding van eergerelateerd geweld worden ervaren.

4.1 Inkadering en omschrijvingen van eergerelateerd geweld

De omschrijving van eergerelateerd geweld in Turkije wordt gecompliceerd door de discussie die daar woedt onder wetenschappers, over de vraag welke rol 'eer' precies speelt in de Turkse samenleving. De vormen van eergerelateerd geweld die de meeste aandacht krijgen zijn de zogenoemde eer- en traditiemoorden (zie hierna). Tot enkele jaren geleden stonden deze niet op de Turkse politieke agenda. Volgens sommige auteurs werd eermoord door de destijds bestaande wettelijke bepalingen gelegitimeerd, zo niet bevorderd (Pervizat, 2001; Şahin, 1999). Op basis van het artikel 462 van de Turkse strafwet kregen daders door het aanvoeren van 'eerschending' als motief voor moord, strafvermindering of werden zij vrijgesproken. In de praktijk, beweert Pervizat (2005), was een beroep op het genoemde artikel vaak niet eens nodig om straffeloos een vrouw te vermoorden die seksuele normen had overschreden. De laatste jaren besteedt de Turkse overheid, mede als gevolg van de onderhandelingen met de Europese Unie over toetreding tot de EU, steeds meer aandacht aan geweld tegen vrouwen (Curry, 2005). De bepaling die bovengenoemde strafvermindering mogelijk maakte, is in 2005 uit het Turkse Wetboek van Strafrecht geschrapt. In 2005 heeft Turkije, samen met Groot-Brittannië tijdens de 59^e Algemene Vergadering van de Verenigde Naties een ontwerp-resolutie ingediend om te komen tot een actieplan gericht op het voorkomen van eergerelateerd geweld tegen vrouwen. Deze resolutie is aangenomen (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2005, de Turkse Tweede Kamer, afgekort TBMM).

Behalve over moord wordt in Turkije ook over andere verschijningsvormen van eergerelateerd geweld, zoals mishandeling, gesproken. Gedwongen huwelijken worden niet als vorm van eergerelateerd geweld beschouwd, maar er wel mee in verband gebracht. Dit laatste geldt ook voor suïcide.

4.1.1 *Eer, eermoord en traditiemoord*

Discussie over omschrijvingen

Wetenschappers in Turkije verschillen van mening over de rol van 'eer' in de Turkse samenleving. Door sommigen wordt het begrip in verband gebracht met de gebruiken die onderdeel uitmaken van een traditionele leefwijze, welke met name voorkomt in agrarische samenlevingsvormen (b.v. İlkkaracan, 2001, 2004; Çakir e.a., 2004; Sev'er, 2005). In gesloten agrarische gemeenschappen staat de 'extended family' centraal en wordt de eer van vrouwen gezien als een geschenk voor de hele familie. Het begrip 'eer' wordt hier collectief in plaats van individueel ingevuld, waardoor eervol of eerloos gedrag, vooral van vrouwen, altijd terugslaat op de groep c.q. familie (Soyaslan, 1999). Volgens Sir (2005) wordt een eergerelateerde moord in dergelijke gevallen vooraf gegaan door een beslissing van de familie wiens eer is geschonden. Een dergelijke moord wordt *traditiemoord* genoemd. In gevallen zonder familiebeslissing spreken de respondenten in verschillende onderzoeken van *eermoord* (Soyaslan, 1999; Sir, 2003; Kardam, 2005).

Pervizat (2005) ziet dit anders. Zij gebruikt de term traditiemoord alleen voor eergerelateerde moorden die te maken hebben met traditionele verschijnselen als bloedwraak en familievetes, waarbij vooral mannelijke slachtoffers vallen. Daarnaast spreekt zij van eermoord, waarvan vooral vrouwen het slachtoffer zijn, wanneer controle op de vrouwelijke seksualiteit het onderliggende motief is. Eermoord komt volgens haar zowel voor in traditionele als moderne leefgemeenschappen en kan net zo goed als traditiemoord door de familie voorbereid zijn (Pervizat, 2005).

Het in bepaalde situaties aanduiden van eergerelateerde moord als 'traditiemoord' wordt door sommige Turkse wetenschappers afgewezen als een poging om het probleem te lokaliseren in een geïsoleerd, 'achtergebleven' deel van de samenleving en zo de ogen te sluiten voor het voorkomen van het verschijnsel elders in Turkije, of in het 'echte' – moderne – Turkije (b.v. Koğacıoğlu, 2004; Anil e.a., 2005). Dit is ook het standpunt van KA-MER, een Turkse vrouwenorganisatie die al jaren strijdt tegen (eergerelateerd) geweld tegen vrouwen en die met name actief is in het oosten van Turkije. KA-MER stelt voorts dat 'eer', een concept dat in principe een positieve connotatie heeft, geen motief is, maar een 'dekmantel' waarmee andere motieven en doelen worden gemaskeerd. Door moord met een beroep op eer zou bijvoorbeeld incest voor de omgeving verborgen worden gehouden. Pervizat (2005) wijst daarnaast op mogelijke financiële motieven, zoals het ontnemen van erfrechten aan vrouwen.

Door de bovenbeschreven discussie heen speelt de vraag in hoeverre religie een rol speelt in de legitimering van eergerelateerd geweld tegen vrouwen (İlkkaracan, 2001; Kuraner, 2002; Pervizat 2005). İlkkaracan (2001) heeft in Oost-Turkije een representatief onderzoek gedaan naar verschillen in acceptatie en gebruik van geweld tegen vrouwen uit naam van eer. Zij komt tot de conclusie dat eergerelateerd geweld is geworteld in een patriarchale traditie en cultuur en dat deze traditionele denkbeelden in verschillende mate worden gereflecteerd in geloofsinterpretaties binnen de Islam. Vrouwenorganisatie KA-MER stelt echter dat alle godsdiensten met enige regelmaat worden gebruikt om vrouwen te onderdrukken en dat moord in de naam van eer één van de vormen is die onderdrukking krijgt. De kiem van eergerelateerd geweld ligt volgens haar echter niet in religie maar in het sociale systeem, dat zij als 'seksistisch' typeert (KA-MER, 2005). Het officiële standpunt van het Turkse Instituut voor Religieuze Zaken, dat

dit instituut op 8 maart 2005 (Internationale Vrouwendag) via een persbericht naar buiten heeft gebracht, luidt kort gezegd als volgt: in de Islam worden vrouwen en mannen als gelijke individuen beschouwd. Traditie- / eermoorden hebben sociale, culturele en economische oorzaken die samenhangen met geografische en historische factoren, maar hebben niets te maken met religie. Moord kan niet worden gerechtvaardigd door een beroep op religie.

Opvattingen over de legitimiteit van eermoord

In opdracht van het United Nations Development Programme (UNDP) is een kwalitatief onderzoek verricht naar opvattingen over eer in vier steden in Turkije (Istanbul, Sanliurfa, Batman, Adana) (Kardam, 2005). Er zijn 195 interviews gehouden (geen representatieve steekproef) met medewerkers van NGO's, professionals en 86 inwoners van de genoemde steden. De respondenten zijn vooral hoger opgeleide vrouwen, die al dan niet werken binnen de vrouwenopvang.

De auteurs hebben onderzocht in welke mate respondenten eermoord als verschijnsel begrijpen of legitimeren. De respondenten konden worden onderverdeeld in vier categorieën. Een groep respondenten vindt dat immoreel gedrag moet worden bestraft met moord. Een tweede categorie steunt eermoord voorwaardelijk. Deze respondenten hebben begrip voor moord als overspel is bewezen en/of de maatschappelijke druk vanuit de omgeving ondraaglijk is. Een derde groep wijst eveneens op ondraaglijke maatschappelijke druk, maar vindt eermoord alleen onvermijdelijk als de dader arm en ongeschoold is, omdat deze geen andere bronnen zou hebben om eer aan te ontlennen. Een vierde groep respondenten wijst eermoord zonder meer af. Binnen deze groep antwoorden sommigen dat 'oneervol gedrag' geen misdrijf is en dus niet bestraft mag worden. Anderen vinden, uit principe of uit religieuze overtuiging, dat een mens niet gerechtigd is het leven van een ander mens te nemen (Kardam, 2005).

In het kader van een survey-onderzoek van de Dicle Universiteit in Diyarbakir (Sir, 2005)⁴⁰ is een steekproef van 423 mensen uit twee provincies in Oost-Turkije geïnterviewd. Mannen zijn hierin oververtegenwoordigd. De meeste respondenten (84%) vinden dat een getrouwde vrouw die overspel pleegt bestraft moet worden, ongeacht of het om een familielid gaat. Ruim één op de drie respondenten vindt dat moord een passende straf is. De onderzoekers hebben geen significante verschillen gevonden tussen mannen en vrouwen of tussen jongeren en ouderen. Ook zijn er geen verschillen tussen bewoners van Koerdische, Zaza⁴¹, Alevietische en Arabische dorpen, zodat Sir tot de conclusie komt dat opvattingen over eerge relateerd geweld niet specifiek tot één etnische groep beperkt zijn, maar in de onderzochte regio een breed draagvlak hebben. Naarmate respondenten hoger zijn opgeleid, neemt het draagvlak voor bestraffing en moord op een overspelige vrouw af. Voor vrouwen is dit effect sterker dan voor mannen (Sir, 2005).

4.1.2 Andere vormen en gerelateerde verschijnselen

Hoewel de nadruk in Turkije ligt op moord als vorm van eerge relateerd geweld, worden in de Turkse literatuur ook andere vormen genoemd, zoals verminking en mishandeling (bijvoorbeeld Sir, 2005).

⁴⁰ Persoonlijke communicatie met A. Sir en informatie op www.evrensel.net, december 2005.

⁴¹ 'Koerdisch' wordt gebruikt als verzamelnaam voor verschillende dialecten, waaronder Zaza.

In tegenstelling tot de situatie in Groot-Brittannië en Duitsland worden *gedwongen huwelijken* in Turkije in de regel niet als vorm van eergerelateerd geweld genoemd, maar sommige onderzoekers brengen eermoord wel in verband met gedwongen huwelijken en kindhuwelijken (b.v. Yıldız en Ressler, 2004). Eermoord kan bijvoorbeeld volgen op de weigering van een door de ouders opgelegd huwelijk (Sir, 2005). Uit de survey van Sir blijkt overigens dat veruit de meeste respondenten in Diyarbakir en Mardin, twee provincies in Oost-Turkije, eermoord op een meisje in een dergelijke situatie afkeuren. Kuraner (2002) beschouwt eergerelateerd fysiek geweld en gedwongen (kinder)huwelijken als afzonderlijke instrumenten ter controle van de vrouwelijke seksualiteit (zie ook İlkkaracan, 2001). Een verschijnsel dat in Turkije steeds meer in verband wordt gebracht met eergerelateerd geweld is *suicide*. Met name meisjes die de familie-eer hebben geschonden zouden zelfmoord plegen onder druk van de familie. Daarnaast wordt vermoed dat een deel van de geregistreerde suicides in werkelijkheid moordzaken betreft. Dit geldt ook voor sterfgevallen die als ‘ongeluk’ zijn geregistreerd (Kuraner, 2002; Yıldız, 2003; Pervizat, 2005; TBMM, 2006). Het begrip *huiselijk geweld* wordt in Turkije onder meer gebruikt door Amnesty International. Door in de campagne tegen geweld tegen vrouwen het begrip ‘eer’ niet te gebruiken, beoogt men te vermijden dat geweld tegen vrouwen in Turkije als ‘exotisch verschijnsel’ wordt gezien (Curry, 2005).

4.1.3 Eergerelateerd geweld in de migratiecontext

In Turkije wordt gesproken over eergerelateerd geweld onder binnenlandse migranten die van het platteland in het (Zuid-)Oosten naar de stad zijn verhuisd en dit verschijnsel in de steden ‘importeren’ (Erman e.a., 2002; Akman, 2005; TBMM, 2006). Ook wordt gesteld dat juist de migratie, binnen het eigen land of bijvoorbeeld naar West-Europa, leidt tot een toename van de kans op geweld, wanneer dit een botsing van het eigen waardensysteem met dat van de nieuwe omgeving oplevert (Koçtürk, 1992; Tezcan, 2000; Akpınar, A., 2003; Koğacıoğlu, 2004). Ook kan dit het gevolg zijn van statusverlies door de migratie, waardoor eer belangrijker wordt. Volgens İlkkaracan (2000) verliezen migranten in West-Turkije vaak de status die zij hadden in Oost-Turkije, onder meer omdat zij in West-Turkije meestal werk vinden in de onderste lagen van de arbeidsmarkt. Pervizat (2005) constateert dat eermoord na remigratie ook voorkomt en refereert daarbij aan Turkse meisjes die beschuldigd worden van eerschending en die vanuit Zweden naar Turkije worden gebracht, om daar te worden vermoord.

4.2 Aard en omvang

4.2.1 Aantallen en kenmerken van gevallen van eergerelateerd geweld

Eer- en traditiemoord

In navolging van nationaal en internationaal opererende NGO's heeft de Turkse Tweede Kamer in 2005 aangedrongen op onderzoek dat inzicht geeft in de aard en omvang van eergerelateerd geweld in Turkije. Naar aanleiding van een aantal moties over geweld tegen vrouwen, traditie- en eermoord, is op 18 mei 2005 een parlementaire onderzoekscommissie ingesteld, die de taak kreeg de achtergrond van deze verschijnselen te onderzoeken en voorstellen te ontwikkelen voor het

aanpakken ervan (TBMM, 2005). Deze commissie heeft in 2006 een rapport uitgebracht. Bij het vaststellen van de omvang van de problematiek is in dit rapport gebruik gemaakt van registraties van (pogingen tot) *moord en doodslag*, waarbij eer en/of traditie als motief een rol speelde (TBMM, 2006). Het gaat om verdachtenregistraties van de politie en daderregistraties van de gendarmerie. Globaal gezien vormen de steden het werkkterrein van de politie, terwijl de gendarmerie op het platteland actief is.⁴² Bij het registreren wordt niet steeds een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de juridische omschrijvingen van ‘moord’ (iemand met voorbedachten rade van het leven beroven) en ‘doodslag’ (iemand van het leven beroven door nalatigheid of schuld). In het rapport van de commissie gebruikt men de term die in de volksmond voor moord wordt gebruikt.

In de registraties vindt de toekenning van het etiket eer/traditie plaats op basis van de bevindingen van de dienstdoende beambte. Gestandaardiseerde formulieren zijn er niet. Het kan onder meer gaan om zaken als (poging tot) moord/doodslag in reactie op overspel, verkrachting, conflicten rond een huwelijk en ‘eerschending’ in het algemeen. Ook waarschuwt de commissie dat de gegevens onvolledig zijn, omdat niet alle moorden worden aangegeven. Bovendien bestaat het vermoeden dat een aanzienlijk deel van de eer/traditiemoorden geregistreerd is als ‘suicide’ of ‘ongeluk’ (TBMM, 2006). Onderstaande cijfers kunnen daarom hooguit als een indicatie van de prevalentie van eer- of traditiegerelateerd geweld in Turkije worden beschouwd. De commissie doet dan ook aanbevelingen voor verbetering van de registratie in de toekomst.

De gendarmerie heeft alle geweldsdelicten op het platteland tussen 1 januari 2001 en 31 oktober 2005 (4.665 zaken van moord/doodslag en 897 gevallen van pogingen tot moord/doodslag) geanalyseerd. Geconcludeerd wordt dat aan 408 (zeven procent) van alle 5.562 zaken die de gendarmerie heeft bekeken een ‘erekwestie’ ten grondslag lag. In deze 408 zaken vielen 505 slachtoffers. In het werkgebied van de politie telde de politie tussen 2000 en 2005 1.091 eer- en/of traditiemoordzaken (pogingen daartoe zijn hier niet meegeteld), met 1.190 slachtoffers (TBMM, 2006). Een tweede recente studie naar eermoord is die van Çakır e.a. (2004). Het betreft een onderzoek waarin gevallen van moord en doodslag in de relatiesfeer opnieuw zijn bekeken, nadat er hoger beroep was aangetekend. De onderzochte casussen zijn afkomstig uit het gehele land. In acht procent van de ruim 2.400 bestudeerde zaken (1995-2000) bleek sprake te zijn geweest van het aanvoeren van eer als drijfveer⁴³ voor het iemand van het leven beroven. In de periode waarin de zaken speelden was dit motief echter nog een grond voor strafvermindering. Mogelijk is ‘eer’ daardoor vaker als motief aangevoerd dan in werkelijkheid het geval was.

Gedwongen huwelijken

In 2001 concludeerde İlkaracan, op basis van een onderzoek in Oost-Turkije onder 599 vrouwen, dat 51 procent van hen was gehuwd zonder dat zij daaraan hun goedkeuring hadden gegeven en dat 46 procent zelfs niet was geraadpleegd over de partnerkeuze of het huwelijk. Ruim de helft van de ondervraagde vrouwen had haar huidige echtgenoot voor de huwelijksceremonie nog niet ontmoet.

⁴² Enkele uitzonderingen daargelaten.

⁴³ De definitie van drijfveer volgens het Turkse strafrecht luidt: ‘The factor related to the inner psychological state of an individual, that directs one’s behaviour and leads to a behavioural decision producing a result as defined in the type of crime. As such, it is different from pre-meditated intention, and it can involve feelings of fury, anger, cupidity, revenge, jealousy, poverty, brutality, compassion or love’ (op basis van Dönmezer en Erman, 1997, waarnaar door Çakır e.a., 2004, verwezen wordt).

Suicide

Suicide-percentages wereldwijd zijn voor mannen hoger dan voor vrouwen. Dat geldt ook voor Turkije, maar regionaal zien we een opvallende uitzondering. In de provincie Batman in het Oosten van Turkije, valt op dat vrouwen vaker zelfmoord plegen dan mannen. Driekwart van het aantal gevallen van zelfdoding en viervijfde van de pogingen tot suicide betreft een vrouw (Sev'er en Erkan 2004; zie ook Sir, 2003). Ook de eerdergenoemde parlementaire onderzoekscommissie rapporteert dat suicide het vaakst voorkomt onder jonge vrouwen in Batman. Bijna de helft van hen is ongehuwd (TBMM, 2006). Devrimci-Özgüven en Sayıl (2003) stellen vast dat met name jonge vrouwen in Turkije een risicogroep vormen. Terwijl Sev'er nog voorzichtig is met haar conclusies – zij stelt dat suicide in de regio te maken heeft met het gevoel van onvrijheid dat vrouwen hebben – wijzen andere onderzoekers op de mogelijkheid dat vrouwen door de familie gedwongen worden tot hun daad (Kuraner, 2002; Pervizat, 2003). Yıldız (2003) meent dat vrouwen zelf kiezen voor suicide om de eer te redden, maar geeft ook aan dat moord ook wel als zelfmoord wordt 'verpakt'.

Andere vormen van (eengerelateerd) geweld

De eerdergenoemde vrouwenhulporganisatie KA-MER houdt bij hoeveel vrouwen bij de telefonische hulplijn van KA-MER een hulpverzoek doen. In de periode augustus 1997 tot december 2005 ontving KA-MER 2.256 hulpaanvragen in verband met diverse vormen van al dan niet eengerelateerd (huiselijk) geweld.⁴⁴ Voorts geeft de organisatie aan dat in de periode 2002 tot 2005 84 cliënten met de dood werden bedreigd. Eén geval van eermoord is in deze periode vastgesteld (KA-MER, 2005).

Voor alle bovengenoemde cijfers geldt dat zij het werkelijke aantal gevallen van eengerelateerd geweld zeer waarschijnlijk onderschatten. Pervizat (2005) wijst bijvoorbeeld op de grote terughoudendheid van de omgeving van slachtoffers om aangifte te doen. In een gemeenschap waarin niet het individu, maar de familie centraal staat, is aangifte doen tegen een geweldsmisdrijf dat door de omgeving is geregisseerd, sociale zelfmoord (Soyaslan, 1999). Aan de andere kant moet rekening worden gehouden met de kans op overschatting van het aantal eengerelateerde moorden, gezien het feit dat moord voor 2005 minder zwaar werd bestraft als daarvoor eer als drijfveer naar voren werd gebracht.

4.2.2 Kenmerken van slachtoffers van eer/traditiemoord

Geslacht

Terwijl in Groot-Brittannië en Duitsland de nadruk wordt gelegd op vrouwen als slachtoffers, wordt in Turkije ook nadrukkelijk aandacht besteed aan mannelijke slachtoffers van eengerelateerd geweld. Volgens de inventarisatie van de Turkse parlementaire onderzoekscommissie (TBMM, 2006, zie hiervoor) waren de meeste (355, 70%) van de 505 slachtoffers van eer/traditiemoord/doodslag of poging daartoe in het werkgebied van de gendarme volwassen mannen, de overige slachtoffers (150, 30 %) waren vrouwen en kinderen (138 vrouwen en meisjes en 12 jongens). Ook volgens de politieregistratie waren de meeste van de 1.190 slachtoffers volwassen mannen (669, 56 %) Daarnaast zijn in het werkgebied van de politie 41 minderjarige jongens, 50 minderjarige meisjes en 430 volwassen

⁴⁴ <http://www.kamer.org.tr/istatistik/AYH%20tr.doc>

vrouwen slachtoffer geworden. Het feit dat men ook zaken als moord in het kader van bloedwraak heeft meegeteld, een verschijnsel dat vooral mannelijke slachtoffers maakt, is waarschijnlijk mede de oorzaak van deze bevindingen. Echter, in het onderzoek van Çakır e.a. (2004) waren de meeste slachtoffers ook mannen, maar daarbij ging het om moord en doodslag in verband met relaties van seksuele aard en niet om bloedwraak (zie ook Pervizat, 2005).

Leeftijd

Volgens de politieregistratie die is geanalyseerd door de parlementaire onderzoekscommissie (TBMM, 2006) is de helft van de 480 vrouwelijke slachtoffers tussen nul en dertig jaar oud, waarbij de meesten jongvolwassen zijn. Bij de 710 mannelijke slachtoffers is meer dan de helft tussen nul en 35 jaar oud. Ook in het onderzoek van Çakır e.a. (2004) is een groot deel van de slachtoffers jongvolwassen (36 % was tussen de 18 en 30 jaar oud). De meeste vrouwen die de weg naar de vrouwenhulporganisatie KA-MER hebben gevonden zijn tussen de 15 en 35 jaar (KA-MER, 2005). KA-MER heeft tevens casussen geïnventariseerd op basis van krantenberichten in de periode 2003-2005. De inventarisatie betreft gevallen van gedwongen zelfmoord, verminking en bedreiging. KA-MER speelde geen rol in de hulpverlening. De organisatie komt tot de conclusie dat de helft van de slachtoffers jonger was dan 25 jaar (KA-MER, 2005). Sommige onderzoekers, zoals Pervizat, rekenen ook zuigelingen die na een buitenechtelijke zwangerschap door de familie worden gedood, tot de slachtoffers (Pervizat, 2005).

Burgerlijke staat van vrouwelijke slachtoffers

Volgens de gegevens van de gendarme was 62 % van de 138 vrouwelijke slachtoffers van eer/traditiemoord gehuwd, 31 % ongehuwd en 7 % weduwe. In de niet-representatieve, kwalitatieve studie van Kardam (2005) (zie hiervoor) worden zes categorieën van vrouwelijke slachtoffers onderscheiden:

- getrouwde vrouwen met een buitenechtelijke relatie;
- getrouwde vrouwen die met een andere man weglopen;
- getrouwde vrouwen die bij hun echtgenoot weggaan of echtscheiding aanvragen;
- gescheiden vrouwen die een nieuwe relatie krijgen;
- jonge ongetrouwde vrouwen die een relatie krijgen;
- jonge ongetrouwde vrouwen die weglopen met een man;
- vrouwen (getrouwd of ongetrouwd) die worden ontvoerd en/of verkracht.

De respondenten uit dit onderzoek menen dat ongetrouwde vrouwen een groter risico lopen dat hun gedrag als normoverschrijdend wordt getypeerd, maar dat een dergelijke typering voor getrouwde vrouwen vaker tot geweld met dodelijke afloop zal leiden. In het algemeen bestaat het idee dat de moord op een ongehuwd meisje dat een relatie heeft, te voorkomen is door middel van een huwelijk, hetzij met haar vriend, hetzij met een andere, door de familie aangewezen, man. Ook in gevallen van verkrachting kan een huwelijk als strategie voor eerherstel worden gebruikt. In beide gevallen is het van groot belang of het meisje in verwachting is. Is dat het geval, dan loopt het meisje een groot risico om te worden gedood. Als een huwelijk niet mogelijk is omdat de verkrachter is getrouwd, lopen zowel de verkrachter als zijn slachtoffer gevaar. Als een huwelijk wel mogelijk is spelen eventuele statusverschillen tussen de families een belangrijke rol bij de onderhandelingen hierover (Kardam, 2005).

Overigens kunnen ook de familieleden van (vermeende) eerschenders risico's lopen, omdat zij medeverantwoordelijk worden gehouden voor het gedrag van een familielid, of omdat ze bijvoorbeeld eermoord weigeren uit te voeren of de (vermeende) eerschender in veiligheid brengen. Zij kunnen uit de familie of de gemeenschap worden verstoten of zelf het slachtoffer worden van geweld. Juist door het risico dat de hele familie op het gedrag van één lid wordt afgerekend, bezwijken daders dikwijls voor de druk van de omgeving om eermoord te plegen (Kardam, 2005; Pervizat, 2005).

Opleidingsniveau

De gegevens van de gendarmerie die de parlementaire onderzoekscommissie heeft bestudeerd, laten zien dat van de 138 geregistreerde vrouwelijke slachtoffers 16 % analfabeet was, 66 % de basisschool had afgemaakt en 18 % een hogere of niet nader gespecificeerde vorm van opleiding had gevolgd (TBMM, 2006). Veruit de meeste vrouwen waren huisvrouw. Ook vrouwelijke slachtoffers die bekend zijn bij de hulporganisatie KA-MER zijn overwegend laag opgeleid: in een rapport van KA-MER uit 2005 meldt de organisatie dat 84 vrouwen hulp kregen in verband met een dreigende eermoord in de drie voorafgaande jaren. Van hen waren er 26 analfabeet; 14 anderen konden weliswaar lezen en schrijven, maar waren nooit naar school geweest; 25 vrouwen hadden de basisschool afgemaakt, 14 hadden de middelbare school doorlopen en twee vrouwen waren hoog opgeleid maar afkomstig uit families met weinig of geen scholing (KA-MER, 2005). Hierbij moet wel worden bedacht dat de gendarmerie op het platteland en KA-MER vooral in Oost-Turkije actief is, waar het gemiddelde opleidingsniveau sowieso lager ligt dan in de steden.

Regio van herkomst

De cijfers van de gendarmerie en de politie wijzen erop dat een groot deel van de slachtoffers van (poging tot) eer/traditiemoord of doodslag afkomstig is uit Zuid, Oost of Zuid-Oost Turkije (TBMM, 2006). Volgens de politieregistratie waren de slachtoffers van moord/doodslag in de steden geboren in de volgende regio's (onderstaande percentages zijn gebaseerd op de 1.181 slachtoffers van wie de geboorteregio bekend is):

- Oost-Turkije: 19 %
- Centraal-Turkije: 19 %
- Zuid-Oost Turkije: 17 %
- West-Turkije: 14 %
- Zuid-Turkije: 10 %
- Noord-Turkije: 12 %
- Noord-West Turkije: 9 %

De gegevens van de gendarmerie laten zien dat de *vrouwen en kinderen* die op het platteland slachtoffer werden van (poging tot) moord/doodslag in verband met eer, geboren zijn in de volgende regio's (onderstaande percentages zijn gebaseerd op de 102 vrouwen en kinderen van wie de geboorteregio bekend is):

- Noord-Turkije: 24 %
- Oost-Turkije: 17 %
- Zuid-Turkije: 15 %
- West-Turkije: 15 %
- Zuid-Oost Turkije: 13 %

- Noord-West Turkije: 9 %
- Centraal-Turkije: 9 %

Studies die niet specifiek gericht zijn op eengerelateerd geweld wijzen op een hogere prevalentie van geweld tegen vrouwen Oost en Zuid-Oost Turkije (Sir, 2003; Mayda en Akkus, 2004; Sev'er, 2005; zie ook KA-MER, 2005).

Voor de hogere aantallen slachtoffers van eer- en traditiemoord in Zuid/Oost Turkije worden verschillende verklaringen gegeven. Gewezen wordt onder andere op de meer traditionele leefwijze van de bevolking, waar feodale structuren nog een rol zouden spelen, de economische achterstand, het gemiddeld lage opleidingsniveau en de instabiliteit in deze gebieden als gevolg van het conflict tussen de Koerdische Arbeiderspartij PKK en de Turkse overheid (İlkkaracan, 2001; Yıldız, 2003; Curry, 2005; KA-MER, 2005). Ook noemt bijvoorbeeld Yıldız (2003) het feit dat tot voor kort eenvoudig strafvermindering kon worden verkregen bij moord met 'eer' als motief. De suggestie dat eer/traditiemoord voornamelijk een probleem zou zijn van de Koerden, die overwegend in de genoemde gebieden wonen, wordt door onderzoekers van de hand gewezen (İlkkaracan, 2001; Koğacioğlu, 2004; Sir, 2005; zie ook Gezik, 2003⁴⁵). Het feit dat veel slachtoffers afkomstig zijn uit Zuid- en Oost-Turkije neemt niet weg dat eermoord ook voorkomt in de steden.

4.2.3 Daders/verdachten van eer/traditiemoord en hun motieven

Geslacht

Zowel de analyses van de parlementaire onderzoekscommissie van politie- en gendarmeregistraties als het onderzoek naar hoger beroepszaken wijzen uit dat daders (gendarmeregistratie)/verdachten (politieregistratie en het genoemde onderzoek) vooral mannen zijn, of zij nu vrouwen of mannen als slachtoffers hebben (TBMM, 2006 respectievelijk Çakir e.a., 2004). Het gaat hier om alle personen van wie bekend is dat zij bij het misdrijf betrokken waren. Volgens Tezcan (2000) betreft het (ex-)echtgenoten, vaders, broers en andere mannelijke familieleden van het slachtoffers, zoals ooms. Pervizat (2005) wijst erop dat ook vrouwen (mede-) aanstichters kunnen zijn en in het familie-overleg dat eventueel aan de moord voorafgaat een belangrijke rol kunnen spelen.

Leeftijd

Meer dan de helft van zowel de mannelijke (1.413) als de vrouwelijke verdachten (180) van eengerelateerde moord/doodslag in de politieregistratie was tussen 19 en 35 jaar oud (de aantallen betreffen alleen degenen van wie de leeftijd bekend is).

Regio van herkomst

Volgens de daderregistraties van de Turkse gendarmerie en de verdachtenregistraties van de Turkse politie is meer dan de helft van de daders/verdachten geboren in Zuid-, Oost- of Zuid-Oost Turkije (TBMM, 2006). De cijfers worden in het rapport echter niet gerelateerd aan inwonertallen.

⁴⁵ Dit betreft een vergelijkende studie tussen Nederland, Duitsland en Turkije, die door het Nederlands Centrum Buitenlanders is uitgegeven.

De politieregistratie geeft de volgende verdeling van verdachten naar geboorteregio (onderstaande percentages zijn gebaseerd op de 1.584 verdachten van wie de geboorteregio bekend is):

- Zuid-Oost Turkije: 24 %
- Oost-Turkije: 21 %
- Centraal-Turkije: 15 %
- West-Turkije: 11 %
- Zuid-Turkije: 11 %
- Noord-Turkije: 10 %
- Noord-West Turkije: 8 %

Volgens de gendarmeregistratie zijn de daders geboren in de volgende streken (onderstaande percentages zijn gebaseerd op de 228 daders van wie de geboorteregio bekend is):

- Oost-Turkije: 23 %
- Zuid-Oost Turkije: 23 %
- Noord-Turkije: 14 %
- West-Turkije: 11 %
- Centraal-Turkije: 10 %
- Zuid-Turkije: 9 %
- Noord-West Turkije: 8 %

Hoewel de meeste daders/verdachten geboren zijn in Oost-, Zuid- of Zuid-Oost Turkije is het niet zo dat de meeste eer/traditiemoorden ook in deze regio's gepleegd zijn. De gegevens van de gendarme laten zien dat de 138 *zaken* van (poging tot) moord/doodslag in verband met eer op *vrouwen en kinderen* als volgt zijn verdeeld over het platteland van Turkije:

- West-Turkije: 20 %
- Noord-West Turkije: 17 %
- Noord-Turkije: 17 %
- Centraal-Turkije: 12 %
- Zuid-Turkije: 12 %
- Oost-Turkije: 12 %
- Zuid-Oost Turkije: 11 %

Waarschijnlijk is dit verschil te verklaren door interne migratie van de daders/verdachten (zie hiervoor).

Overige kenmerken

Behalve over het geslacht en het gebied van herkomst is er weinig informatie over dader/verdachte-kenmerken voorhanden. Weliswaar proberen de auteurs van het parlementaire onderzoeksrapport op basis van registraties een beeld te geven, maar vaak zijn die registers niet volledig. Bij de uitspraak, bijvoorbeeld, dat 43% van de 234 daders/verdachten in de registratie van de Turkse gendarme slechts de basisschool heeft afgemaakt, moet worden aangetekend dat voor 45% van de geregistreerde personen geen informatie over de gevolgde opleiding bekend was (TBMM, 2006). Hetzelfde geldt voor het onderzoek naar hoger beroepszaken van Çakir e.a. (2004). In dit laatste onderzoek bleek 60% van de daders getrouwd te zijn en 26% alleenstaand, gescheiden of weduwnaar. Over de rest ontbreekt informatie. Ruim de helft had een baan, 11% was werkloos en 33% gepensioneerd. Bijna de

helft van de daders was tussen 18 en 30 jaar oud, een derde deel was tussen dertig en vijftig jaar. De meeste daders hadden geen crimineel verleden. De generaliseerbaarheid van deze bevindingen is echter beperkt omdat hier een specifieke groep gevallen is bestudeerd. Pervizat (2005) stelt op grond van haar onderzoek dat daders vaak minderjarige jongens zijn, die handelen in opdracht van hun familie. Volgens haar kan er enige tijd overheen gaan voordat bijvoorbeeld roddels over het gedrag van een vrouw resulteren in moord. In de recent herziene Turkse strafwet is het aanzetten tot moord ‘met “traditie” als drijfveer’ strafbaar gesteld en worden familiehoofden extra zwaar gestraft wanneer blijkt dat zij opdracht aan een minderjarige hebben gegeven om eermoord te plegen (Anil e.a., 2005). Wellicht komen hierdoor in de toekomst meer empirische gegevens over ‘aanstichters’ of mede-daders beschikbaar. Overigens onderstrepen Kardam (2005) en Pervizat (2005) dat daders in het algemeen net zo goed beschouwd kunnen worden als slachtoffer van een waardensysteem dat geweld legitimeert.

Motieven

De inventarisatie van de parlementaire onderzoekscommissie (TBMM, 2006) geeft een nader inzicht in de motieven die worden aangevoerd ter legitimering van eer/traditiegerelateerde misdrijven. In de politieregistratie wordt onderscheid gemaakt naar moord/doodslag met als motief ‘eer’ (niet nader gespecificeerd), ‘huiselijk geschil’, ‘buitenechtelijke relatie’, ‘bloedwraak’, ‘verkrachting’, ‘seksuele molestatie’, conflicten voorkomend bij het arrangeren van een huwelijk en een categorie ‘overig’ (zie tabel 1). Waarschijnlijk leidt het ontbreken van gestandaardiseerde registratieformulieren ertoe dat sommige politiebeamten ‘eer’ als motief hebben geregistreerd, terwijl anderen een specifiekere aanduiding in de registratie hebben opgenomen.

Tabel 1 Eer/traditie-gerelateerde motieven in de politieregistratie voor moord/doodslag

Motief	aantal	percentage
eer	322	29
huiselijk geschil	318	29
buitenechtelijke relatie	159	15
bloedwraak	109	10
verkrachting	36	3
seksuele molestatie	95	9
conflict rond huwelijk	33	3
Overig	19	2
Totaal	1091	100

Bron: Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2006

In de politieregistraties wordt geen onderscheid gemaakt tussen zaken waarin iemand met voorbedachten rade is gedood en zaken waarin dit niet het geval was. De vraag of het misdrijf is voorbereid – al dan niet door de familie – kan dus niet beantwoord worden.

4.3 Aanpak door de overheid

4.3.1 *Wettelijke maatregelen*

Zoals aan het begin van dit hoofdstuk is gememoreerd, is in 2005 het Turkse Wetboek van Strafrecht gewijzigd. Daarvoor, in 2002, is het Turkse Burgerlijk Wetboek aangepast. Deze wijzigingen houden verband met de onderhandelingen die Turkije voert met de Europese Unie, over toetreding tot de EU (zie Koğacıoğlu, 2004; Curry, 2005). Volgens het nieuwe Burgerlijk Wetboek hebben de man en de vrouw binnen het gezin een gelijkwaardige positie. Ook is een religieus huwelijk alleen nog geldig na een burgerlijk huwelijk. Als bewijs voor een burgerlijk huwelijk ontbreekt, wordt de sluiting van een religieus huwelijk als een misdrijf beschouwd, waaraan ook de geestelijk verzorger die dit type huwelijk sluit schuldig is (Anil e.a., 2005). Ook is vastgesteld dat internationale bepalingen over mensenrechten, zoals vastgelegd in internationale verdragen, boven binnenlandse wetgeving gaan. Dit betekent dat een resolutie die bijvoorbeeld door de VN is aangenomen in de Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW) nu met voorrang binnen de nieuwe wet geïmplementeerd wordt. In de besluitvorming hebben landen – ook Turkije – zich geëngageerd aan de strijd tegen vrouwendiscriminatie, maar tot voor kort was de CEDAW-resolutie ondergeschikt aan nationale, discriminatoire wetgeving. Via een amendement bij de Turkse grondwet heeft de Turkse overheid zich verplicht tot de bevordering van gelijkheid tussen mannen en vrouwen, niet alleen in de wetgeving, maar ook in de praktijk (TBMM, 2005).

Een belangrijke wijziging van het Turkse Wetboek van Strafrecht is dat 'bloedwraak' en moord 'met "traditie" als drijfveer' worden bestraft met een levenslange gevangenisstraf.

Eerschending door het slachtoffer als motief leidt niet meer tot strafvermindering voor de dader. Voorts wordt in geval van moord waarvoor de familie goedkeuring heeft gegeven niet alleen degene die de moord pleegde gestraft, maar kunnen alle betrokken familieleden, met name het hoofd van de familie, gestraft worden.

Wanneer de dader minderjarig is, wordt het hoofd van de familie (nog) zwaarder bestraft. Ook is overspel in het nieuwe Wetboek van Strafrecht niet meer strafbaar gesteld. Overigens bestaat wel kritiek op de introductie van het begrip 'traditiemoord' in het strafrecht, in plaats van het begrip 'eermoord', omdat dit de indruk zou wekken dat het verschijnsel beperkt is tot bepaalde regio's. Dat kan in de praktijk verschillende soorten eermoord uitsluiten van strafverzwaring (Anil e.a., 2005; Curry, 2005; Pervizat, 2005).

De parlementaire onderzoekscommissie erkent dat een aantal belangrijke wijzigingen is doorgevoerd van wetten die de machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen bestendigen, maar stelt dat voor een verandering van de praktijk een cultuuromslag nodig is (TBMM, 2006). Vrouwenhulporganisatie KA-MER (2005) stelt dat, om de implementatie van de nieuwe wetgeving te versoepelen, verdere samenwerking tussen de overheid, de kinderbescherming, de advocatuur, gemeenten, de politie en particuliere organisaties en NGO's belangrijk is. De overheid zou de implementatie moeten monitoren. Curry (2005) noemt een zaak waarin alle acht personen die hebben deelgenomen aan een familieberaad zijn veroordeeld tot lange gevangenisstraffen. De uitslag van het hoger beroep was echter nog niet bekend.

4.3.2 *Andere overheidsmaatregelen*

Andere maatregelen van de overheid op het terrein van eengerelateerd geweld hebben betrekking op slachtofferhulp. Er zijn (nog) geen programma's gericht op (potentiële) daders.

Het zogenoemde Staatsministerie voor Vrouwen en Familiezaken heeft opvangfaciliteiten voor slachtoffers van psychische, seksuele, lichamelijk en economische uitbuiting. Tussen 2003 en mei 2005 is het aantal opvangcentra verdubbeld van acht naar zestien huizen. Vier centra voor vrouwen moesten nog voor het einde van 2005 worden geopend. Binnen de centra krijgen slachtoffers psychische en juridische steun, wordt economische onafhankelijkheid bevorderd door toeleiding naar de arbeidsmarkt en wordt, waar vrouwen kiezen voor terugkeer naar de partner of familie, bemiddeling geboden. Een andere maatregel die de Turkse overheid onlangs heeft genomen, is de wettelijke verplichting van gemeenten met meer dan 50.000 inwoners om opvanghuizen voor vrouwen te openen. Zo ontstaat er, naast regionale opvangfaciliteiten die onder de landelijke overheid of particuliere vrouwenopvang vallen, een netwerk van lokale noodhuisvesting (TBMM, 2006). De landelijke opvanginstellingen zijn inmiddels begonnen samen te werken met particuliere organisaties (zie hierna).

Hoewel onder meer uit het rapport van de parlementaire onderzoekscommissie blijkt dat, wanneer een brede definitie van eer/traditiemoord wordt gebruikt, een grote groep slachtoffers van eengerelateerd geweld man is, heeft de overheid nog geen maatregelen genomen gericht op (potentiële) mannelijke slachtoffers. Mogelijke verklaringen hiervoor zijn dat deze en andere verkennende studies van recente datum zijn en dat de activiteiten van de overheid deels het resultaat zijn van de lobby van vrouwenorganisaties. Het is mogelijk dat, nu een verschijnsel als bloedwraak door de parlementaire onderzoekscommissie wordt geschaard onder eer/traditiemoord, er meer overheidsaandacht komt voor mannen als slachtoffers.

4.4 *Particuliere instanties*

De voor deze studie relevante particuliere organisaties, zowel lokaal, regionaal, nationaal als supranationaal actief, richten zich vooral op geweld tegen vrouwen, al dan niet in relatie tot (vermeende) eerschending. Verschijnselen als bloedwraak vallen buiten hun werkterrein. De activiteiten van de vrouwenorganisaties zijn te categoriseren in het voeren van publiekscampagnes, het bieden van praktische hulp aan bedreigde vrouwen en het geven van voorlichting aan vrouwelijke slachtoffers.

4.4.1 *Campagnes*

Verschillende organisaties, waaronder internationale organisaties als de UNDP en Amnesty International en NGO's als KA-MER en Women for Women's Human Rights (WWHR), hebben in de voorbije jaren campagne gevoerd tegen geweld tegen vrouwen en discriminatoire bepalingen in het burgerlijk recht en in het strafrecht. Ten eerste wilden zij dat wettelijke bepalingen die eengerelateerd geweld tegen vrouwen legitimeerden werden geschrapt. De aandacht ging vooral uit naar bepalingen die tot strafvermindering voor de dader van moord leidden, wanneer deze aannemelijk kon maken dat het slachtoffer seksuele normen had

overschreden of dat de moord niet met voorbedachte rade was gepleegd. Ten tweede werd campagne gevoerd tegen ongelijkheid van vrouwen in het burgerlijk recht, die mannen zou bevestigen in de gedachte dat zij superieur waren. Dit superioriteitsgevoel zou aan de basis liggen van geweld tegen vrouwen (Sarihan, 1999; Kardam, 2003; Curry, 2005; Pervizat, 2005). Zoals gezegd zijn inmiddels wijzigingen doorgevoerd in het Turkse burgerlijk recht en strafrecht.

4.4.2 Hulpverlening

De al vaker genoemde vrouwenorganisatie KA-MER die met name actief is in het Oosten van Turkije, heeft een telefonische hulpdienst en geeft daarnaast face-to-face ondersteuning aan vrouwen die zich als cliënt melden. Men werkt aan de vestiging van eenvoudig toegankelijke centra voor vrouwen in alle provincies in Zuid-Oost en Oost Turkije. Daarbij wordt samengewerkt met SHÇEK, het Instituut voor Sociale Diensten en Bescherming van Kinderen, dat onder het zogenoemde Staatsministerie voor Vrouwen en Familiezaken valt, en met name in de armere regio's van Turkije centra heeft. Ook maakt de organisatie gebruik van de gemeentelijke opvangfaciliteiten, die op basis van de nieuwe gemeentelijke wetgeving in alle middelgrote en grote steden worden geopend. In de provincies Diyarbakir en Mardin heeft KA-MER 'Emergency Intervention Teams' opgezet, die acuut inzetbaar zijn bij een melding van een op handen zijnde eermoord (KA-MER, 2005).

De individuele hulpverlening aan vrouwen kan juridische, praktische en/of psychische hulp betreffen. Juridische ondersteuning kan bestaan uit hulp bij het doen van aangifte van (eengerelateerd) geweld bij de politie. Praktische hulp bestaat bijvoorbeeld uit het helpen zoeken naar alternatieve woonruimte. Wanneer dat nodig is wordt de cliënt in staat gesteld een nieuw leven te beginnen in een andere provincie dan die waar haar familie woont. Vaker blijkt volgens KA-MER echter dat via een bemiddelingstraject, waarin de familie in de brede zin van het woord betrokken is, alternatieven voor eermoord gevonden kunnen worden. Essentieel daarbij is dat vrouwen steun krijgen van familieleden, zoals ooms, tantes, neven of nichten. De betreffende vrouwen krijgen van KA-MER psychische begeleiding. Familieleden die de cliënt willen steunen, krijgen hulp van een projectteam van KA-MER. Tegelijk wordt gewerkt aan het 'verminderen van maatschappelijke druk op het gezin', maar onduidelijk is wat men in dit kader precies doet. De begeleiding duurt voort tot voldoende zekerheid bestaat dat de vrouw veilig kan terugkeren naar haar familie. Wanneer er toch problemen rijzen, kan de cliënt contact opnemen met een advocaat, die juridische stappen tegen de familie kan zetten (KA-MER, 2005).

In het kader van hulpverlening wordt overigens ook wel gewezen op een mogelijke rol voor lokale leiders, zoals imams, bij het bemiddelen binnen of tussen families. Kardam (2005) waarschuwt dat dergelijke leiders soms juist de legitimiteit van geweld tegen vrouwen onderschrijven.

4.4.3 Voorlichting

De organisatie Women for Women's Human Rights (WWHR) organiseert activiteiten die vrouwen weerbaar moeten maken tegen (al dan niet eengerelateerd) geweld. Men richt zich op vrouwen die met enige vorm van geweld (fysiek, seksueel, psychisch of economisch) te maken hebben. Volgens de organisatie is

één van de belangrijkste problemen bij het voortduren van een geweldssituatie dat slachtoffers het geweld normaal en vaak terecht vinden. Daarom wil men vrouwen bewust maken van hun rechten en van de wijze waarop die rechten werden beperkt door bepaalde tradities. Dit moet leiden tot een groter gevoel van eigenwaarde en zelfvertrouwen bij de deelnemers en andere opvattingen over de heersende man-vrouw-verhoudingen, met als gevolg een grotere bereidheid om de praktijk daadwerkelijk te veranderen (Kardam, 2003).

Het programma van de WWHR bestaat uit een serie workshops. Deze hebben betrekking op de betekenis van mensen- en vrouwenrechten in het publieke en het privé-domein. Niet alleen de eigen rechten van de deelnemers binnen die domeinen komen aan de orde, maar ook de invloed die hun geïnternaliseerde normen hebben op de positie van hun kinderen. Het programma moet vrouwen ook voorzien van middelen om hun rechten uit te oefenen. Theoretische lessen worden daarom afgewisseld met vaardigheidstrainingen, zoals op het gebied van communicatietechnieken en organisatievaardigheden (Kardam, 2003).

De groepen deelnemers worden dusdanig samengesteld dat er in elk geval één leiderstypen in elke groep aanwezig is, die er na afloop van het programma voor zorgt dat de vrouwen bij elkaar blijven komen. Daarnaast wordt gestimuleerd dat deelnemers zelf de leerstof overdragen, door in hun eigen huis een vrouwengroep te beginnen. Zij worden daarbij langdurig ondersteund door de WWHR. Zo is binnen enkele jaren een wijd vertakt netwerk van vrouwengroepen ontstaan, waarin tussen 1998 en 2003 ongeveer 1.425 vrouwen participeerden (Kardam, 2003). Dat WWHR in heel Turkije actief is, is mede te danken aan de samenwerking met het eerder genoemde Instituut voor Sociale Diensten en Bescherming van Kinderen, dat met name in de armere regio's van Turkije centra heeft (Kardam, 2003).

4.5 Knelpunten in de aanpak van eengerelateerd geweld

In het voorgaande zijn al diverse knelpunten aangestipt die volgens Turkse onderzoekers en organisaties de bestrijding van eengerelateerd geweld in Turkije belemmeren. De genoemde knelpunten hangen deels samen met de visie die deze auteurs hebben op eengerelateerd geweld. Zo ligt volgens Soyaslan (1999) een belangrijke belemmering in de strijd tegen eer- en traditiemoorden, in de traditionele familiestructuur, waarin het verschijnsel in zijn visie wortelt. Moorden vinden plaats met toestemming van de familie en de daders zijn daardoor erg moeilijk te vinden. Doorgaans is niemand bereid te getuigen tegen de daders. Politie en justitie zijn voor aangifte afhankelijk van mensen die buiten de kring van de daders staan, of van het (beoogde) slachtoffer. Als iedereen zwijgt, zijn bloedsporen of kogels de enige aanwijzingen waarmee daders opgespoord kunnen worden (Soyaslan, 1999).

Volgens Pervizat (2005) is er sprake van een structurele maatschappelijke belemmering. Uit haar analyse van gerechtelijke uitspraken in eengerelateerde geweldzaken blijkt volgens haar dat traditionele opvattingen over de rol van vrouwen en de legitimiteit van geweld verankerd zijn in maatschappelijke instituties, zoals de politie en de rechtspraak. Dat betekent dat vrouwen nog altijd het risico lopen dat hun aangifte niet serieus wordt genomen en dat er fouten worden gemaakt in de afhandeling van aangiften en de verdere juridische procedure. Het komt bijvoorbeeld voor dat meisjes die van huis weglopen door de

politie terug naar de familie worden gebracht, terwijl zij dan juist het risico lopen door hun familie te worden gestraft (Pervizat, 2003; Pervizat, 2005). Ook de WWHR waarschuwt voor structurele belemmeringen waar de praktijk achterloopt op de letter van de wet. Veel vrouwen, met name op het platteland, zijn zich nauwelijks bewust van hun wettelijke positie en de vrouwenbeweging krijgt juist in die gebieden moeilijk voet aan de grond (Kardam, 2003). Een knelpunt dat hiermee samenhangt blijkt uit de bevinding in het kwalitatieve onderzoek van Kardam (2005), dat sommige vrouwen menen dat eengerelateerd geweld en opvattingen over eer überhaupt niet bestreden kunnen worden.

KA-MER wijst in dit verband op het belang van voorlichting in talen die door minderheidsgroepen worden gesproken en op de noodzaak van alfabetisering, al was het maar opdat vrouwen informatie over hun rechten kunnen lezen. Sir (2005) meent dat eengerelateerd geweld met name via scholing in algemene zin te bestrijden is. Auteurs zoals Tezcan (2000), die stellen dat eer- en traditiemoorden samenhangen met een laag regionaal ontwikkelingspeil, menen dat deze verschijnselen kunnen worden bestreden door de sociaal-economische ontwikkeling in deze gebieden te stimuleren. Pervizat (2005) stelt echter dat eengerelateerd geweld ook zonder 'import' in een stedelijke/moderne context voorkomt, en dat sociaal-economische ontwikkeling op die gevallen geen invloed heeft. Behalve aan de sociaal-economische ontwikkeling van een regio of migrantengroep besteden sommigen aandacht aan de economische positie van de vrouw ten opzichte van haar familie. Zij stellen dat het voor het tegengaan van eengerelateerd geweld van belang is dat vrouwen economisch minder afhankelijk worden van hun familie of partner. In dit verband pleit men ervoor om vrouwen te stimuleren de arbeidsmarkt op te gaan (b.v. Erman, 2002; TBMM, 2006).

4.6 Samenvatting en conclusies

Hieronder geven we de antwoorden op de onderzoeksvragen uit hoofdstuk 1 voor Turkije.

Inkadering en omschrijving van eengerelateerd geweld

In Turkije gaat de meeste aandacht uit naar zogenoemde eer- en traditiemoorden. Wetenschappers zijn het er niet over eens welke kenmerken eer- en traditiemoord precies van elkaar onderscheiden. Volgens de een betreft het respectievelijk moord die niet en moord die wel vooraf wordt gegaan door een familiebesluit, de ander stelt dat het gaat om moord in verband met controle op de vrouwelijke seksualiteit respectievelijk moord in verband met bloedwraak en familievetes. Waar sommigen de nadruk leggen op het verband met traditionele leefwijzen, stellen anderen dat eermoord ook in moderne leefgemeenschappen voorkomt. Dat men bij de recente wijziging in het Turkse Strafrecht heeft gekozen voor het begrip 'traditiemoord', heeft bij verdedigers van het laatstgenoemde standpunt dan ook kritiek opgeroepen.

Behalve aan eer- en traditiemoord wordt in Turkije aandacht besteed aan andere vormen van eengerelateerd geweld, zoals mishandeling. Gedwongen huwelijken en suïcide worden niet beschouwd als vormen van eengerelateerd geweld, maar worden er wel mee in verband gebracht, als mogelijke aanleiding respectievelijk een andere manier om de familie-eer te 'redden'. De meningen verschillen over de vraag of eengerelateerd geweld verband houdt met religie.

Onderzoek naar aard en omvang van eengerelateerd geweld

Gegevens uit de verdachtenregistraties van de politie (werkzaam in de steden) en de daderregistraties van de gendarmerie (werkzaam op het platteland) suggereren dat zich tussen 2000 en eind 2005 minstens een kleine 1500 gevallen van (poging tot) moord/doodslag met eer of traditie als motief hebben voorgedaan in Turkije. Er bestaat echter onduidelijkheid over de precieze wijze van registreren en alleen de registratie van de gendarmerie bevat ook pogingen tot moord/doodslag. Verder speelt hier zowel het probleem van mogelijke onderrapportage, als een probleem van mogelijke overrapportage, omdat moord voor 2005 minder zwaar werd bestraft wanneer 'eer' als drijfveer werd aangevoerd. De meeste slachtoffers in deze registraties, waarin ook zaken als bloedwraak zijn meegeteld, zijn jongvolwassen mannen. Waar het moord op vrouwen betreft gaat het ook vaak om jongvolwassen slachtoffers. Wat betreft gedwongen huwelijken wijst het beschikbare onderzoek erop dat een zeer groot deel van de vrouwen in Oost-Turkije niet zelf voor hun huwelijk heeft gekozen. In Batman, een provincie in Oost Turkije, wordt een opvallend groot percentage van de zelfmoorden door vrouwen gepleegd. De daders/verdachten van (poging tot) eer/traditiemoord zijn vooral mannen.

Onderzoek naar risicogroepen

De beschikbare registratie- en onderzoeksgegevens wijzen erop dat eengerelateerd geweld voor een belangrijk deel gepleegd wordt tegen mensen afkomstig uit Zuid, Oost en Zuid-Oost Turkije, zowel mannen als vrouwen, en zowel op het platteland als in de steden. Volgens de registraties van de Turkse gendarmerie en politie is meer dan de helft van de daders/verdachten geboren in deze streken. De gegevens zijn niet gecorrigeerd naar inwonertal. Het is echter niet zo dat de meeste (pogingen tot) eer/traditiemoorden ook in Zuid, Oost of Zuid-Oost-Turkije gepleegd zijn. Dit houdt waarschijnlijk verband met binnenlandse migratie van de daders/verdachten en hun slachtoffers.

Diverse onderzoekers spreken tegen dat eer/traditiemoord voornamelijk een probleem zou zijn van Koerden. Wel wordt gewezen op een samenhang met opleidingsniveau. Verder lijken getrouwde vrouwen meer risico te lopen om vermoord te worden in gevallen van (vermeende) eerschending dan ongetrouwde.

Eengerelateerd geweld in de migratiecontext

Waar in Turkije aandacht besteed wordt aan eengerelateerd geweld in de migratiecontext gaat het vooral om eengerelateerd geweld onder binnenlandse migranten die van het platteland in het (Zuid-)Oosten naar de stad zijn verhuisd. Verschillende auteurs wijzen erop dat deze migratie de kans op eengerelateerd geweld vergroot, als reactie op de botsing van het eigen waardensysteem met dat van de nieuwe omgeving of als gevolg van statusverlies door de migratie, waardoor het belang van eer toeneemt.

Overheidsmaatregelen met betrekking tot eengerelateerd geweld

Tot enkele jaren geleden stond eengerelateerd geweld niet op de Turkse politieke agenda en konden daders door het aanvoeren van 'eerschending' als motief voor moord, strafvermindering of vrijspraak krijgen. Mede als gevolg van de onderhandelingen met de Europese Unie over toetreding tot de EU, besteedt Turkije de laatste jaren steeds meer aandacht aan geweld tegen vrouwen. In 2002 is het Turkse Burgerlijk Wetboek aangepast, waardoor de man en de vrouw binnen het gezin formeel een gelijkwaardige positie hebben gekregen. Voorts is in 2005 het

Turkse Wetboek van Strafrecht gewijzigd. Daarin is opgenomen dat 'bloedwraak' en moord 'met "traditie" als drijfveer' worden bestraft met een levenslange gevangenisstraf. Eerschending als motief leidt niet meer tot strafvermindering. Ook kunnen alle bij de moord betrokken familieleden, met name het hoofd van de familie, gestraft worden. Het Instituut voor Religieuze Zaken heeft zich op het standpunt gesteld dat eer- en traditiemoord niets te maken hebben met de Islam en daardoor ook niet gelegitimeerd mogen worden. Voor daadwerkelijke veranderingen in de praktijk is echter nog een cultuuromslag nodig.

Behalve op het gebied van wetgeving is de Turkse overheid actief op het gebied van slachtofferhulp: het aantal opvanghuizen van het zogenoemde Staatsministerie voor Vrouwen en Familiezaken is de laatste jaren uitgebreid en gemeenten met meer dan 50.000 inwoners hebben de verplichting gekregen om opvanghuizen voor vrouwen te openen.

Activiteiten van particuliere organisaties

In Turkije zijn diverse mensenrechten- en vrouwenhulporganisaties actief. Zij houden zich bezig met publiekscampagnes, juridische, praktische en/of psychische hulpverlening aan bedreigde vrouwen en voorlichting aan vrouwelijke slachtoffers. Verschillende organisaties werken daarbij samen met het landelijke Instituut voor Sociale Diensten en Bescherming van Kinderen en/of gemeenten die opvangfaciliteiten hebben geopend.

Zijn maatregelen geëvalueerd?

De wijzigingen in het Turkse Burgerlijk Wetboek en vooral die in het Wetboek van Strafrecht zijn van recente datum. Het is de vraag hoe snel deze tot veranderingen in de praktijk zullen leiden. Volgens diverse auteurs vormen de traditionele opvattingen die in bepaalde delen van de samenleving, inclusief maatschappelijke instituties als politie en rechtspraak, leven, een belangrijke belemmering bij de bestrijding van eengerelateerd geweld. Evaluatie-onderzoek hiernaar hebben wij niet aangetroffen. Ook hebben we geen onafhankelijke wetenschappelijke studies gevonden waarin de diverse vormen van slachtofferhulp en voorlichting, van overheidswege of particulier, op hun effectiviteit zijn onderzocht.

5 Conclusies en discussie

In de conclusies bij de voorgaande hoofdstukken zijn de onderzoeksvragen per land beantwoord. In dit hoofdstuk plaatsen we enkele kanttekeningen bij dit onderzoek en bespreken we de verschillen en overeenkomsten tussen de bestudeerde landen, opnieuw aan de hand van de onderzoeksvragen.

5.1 Reikwijdte van het onderzoek

Het doel van dit rapport is om de Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie van achtergrondinformatie te voorzien inzake de aard, omvang en aanpak van eengerelateerd geweld in het buitenland. Daartoe zijn drie landen gekozen waar eengerelateerd geweld zich, al dan niet onder allochtonen, voordoet: Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije. Net als in Nederland is de aandacht voor eengerelateerd geweld in deze landen van betrekkelijk recente datum. Dit betekent dat nog slechts in beperkte mate sprake is van overheidsbeleid op dit terrein, en dat overheidsmaatregelen, maar bijvoorbeeld ook activiteiten van hulpverleningsinstanties, nog nauwelijks wetenschappelijk zijn geëvalueerd. Dit rapport kan dan ook niet worden gebruikt als bron van effectief gebleken aanpakken. Wel geeft het een overzicht van de ‘state of the art’ in de drie onderzochte landen. Deze kan beleidsmakers, uitvoeringsorganisaties en hulpverleners in Nederland inspireren en op nieuwe ideeën brengen. Daarbij moet wel rekening worden gehouden met het feit dat in de verschillende landen soms verschillende zaken worden verstaan onder het begrip ‘eengerelateerd geweld’ en dat daarover ook nog diverse discussies gaande zijn.

In het rapport bespreken we informatie afkomstig uit verschillende typen bronnen: wetenschappelijke studies, overheidsrapportages en rapportages van particuliere mensenrechten- en vrouwenorganisaties, die veelal ook hulp aan slachtoffers verlenen. Deze bronnen hebben hun beperkingen. Zo betreffen de beschikbare wetenschappelijke studies in de onderzochte landen veelal kwalitatief onderzoek, waaruit wel de variatie in verschijnselen en achtergronden blijkt, maar op basis waarvan geen generaliseerbare kwantitatieve uitspraken kunnen worden gedaan. Rapportages van politie en justitie op basis van registratiegegevens kampen met het bekende probleem van de ‘dark number’: hoeveel en welke typen zaken komen (om diverse redenen) *niet* ter kennis van politie en justitie? De gegevens van hulpverleningsinstanties zijn om een vergelijkbare reden moeilijk te interpreteren. Daar is onduidelijk hoeveel slachtoffers van eengerelateerd geweld *niet* door de hulpverlening bereikt worden. Ook zijn de criteria niet steeds duidelijk volgens welke een verschijnsel in de praktijk als ‘eengerelateerd’ wordt bestempeld (vgl. Jansen, 2006b). Dit rapport biedt dan ook meer inzicht in de verschillende verschijningsvormen en achtergronden van eengerelateerd geweld dan in het feitelijk vóórkomen ervan.

5.2 Conclusies met betrekking tot de onderzoeksvragen

In deze paragraaf trekken we conclusies per onderzoeksvraag op basis van de informatie uit de drie bestudeerde landen. Het gaat daarbij om de voornaamste overeenkomsten en verschillen tussen de landen. Voor de antwoorden op de onderzoeksvragen per land verwijzen we naar de conclusies van de eerdere hoofdstukken.

- 1 Hoe wordt eengerelateerd geweld in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije omschreven en welke verschijnselen rekent men tot eengerelateerd geweld of brengt men daarmee in verband?

Zowel in Groot-Brittannië, Duitsland als Turkije wordt aandacht besteed aan eermoord als vorm van eengerelateerd geweld. De Londense politie respectievelijk de Duitse federale recherche leggen daarbij de nadruk op vrouwen als slachtoffers. In Turkije worden de termen eer- en traditiemoord gebruikt, waarbij wetenschappers het er niet over eens zijn welke kenmerken eer- en traditiemoord van elkaar onderscheiden. In de registraties van de Turkse politie en gendarmerie worden ze samengenomen, waardoor de cijfers zowel bloedwraak met mannelijke slachtoffers als eengerelateerde moorden op vrouwen en mannen betreffen. Behalve moord worden in de genoemde landen nog andere verschijnselen in verband gebracht met familie-eer en/of eengerelateerd geweld, met name dwang tot een huwelijk en zelfmoord. In Groot-Brittannië beschouwt men eengerelateerd geweld als een vorm van huiselijk geweld.

- 2 Is er onderzoek gedaan naar de aard en omvang van eengerelateerd geweld in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije? Zo ja, wat zijn de uitkomsten?

In alle drie genoemde landen zijn weinig gegevens over het voorkomen van eengerelateerd geweld aanwezig, en lijden de beschikbare cijfers onder de in paragraaf 5.1 genoemde beperkingen. Voor Groot-Brittannië zijn alleen cijfers beschikbaar van meldingen van gedwongen huwelijken bij de Forced Marriage Unit en de Londense politie (honderden gevallen per jaar) en aantallen hulpvragen die worden behandeld door vrouwenopvangorganisaties. De Londense politie is bezig met een onderzoek naar eermoorden. De Duitse federale recherche meldt 55 geregistreerde eermoordzaken (inclusief pogingen) in bijna 10 jaar. Ten aanzien van het aantal gedwongen huwelijken in Duitsland zijn alleen regionale cijfers beschikbaar van het aantal verzoeken om hulp bij verschillende organisaties. Gegevens uit de Turkse verdachtenregistraties van de politie (werkzaam in de steden) en de daderregistraties van de gendarmerie (werkzaam op het platteland) suggereren dat zich tussen 2000 en eind 2005 in Turkije minstens een kleine 1500 gevallen van (poging tot) moord/doodslag met eer of traditie als motief hebben voorgedaan. Behalve de eerder genoemde problemen die leiden tot onderrapportage speelt hier ook een probleem van mogelijke overrapportage, omdat moord voor 2005 minder zwaar werd bestraft wanneer 'eer' als drijfveer werd aangevoerd.

In Groot-Brittannië gaat men ervan uit dat de slachtoffers van eengerelateerd geweld vooral vrouwen van Pakistaanse, Indiase en Bangladeshi afkomst zijn. Bij de Duitse federale recherche en hulpverleningsorganisaties zijn relatief veel Turkse slachtoffers bekend. Informatie over de regio van herkomst ontbreekt in beide

landen. De meeste slachtoffers van eer/traditiemoord in de registraties van de Turkse politie en gendarmerie, waarin ook verschijnselen als bloedwraak zijn meegeteld, zijn mannen. Slachtoffers van gedwongen huwelijken en zelfmoordenaars lijken in Oost-Turkije vooral vrouwen te zijn. Bij de daders gaat het in alle landen vooral om volwassen mannen: echtgenoten of mannelijke familieleden, al dan niet aangespoord door (schoon)moeders.

- 3 Is er in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije onderzoek verricht naar (risico-) groepen waarbinnen eerge relateerd geweld zich voordoet, mede gespecificeerd naar regio van herkomst of naar etnische, religieuze of politieke achtergrond? Zo ja, wat zijn de uitkomsten?

De Britse overheid, particuliere organisaties en onderzoekers besteden vooral aandacht aan Zuid-Oost-Aziatische vrouwen als mogelijke slachtoffers van eerge relateerd geweld. Veel van deze vrouwen zijn moslim. Specifieke informatie over hun regio van herkomst en hun etnische, religieuze of politieke achtergrond ontbreekt. In Duitsland lijken de Turkse vrouwen, eveneens moslims, de voornaamste risicogroep te zijn. Daarbinnen worden de Koerden soms genoemd als groep waaronder eerge relateerd geweld relatief vaak voorkomt. Diverse auteurs stellen echter dat eerge relateerd geweld voorkomt binnen verschillende herkomst- en religieuze groepen in Duitsland. Uit de Turkse registratie- en onderzoeksgegevens blijkt dat eerge relateerd geweld voor een belangrijk deel gepleegd wordt tegen mensen afkomstig uit Zuid, Oost en Zuid-Oost Turkije, zowel mannen als vrouwen, en zowel op het platteland als in de steden. Verschillende onderzoekers in Turkije spreken tegen dat eer/traditiemoord voornamelijk een probleem zou zijn van Koerden.

In de drie bestudeerde landen wordt ter verklaring van het verschijnsel doorgaans aangevoerd dat het een cultuurbepaald fenomeen is, dat oorspronkelijk vooral voorkomt in patriarchale samenlevingen. Diverse overheidsorganen, hulporganisaties en onderzoekers stellen dat eerge relateerd geweld niets met religie, en dan met name de Islam, te maken heeft. Sommige 'gewone' moslims blijken eerge relateerd geweld echter wel te legitimeren met een verwijzing naar (in hun ogen) religieuze normen.

- 4 Wat is er uit de Britse, Duitse of Turkse literatuur bekend over eventuele overeenkomsten of verschillen in de aard en omvang van eerge relateerd geweld in de landen of regio's van herkomst en de landen of regio's waarnaar mensen gemigreerd zijn?

Hiervoor is al aangegeven dat betrouwbare cijfers over het voorkomen van eerge relateerd geweld in de genoemde landen schaars zijn. Daardoor is het niet mogelijk om de omvang van de problematiek in de herkomst- en bestemmingslanden van migranten met elkaar te vergelijken (cf. Gezik, 2003). Wel wijst men in Turkije op binnenlandse migratie als mogelijke verklaring voor het feit dat eer/traditiemoorden voor een belangrijk deel worden gepleegd door mannen uit Zuid-, Oost- of Zuid-Oost Turkije, terwijl de meeste moorden niet in deze regio's worden gepleegd. Verder wordt in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije aandacht besteed aan de vraag welke invloed migratie heeft op eerge relateerd geweld. Daarbij wordt erop gewezen dat migranten onder invloed van een meer

moderne omgeving zowel meer als minder belang kunnen gaan hechten aan traditionele normen.

In de inleiding hebben we gesteld dat Duitsland in het verleden meer geschoolde arbeiders uit stedelijke gebieden in Turkije heeft aangetrokken en Nederland meer ongeschoolde arbeiders uit plattelandsgebieden. De vraag is of dit betekent dat de kans op eengerelateerd geweld onder Turkse (inclusief Koerdische) allochtonen in Nederland groter is dan in Duitsland. Veel slachtoffers en daders van eengerelateerd geweld in Turkije zelf zijn afkomstig uit Zuid-, Oost- of Zuid-Oost Turkije. De Turken in Nederland komen echter voornamelijk uit Centraal- en Noord-Turkije (Den Exter, 1993). Waar de Turken in Duitsland precies vandaan komen is moeilijk vast te stellen, omdat zij voor hun migratie naar Duitsland eerst van het platteland naar de Turkse steden kunnen zijn gemigreerd (Akgündüz, 1993). De gestelde vraag kunnen we op grond van de beschikbare informatie dus niet beantwoorden.

- 5 Worden er in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije vanuit de (lokale of landelijke) overheid beleidsmaatregelen getroffen met betrekking tot eengerelateerd geweld? Zo ja, welke zijn dit en op welke doelgroepen zijn ze gericht?

In de drie genoemde landen is de aandacht van de overheid voor eengerelateerd geweld van betrekkelijk recente datum. De maatregelen die men neemt variëren van het instellen van onderzoekscommissies en het oprichten van instanties die zich speciaal met bepaalde verschijnselen bezig houden tot het doorvoeren van wetwijzigingen en het ondersteunen van particuliere hulporganisaties. Vrouwen zijn hierbij de voornaamste doelgroep.

In Groot-Brittannië besteedt de overheid in het kader van het thema huiselijk geweld al enkele jaren beperkt aandacht aan eengerelateerd geweld. De laatste jaren neemt vooral de aandacht voor eermoord toe. Verder zijn diverse maatregelen genomen op het gebied van gedwongen huwelijken, waarvan echter niet altijd duidelijk is in hoeverre ze al zijn geïmplementeerd. In Duitsland is de aandacht van de overheid voor eengerelateerd geweld, met name gedwongen huwelijken en eermoord, vanaf 2004 toegenomen. Dit hangt samen met de toenemende aandacht voor integratieproblemen. In 2005 en 2006 zijn vanuit de federale Duitse overheid en enkele deelstaten initiatieven genomen om wettelijke maatregelen te treffen ter bestrijding van gedwongen huwelijken. Enkele deelstaten geven financiële ondersteuning aan particuliere instanties of hebben werkgroepen ingesteld om de problematiek nader te onderzoeken. Ook Turkije besteedt, mede als gevolg van de onderhandelingen met de Europese Unie over toetreding tot de EU, de laatste jaren steeds meer aandacht aan geweld tegen vrouwen. Dit heeft geleid tot verschillende wetwijzigingen, waaronder in 2005 de wijziging van het Turkse Wetboek van Strafrecht. Daarin is opgenomen dat 'bloedwraak' en moord 'met "traditie" als drijfveer' worden bestraft met een levenslange gevangenisstraf, waardoor eerschending als motief niet meer tot strafvermindering leidt. Gesteld wordt dat voor daadwerkelijke veranderingen in de praktijk echter nog een culturomslag nodig is.

Behalve op gebied van wetgeving is de Turkse overheid actief op het gebied van slachtofferhulp, door opvanghuizen te (laten) openen.

- 6 Welke activiteiten worden in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije door particuliere organisaties ontplooid in het kader van de bestrijding van eengerelateerd geweld?

Zowel in Groot-Brittannië, Duitsland als Turkije zijn diverse mensenrechten- en vrouwenorganisaties actief. Zij houden zich bezig met het voeren van campagnes tegen diverse vormen van geweld tegen vrouwen, hulpverlening aan slachtoffers en/of voorlichting.

- 7 Zijn de eventuele activiteiten inzake preventie en aanpak van eengerelateerd geweld geëvalueerd? Zo ja, wat zijn de uitkomsten van die evaluatie?

Zoals hiervoor is gebleken is de aandacht voor eengerelateerd geweld in de bestudeerde landen van betrekkelijk recente datum en zijn specifieke overheidsmaatregelen op dit terrein, voor zover al aanwezig, nog maar korte tijd van kracht. Wetenschappelijke evaluaties van overheidsmaatregelen hebben wij dan ook niet aangetroffen. Ook onafhankelijke evaluaties van de activiteiten van particuliere organisaties hebben wij niet gevonden.

5.3 Tot slot: wat kan men in Nederland hiermee?

Dit rapport laat zien dat over de aard van eengerelateerd geweld in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije wel het een en ander bekend is, maar dat er geen sprake is van eenduidige omschrijvingen en inkaderingen. Over de omvang van de problematiek bestaat veel onduidelijkheid, als gevolg van onder meer definitieverschillen en onzekerheid over de mate waarin registraties de werkelijke aantallen zaken beschrijven. De aanpak van overheidswege van verschijnselen die tot eengerelateerd geweld worden gerekend staat veelal nog in de kinderschoenen en is derhalve nog niet geëvalueerd. De activiteiten van vrouwenhulporganisaties, die vaak al langer aandacht besteden aan eengerelateerd geweld, zijn tot nu toe evenmin op hun effectiviteit onderzocht. Dit betekent dat degenen die zich momenteel in Nederland bezighouden met het ontwikkelen van een aanpak van eengerelateerd geweld zich wel kunnen laten inspireren door de initiatieven die in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije genomen worden, maar daar nog geen bewezen effectieve aanpakken zullen vinden.

Summary

Honour related crime in Great-Britain, Germany and Turkey

A survey of information on the nature, scale and approach

In 2006 the Minister for Immigration and Integration sent a policy programme regarding “honour-related violence” to the Lower House of the Dutch Parliament. The aim of this policy programme is to “further develop social prevention, increase the possibilities of bringing (possible) honour-related violence to the attention of the proper authorities, adequately provide assistance and refuge to victims and criminally prosecute the perpetrators”. In order to be able to learn from insights and experiences gained in other countries, WODC, the research and documentation centre of the Ministry of Justice, was requested to conduct an inventory study of relevant literature, focussing on Great Britain, Germany and Turkey. It appears that in these countries, just as in the Netherlands, the attention for honour-related violence is of a relatively recent date and government policy in this area is still very limited. There has been little scholarly evaluation not only of government measures but also for example of the activities of support agencies. Therefore, this report does not provide an overview of approaches that have been found to be effective, but offers a state of the art overview that can inspire policymakers, implementing bodies and social workers and give them new ideas.

Research questions and method of the study

The following research questions are answered in the literature study:

- 1 How is honour-related violence described and which phenomena are regarded as or deemed to be linked to honour-related violence in Great Britain, Germany and Turkey?
- 2 Has any research been conducted into the nature and scale of honour-related violence in Great Britain, Germany and Turkey? If so, what are the results?
- 3 Has any research been conducted into groups (at risk) in which honour-related violence occurs, also broken down according to region of origin or according to ethnic, religious or political background in Great Britain, Germany and Turkey? If so, what are the results?
- 4 What is known in British, German or Turkish literature about possible similarities or differences in the nature and scale of honour-related violence in the countries or regions of origin and the countries or regions to which people have emigrated?
- 5 Does the (local or national) government in Great Britain, Germany and Turkey take policy measures in respect of honour-related violence? If so, what are these measures and at which target groups are they aimed?

- 6 Which activities are developed by private organisations in Great Britain, Turkey and Germany within the framework of combating honour-related violence?
- 7 Have the activities, if any, for preventing and tackling honour-related violence been evaluated? If so, what are the results of this evaluation?

In answering these questions we have used research studies and (government) reports on various forms of honour-related violence and on phenomena deemed to be linked to this in the countries in question. In addition to this, publications of private organisation, which provide insight into their experiences of and approach to honour-related violence, have been used. The publications were found by carrying out an Internet search using relevant terms, by following references to relevant literature and by making personal contact with researchers in the countries concerned. Information from publications, which were available in paper format or on the Internet in the period up to and including January 2006, has been incorporated in this report. We further refer to a single publication that appeared after this date. We did not draw a sharp line in respect of the publication date from which reports were incorporated.

The available sources were found to have their limitations. We particularly found too few publications on which we could base generalised quantitative results. Therefore, this report provides more insight into the various manifestations and backgrounds of honour-related violence than into the actual prevention of honour-related violence.

Descriptions of honour and honour-related violence

The term “honour” (“eer” in Dutch) according to the (Dutch) Van Dale dictionary means: “esteem, recognition”. However, perceptions of “honour” and “honourable” change over time. A survey of the anthropological literature also shows variations in the definition of “honour” in the different cultural contexts. The current discussion on honour-related violence mostly concerns honour in the relationship domain, in particular the so-called family honour. A rough distinction is made between forms of family honour that mainly relate to the man and those that especially relate to the woman. This is expressed in relation to the man in terms such as “reputation”, “pride” and “standing in the form of status, money and power”. The reputation of the man is partly influenced by the chastity of his female family members. As regards the notion of honour in relation to the woman, the determinative aspect of the woman’s chastity for the family honour is emphasised. Women have to adhere to specific sexual codes of behaviour. If these codes are breached or are rumoured to have been breached, this will result in the loss of the entire family’s honour. In groups which have a strong perception of honour, a breach of the woman’s chastity leads to the necessity of cleansing the (family) honour. One of the means of restoring the family honour is the use of violence against the person who caused the loss of honour, with murder as the most extreme form. In the Netherlands the term “eerwraak” (“eer” meaning “honour” and “wraak” meaning “revenge”) was and is sometimes used for this. However, apart from murder, there are other forms of violence which can, in certain cases, be deemed to be “honour-related”. For that reason, Ferwerda and Van Leiden (2005) have formulated a broader, provisional, working definition of honour-

related violence. This definition assumes that victims can be both male and female. Ferwerda and Van Leiden describe different forms of and reasons for honour-related violence. A survey of the literature reveals that somewhat different emphases are placed in Great Britain, Germany and Turkey.

Results

Contexts and descriptions in Great Britain, Germany and Turkey

In Great Britain, Germany and Turkey attention is given to honour killings as a form of honour-related violence. The London police and/or the German Federal Investigation Bureau place the emphasis on women as victims. In Turkey the terms honour and tradition killing are used, whereby scientists do not agree as to which features distinguish an honour killing from a tradition killing. These terms are included without distinction in the registrations of the Turkish police and state police and as a result of this, the figures refer to blood-feud killings of male victims and honour-related killings of women and men.

Apart from murder, other phenomena are linked to family honour and/or honour-related violence, in particular forced marriages and suicides, in the aforementioned countries. In Great Britain honour-related violence is regarded as a form of domestic violence.

Investigation into the nature and scale of honour-related violence in Great Britain, Germany and Turkey

In all three aforementioned countries there is little data available on the occurrence of honour-related violence and the available figures suffer various limitations. In respect of Great Britain there are only figures available from the reports of forced marriages made to the Forced Marriage Unit and the London police (hundreds of cases per year) and the numbers of requests for help handled by women's aid organisations. The London police are currently working on a study of honour killings. The German Federal Investigation Bureau reports 55 registered honour killings (including attempts) in almost 10 years. Regarding forced marriages in Germany there are only regional figures available on the number of requests for assistance to various organisations. Data from the registrations of suspects of the Turkish police (working in the towns) and from the registrations of perpetrators of the Turkish state police (working in the country) suggest that between 2000 and the end of 2005 there were, at least, close on 1500 cases of (attempted) murder/manslaughter of which the motive was honour or tradition.

In Great Britain it is assumed that the victims of honour-related violence are particularly women of Pakistani, Indian or Bangladeshi origins. Relatively many victims of Turkish origin are known to the German Federal Investigation Bureau and help organisations. There is no data available on the regions of origin in both countries. The majority of victims of honour/tradition killings in the registrations of the Turkish police and state police, in which phenomena such as blood-feud killings have been included, are men. Victims of forced marriages and suicides are, it appears, chiefly women in East Turkey. In all countries the perpetrators are chiefly men: husbands or male family members, whether or not urged on by mothers(in-law).

Investigation into groups at risk

The British government, private organisations and researchers particularly focus on South-East-Asian women as possible victims of honour-related violence. Many of these women are Muslim. There is no specific information about their region of origin and their ethnic, religious or political background. In Germany Turkish women, who are also Muslim, would seem to be the main group at risk. Within this group, the Kurds are often mentioned as the group in which honour-related violence occurs relatively often. However, various authors contend that honour-related violence occurs in groups of different origin and religion in Germany. The Turkish registration and research data shows that honour-related violence is committed to an important extent by persons from South, East and South-East Turkey, both men and women and both in the country and in the towns. Various researchers in Turkey deny that honour/tradition killings are mainly a Kurdish problem.

In the three countries studied, as explanation of the phenomenon is usually put forward that it is a cultural based phenomenon, that originally occurs chiefly in patriarchal societies. Various government agencies, support organisations and researchers claim that honour-related violence has nothing to do with religion, and Islam in particular. However, some 'ordinary' Muslims appear to justify honour-related violence with a reference to (in their view) religious norms.

Areas of origin versus areas to which people have emigrated

As reliable figures on the occurrence of honour-related violence in the aforementioned countries is scarce, a comparison of the scale of the problem between origin and destination countries of migrants is not possible. In Turkey internal migration is suggested as a possible explanation for the fact that honour/tradition killings are committed to an important extent by men from South, East or South-East Turkey, whereas most murders are not committed in these regions. In addition to this, the question as to which influence migration has on honour-related violence also receives attention in Great Britain, Germany and Turkey, whereby it is noted that migrants under the influence of a more modern environment can attach both more and less importance to traditional norms. Compared to the Netherlands, Germany attracted more skilled workers from urban areas in Turkey in the past and the Netherlands more unskilled workers from rural areas. However, it is unclear whether the chance of honour-related violence occurring amongst Turks (including Kurds) in the Netherlands is greater or smaller than amongst Turks in Germany.

Policy measures of the (local or national) government

In the three aforementioned countries government attention for honour-related violence is of a relatively recent date. The measures taken range from setting up investigative committees and establishing agencies that specifically deal with certain phenomena to amending the law and supporting private support organisations; women being the main target group.

In Great Britain the government has been devoting attention to honour-related violence within the framework of the domestic violence theme for some years now. In the past years the attention for honour killings, in particular, has increased. In addition to this, various measures have been taken in the field of forced marriages. However, the extent to which these measures have already been implemented is not always clear. In Germany, government attention for honour-related violence, in

particular forced marriages and honour killings, has increased since 2004 as a result of the increased attention for the problems of integration. In 2005 and 2006 the Federal German government and several federal states took the initiative to take statutory measures to combat forced marriages. Several federal states provide financial support to private agencies or have set up working groups to further study the issue. In the past years Turkey has also devoted, partly as a result of negotiations with the European Union on admission to the EU, increasing attention to violence against women. This has resulted in various amendments to the law, including an amendment to the Turkish Criminal Code in 2005. The provision has been included in this code that “blood-feud killings” and murder “of which the motive is “tradition”” will be punishable by lifelong imprisonment and as a result of this, violation of one’s honour as a motive for such acts will no longer lead to a reduced sentence. However, it is contended that only a turnaround in culture will bring about actual changes in practice. Apart from in the field of legislation, the Turkish government is also active in the field of victim aid by opening (charging third parties to open) refuges.

Activities of private organisations

In Great Britain, Germany and Turkey various human rights and women’s organisations are active. They are involved in conducting campaigns against various forms of violence against women and in providing aid and assistance to victims and/or information.

Evaluation of measures and activities

The attention for honour-related violence in the countries studied is of a relatively recent date. Specific government measures in this field, to the extent already in place, have only been in force for a short time. Therefore, we did not find any scholarly evaluations of government measures or any independent evaluations of the activities of private organisations either.

In conclusion: how can we use this in the Netherlands?

This report shows that a few things are known about the nature of honour-related violence in Great Britain, Germany and Turkey, but that there are no unambiguous descriptions and contexts. Much uncertainty remains about the extent of the problem due to for example, differences in definitions and uncertainty as to what extent the registrations describe the actual numbers of cases. The government approach to phenomena that are regarded as honour-related violence is still mainly in its infancy and therefore has not yet been evaluated. The effectiveness of the activities of the women’s aid organisations, which have often been focussing on honour-related violence for a much longer time, have not been evaluated either. This means that those persons in the Netherlands, who are currently involved in the development of an approach to honour-related violence, can look to the initiatives that are being taken in Great Britain, Germany and Turkey as a source of inspiration, but will not yet find any proven effective approaches in these countries.

Literatuur

Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken

Tot het huwelijk gedwongen; een advies over preventieve, correctieve en repressieve maatregelen ter voorkoming van huwelijksdwang
Den Haag, Adviescommissie voor vreemdelingenzaken, 2005.

Akgün, L.

Von Wertvorstellungen und notwendiger Integration.; politische Forderungen.
In: M. Böhmecke (red.). *Tatmotiv Ehre*
Tübingen, Terre des Femmes, 2004; pp. 72-75.
Schriftenreihe NEIN zu Gewalt an Frauen

Akgündüz, A.

Een analytische studie naar de arbeidsmigratie van Turkije naar West-Europa, in het bijzonder naar Duitsland en Nederland (1960-1974)
Sociologische gids, jrg. 40, nr. 5, 1993, pp. 352-385

Akman, K.

Namus murders' in Turkey as a sociological phenomenon
Paper presented at the Social development and family changes International Seminar, FLACSO, Mexico City, Mexico, 2005, organized by ISA (International sociological association).

Akpınar, A.

The honour/shame complex revisited: violence against women in the migration context. *Womens studies international forum*, jrg. 26, 2003, pp. 425-442

Anand, A. S. en R. Cochrane

The mental health status of South Asian women in Britain: a review of the UK Literature
Psychology and developing societies, 2005, jrg.17, pp. 195-214

Anıl, E., C. Arın, A. Berktay Hacımırzaoğlu, M. Bingöllü, P. İlkaracan en L.

Erçevik Amado

Turkish civil and penal code reforms from a gender perspective: the success of two nationwide campaigns.
İstanbul, Women for Women's Human Rights (WWHR), 2005

Ashiana & Sheffield Hallam university

South Asian women's experience of domestic abuse: pillar of Support.
Sheffield, 2002

Ballard, R.

Riste and Ristedari: the significance of marriage in the dynamics of transnational kinship networks.
Centre for applied South Asian Studies, ca. 2004
Vindplaats: internet: www.art.man.ac.uk/CASAS/pdfpapers/ristedari.pdf
(gevonden op 12 oktober 2006)

Beauftragte der Bundesregierung für Migration, Flüchtlinge und Integration

Sechster Bericht über die Lage der Ausländerinnen und Ausländer in der Bundesrepublik Deutschland. Deutscher Bundestag 15. Wahlperiode, Drucksache 15/5826, 22.06.2005

Bhopal, K.

South Asian women and arranged marriages in East London. In: Bradley H. and Fenton S. Barot R. (red.), *Ethnicity, gender and social change* Londen, Macmillan, 1999, pp. 117-134

Bhugra, D.

Attempted suicide in British Asian women and adolescents and culture identity *Acta psychiatrica scandinavica* 105, 2002, pp. 13-13

Bielefeldt, H.

Zwangsheirat und multikulturelle Gesellschaft. Anmerkungen zur aktuellen Debatte
Berlin, Deutsches Institut für Menschenrechte, 2005

Böhmecke, M.

Ehrenmord
Tübingen, Terre des Femmes, 2005

Böhmecke, M. (red)

Tatmotiv Ehre
Tübingen, Terre des Femmes, 2004
Schriftenreihe NEIN zu Gewalt an Frauen

Boos-Nünning, U., Y. Karakaşoğlu.

Heiratsverhalten und Partnerwahl von Mädchen mit Migrationshintergrund. *Zeitschrift für ausländerecht und ausländerepolitik*, jrg. 10, 2005, pp. 327

Bundeskriminalamt

Presseinformation zu Ergebnissen einer Bund-Länderabfrage zum Phänomenbereich "Ehrenmorde in Deutschland"
Wiesbaden, Bundeskriminalamt, 2006

Çakır, R., M. F. Yavuz en Y. Tunç

Türkiye'de namus saikiyle islenen adam öldürme suçlarının değerlendirilmesi (Een onderzoek naar moord en doodslag-zaken met motief/drijfveer eer in Turkije). *Journal of Forensic Medicine* jrg. 18, 2004, pp. 27-33

Change

Honour-based violence in the UK; prepared for the Kvinnoforum Shehrazad Project 2004
Z. pl. en uitg, ca. 2004

Chew-Graham, C., C. Bashir, K. Chantler, E. Burman en J. Batsleer

South Asian women, psychological distress and self-harm: lessons for primary care trusts. *Health and social care in the community*, jrg. 10, nr. 5, 2002, pp. 339-347

Choudry, S.

Pakistani women's experience of domestic violence in Great Britain
Londen, Home Office Research and statistics directorate, 1996
Research findings nr. 43

Çileli, S.

"Lieber sterben als heiraten"; Türkische Mädchen in der Türkei und in Deutschland. In: R. Volz (red.), *Zwangsheirat; lebenslänglich für die Ehre*
Tübingen, Terre des Femmes. 2002, pp. 30-34
Schriftenreihe NEIN zu Gewalt an Frauen

Contribution of the United Kingdom to the in-depth study on all forms of violence against women (A/Res/58/185)

Crown Prosecution Service

Annual report 2004-2005

Londen, Crown Prosecution Service, 2005

Curry, C.

Case study on Turkey: improving the implementation of laws prohibiting violence against women.

Paper delivered at Catalyst 2005: Global perspectives on successful implementation of human rights of women, a conference held at the University of Essex on 6 May 2005.

Dam, E, van, L. Gooster en J. Clarke

Naturalisatie in Europa

Demos, mei 1998

Department of Health

Celebrating our cultures: guidelines for mental health promotion with black and minority ethnic communities.

Londen, Department of Health, 2004

Eck, C. van.

Door bloed gezuiverd; eerwraak bij Turken in Nederland.

Amsterdam, Bert Bakker, 2001

Eisenrieder, C.

Zwangsheirat bei Migrantinnen; Verwandtschaftliche und gesellschaftspolitische Hintergründe. In: R. Volz (red.), *Zwangsheirat; lebenslänglich für die Ehre*

Tübingen, Terre des Femmes, 2002, pp. 36-44

Schriftenreihe NEIN zu Gewalt an Frauen

Erf, R. van der

Naturalisatie in de EU

Demos, 16^e jrg., nr. 7, augustus 2000

Erman, T., S. Kalaycıoğlu en H. Rittersberger-Tilic

Money-earning activities and empowerment experiences of rural migrant women in the city: the case of Turkey.

Womens studies international forum, jrg. 25, 2002, pp. 395-410

Exter, J. den

Regionale herkomst van Turken in Nederland.

Migrantenstudies, jrg. 9, nr. 3, 1987, pp. 18-34

Fachkommission Zwangsheirat der Landesregierung Baden-Württemberg

Zwangsverheiratung ächten, Opferrechte stärken, Opferschutz gewährleisten, Prävention und Dialog ausbauen! Problembeschreibung, Statistik und Handlungsempfehlungen.

Stuttgart, Baden-Württemberg, Justizministerium, 2006

Ferwerda, H. en I. van Leiden

Eerwraak of eengerelateerd geweld? Naar een werkdefinitie

Arnhem, Advies- en Onderzoeksgroep Beke, 2005

Forced marriage unit

Forced marriage; a wrong not a right; summary of responses to the consultation on the criminalisation of forced marriage.

Londen, Forced marriage unit, 2006

Foreign & Commonwealth Office en Home Office

Forced marriage; a wrong not a right

Londen: Foreign & Commonwealth Office and Home Office, 2005

Foreign & Commonwealth Office en Home Office

Joint action plan

Londen, Foreign & commonwealth Office en Home Office, 2000

Foreign & Commonwealth Office, Home Office, Department for education skills

Dealing with cases of forced marriage; guidance for education professionals

Londen, Forced marriage unit, 2005

Foreign & Commonwealth Office, Home Office, Department for education skills, Department of health en ADSS

Young people and vulnerable adults facing forced marriage; practice guidance for social workers.

Londen, Foreign & Commonwealth Office, 2004

Gezik, E.

Eer, identiteit en moord. Een vergelijkende studie tussen Nederland, Duitsland en Turkije.

Utrecht, Nederlands Centrum Buitenlanders, 2003

Gilbert, P., J. Gilbert en J. Sanghera

A focus group exploration of the impact of izzat, shame, subordination and entrapment on mental health and service use in South Asian women living in Derby.

Mental health, religion and culture, jrg. 7, nr. 2, 2004, pp.109-130

Gill, A.

Domestic Violence

Community care, jrg. 27, nr. 1465, 2003, pp. 42-44

Gill, A.

Voicing the silent fear: South Asian women's experiences of domestic violence

Howard journal of criminal justice, jrg. 43, 2004, pp. 465-483

Gill, A., G. Rehman

Empowerment through activism: responding to domestic violence in the South Asian Community in London.

Gender and development, jrg. 12, nr. 1, 2004, pp. 75-82

Gupta, R.

From homebreakers to jailbreakers: Southall Black Sisters

Londen, Zed books, 2003

Hester, M, N. Westmarland

Tackling domestic violence: effective interventions and approaches

Londen, Home Office Research, development and statistics directorate, 2005

Home Office research study (290)

Hicks, M. H. R. en D. Bhugra

Perceived causes of suicide attempts by UK South Asian women

American journal of orthopsychiatry, jrg. 73, 2003, pp. 455-462

Home Office

Domestic violence, a national report

Londen, Home Office, 2005

Home Office, Foreign & Commonwealth Office en Association of Chief Police Officers

Dealing with cases of forced marriage; guidelines for police; 2e dr.

Londen, Association of Chief Police Officers, 2005

İlkkaracan, P.

Islam and women's sexuality: a research report from Turkey. In: M. Hunt, P.B. Jung, R. Balakrishnan (red.) *Good sex: feminist perspectives from the world's religions*
New Jersey, Rutgers University Press, 2001

İrfan, S. en M. Cowburn

Disciplining, chastisement and physical child abuse: perceptions and attitudes of the British Pakistani community.
Journal of muslim minority affairs, jrg. 24, nr. 1, 2004, pp. 89-98

Janssen, J.

Pilot eengerelateerd geweld in Haaglanden en in Zuid-Holland-Zuid. De eindrapportage
Den Haag, Politie Haaglanden, 2006a

Janssen, J.

Je eer of je leven? Een verkenning van eezaken voor politieambtenaren en andere professionals
Den Haag, Elsevier Overheid, 2006b

Janssen, J. , M. Morabet en W. Timmer

Pilot eengerelateerd geweld in Haaglanden en in Zuid-Holland-Zuid. Tweede tussenrapportage
Den Haag, Politie Haaglanden, 2005

KA-MER

"Who's to blame". KA-MER "Project for the development of permanent methods in the struggle against killings committed under the guise of 'honor' in the Southeast and East Anatolia regions"
Diyarbakır, KA-MER, 2005

Kardam, F.

The dynamics of honor killings in Turkey; prospects for action
Ankara, UNDP UNFPA, 2005

Kardam, N.

Women's human rights training program 1995-2003
Istanbul, Women for Women's Human Rights - New Ways, 2003

Kelek, N

De Turkse bruid (Die fremde Braut).
Amsterdam, Arena, 2005

Kelek, N.

Die verlorenen Söhne; Plädoyer für die Befreiung des türkisch-muslimischen Mannes Köln, Kiepenheuer & Witsch, 2006

Koçtürk, T.

A matter of honour: experiences of Turkish women immigrants
London, Zed Books, 1992, pp. 33-58

Koğacıoğlu, D.

The tradition effect: framing honor crimes in Turkey
Differences: a journal of feminist cultural studies, jrg. 15, nr. 2, 2004, pp. 119-151.

Korteweg, A. C. en G. Yurdakul

Gender, immigrant integration, and national identity: public discourse on honor killing in the Netherlands and Germany.
Paper presented at the Seventh Mediterranean Social and Political Research Meeting, Florence and Montecatini Terme 22-26 march, 2006, organized by the

Mediterranean Programme of the Robert Schuman Centre for Advanced Studies at the European University Institute, 2006

Krebs, M.

“Ehrenmorde sind selten”; Erfahrungen aus der Mädchenwohnung Papatya.
In: Volz, R. (red), *Zwangsheirat; lebenslänglich für die Ehre*
Tübingen, Terre des Femmes, 2002, pp. 51-54
Schriftenreihe NEIN zu Gewalt an Frauen

Kuraner, E.

Celebrations of love: women denounce honour killings in Turkey
Off Our Backs, 2002, pp. 28-29

Kvinnoforum

Honour related violence; European resource book and good practice; based on the European project “Prevention of violence against women and girls in patriarchal families”
Stockholm, Kvinnoforum, 2005

Lehnhoff, L.

Sklavinnen der Tradition. In: R. Volz. (red). *Zwangsheirat, Lebenslänglich für die Ehe*
Tübingen, Terre des Femmes, 2002, pp. 12-17

Macey, M.

Religion, male violence, and the control of women: Pakistani muslim men in Bradford, UK
Gender and development, jrg. 7, 1999, pp. 48-55

Mayda, A.S. en D. Akkus

Domestic violence against 116 Turkish housewives: a field study
Women and health, jrg. 40, nr. 3, 2004, pp. 95-108

Metropolitan Police

‘Honour killings’ and honour based violence: overview
Homicide prevention unit factsheet (1)
Londen, Metropolitan police, ca. 2004

Metropolitan Police

‘Honour killings’ and honour based violence: forced marriage
Homicide prevention unit factsheet (2)
London, Metropolitan police, ca. 2005

Müller, U. en M. Schöttle

Lebenssituation, Sicherheit und Gesundheit von Frauen in Deutschland. Eine repräsentative Untersuchung zu Gewalt gegen Frauen in Deutschland.
Berlin, Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, 2004

Papatya

Verbrechen im Namen der Ehre in Deutschland; Zeitraum 1996-2005; Ehrmorde, versuchte Morde und Körperverletzungsdelikte
Berlijn, Papatya, 2005

Parmar, A., A. Sampson en A. Diamond

Tackling domestic violence: providing advocacy and support to survivors from Black and other minority ethnic communities
Londen, Home Office, 2005
Home Office Development and practice report nr. 35

Pervizat, L.

Honour killings in Turkey: a scapegoat: article 462
Fempower, nr. 3, 2001, pp. 10-11

Pervizat, L.

In the name of honour

Human rights dialogue: violence against women, 2, nr. 10, 2003

Pervizat, L.

Uluslararası insan hakları bağlamında namus cinayetleri: kavramsal ve hukuksal boyutu ve Türkiye özelinin değerlendirilmesi (Eermoorden binnen het kader van mensenrechten: conceptuele en juridische dimensies en een casestudie over Turkije).

Istanbul, 2005 (proefschrift)

Şahin, C.

Törelerin etkisiyle işlenen adam öldürme suçlarının ceza hukuku açısından değerlendirilmesi, 1999 (beoordeling van moorden onder invloed van traditie in het strafrecht). In: *Töre Cinayetleri* (traditiemoorden).

Ankara: Kadının Sorunları ve Statüsü Genel Müdürlüğü, 1999

Samad, Y. en J. Eade

Community perceptions of forced marriage.

Z. pl., University of Bradford and University of Surrey Roehampton, Community liaison unit, ca. 2003

Sarıhan, Ş.

Namus cinayetlerinde avukatların sorumluluğu. In: *Töre Cinayetleri* (traditiemoorden)

Ankara: Kadının Sorunları ve Statüsü Genel Müdürlüğü, 1999

Schiffauer, W.

In: Kehl-Pflüger (red). *Die Ehre in der türkischen Kultur ; ein Wertesystem im Wandel.*

Berlin, 1988.

Schiffauer, W.

Schlachtfeld Frau, "Deutsche Ausländer"

Süddeutsche Zeitung, 25-2-2005 (krantartikel)

Sev'er, A.

In the name of fathers: honour killings and some examples from South-eastern Turkey.

Atlantis, jrg. 30, nr. 1, pp. 129-145

Sev'er, A., R. Erkan

The dark faces of poverty, patriarchal oppression, and social change: female suicides in Batman, Turkey.

Women and international development, 2004

Working paper 282

Shaw, A.

Kinship and continuity: Pakistani families in Britain

Routledge, 2000

Siddiqui, H.

'There is no "honour" in domestic violence, only shame!' Women's struggles against 'honour' crimes in the UK. In Welchman, L., S. Hossain (red) *'Honour': crimes, paradigms and violence against women*

London, Zed books, 2005, pp. 263-307

Sır, A.

Töre ve namus cinayetlerinin ardında yatan psiko-sosyal sebepler. Sosyolojik ve hukuksal boyutlarıyla töre ve namus cinayetleri uluslararası sempozyumu.

(Psychologische en sociale redenen voor eer- en traditiemoorden).
International Symposium on issues of custom and honour killing: viewpoint of sociology and law, Diyarbakır, Turkey, 2003

Soyaslan, D.

Töre cinayetlerinin önlenmesi (preventie van traditiemoorden). In: *Töre Cinayetleri* (Traditiemoorden)

Ankara: Kadının Sorunları ve Statüsü Genel Müdürlüğü, 1999

Strassburger, G.

Heiratsverhalten und Partnerwahl im Einwanderungskontext: Eheschliessungen der zweiten Migrantengeneration türkischer Herkunft.

Würzburg, Egon, 2003

Strassburger, G.

Statement zum Sachverständigengespräch des Landtags NordrheinWestfalen zum Thema "Zwangsheirat" am 15.2.2005 (Katholische Hochschule für Sozialwesen Berlin), 2005

Berlin, 2005

Terres des Femmes

Im Namen der Ehre. In: Terres des Femmes e.V. Menschenrechte für die Frau (ed.), *"Im Namen der Ehre" Eine Arbeitshilfe zum Internationalen Gedenktag "NEIN zu Gewalt an Frauen!"*

Sachsen, 2004

Tezcan, M.

Türk ailesi antropolojisi (Antropologie van Turkse families).

Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, 2000

Toprak, A.

Das schwache Geschlecht - die türkischen Männer. Zwangsheirat, häusliche Gewalt, Doppelmoral der Ehre.

Freiburg: Lambertus-Verlag, 2005

Torre, E. van der, L. Schaap

Ernstig eergegrelateerd geweld: een casusonderzoek

Den Haag, COT, 2005

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) (Turkse tweede kamer)

100e zitting 18 mei 2005

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)

Töre Cinayetleri ile kadınlara ve çocuklara yönelik şiddetin sebeplerinin araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan meclis araştırma komisyonu (Onderzoekscommissie naar "Traditiemoorden en Geweld Tegen Vrouwen en Kinderen")

Ankara, TBMM, 2006

Volz, R. (red.)

Zwangsheirat; lebenslänglich für die Ehre

Tübingen, Terre des Femmes, 2002

Schriftenreihe NEIN zu Gewalt an Frauen

Working group on forced marriage

A choice by right; the report of the working group on forced marriage

Londen, Home office communications directorate, 2000

Yıldız, C.

İntihar bir töre cinayeti mi? (Is suicide een traditiemoord?); International symposium on issues of custom and honour killing: viewpoint of sociology and law, Diyarbakır, Turkey, 2003.

Yip, A. K.T.

Negotiating space with family and kin in identity construction: the narratives of British non-heterosexual Muslims.

Sociological Review, jrg. 52, nr. 3, 2004, pp. 336-350.

Bijlage 1

Samenstelling begeleidingscommissie

Prof. Dr. F. Bovenkerk, Willem Pompe Instituut, Universiteit Utrecht

Mw. Dr. J.H.L.J. Janssen, Politie Haaglanden, Afdeling Analyse & Research

Mw. Drs. P. Gerrits, Directie Inburgering & Integratie, Afdeling beleidsontwikkeling,
Ministerie van Justitie

